שמואל הירש

זכרונות מקהילת מטרסדורף וחורבנה

שמואל הירש

זכרונות מקהילת מטרסדורף וחורבנה

מבון "זכרון" - מפעל להנצחת יהדות הונגריה
בני ברק תש"ס לפ"ק

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

©
כל הזכויות שמורות
ALL RIGHTS RESERVED

זכרון - מפעל להנצחת יהדות הונגריה
מכון לחקר כתבי יד - קורות אישים וקהלות
הונגריה, סלובקיה, בורגנלאנד, קרפטרוס
טרנסילבניה, מרמרוש ובאטשקה
בית יחוג חתם סופר שכון ה' - רח' בית יוסף 11
ת.ד. 703 בני ברק טל' 03-6189194 פקס 03-5783514

PRINTED IN ISRAEL

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

תוכן העניינים

דבר המכון 6
מכתב ברכה 7
הקדמה מבן המחבר 8
פרק ראשון: הקהילה היהודית 9
פרק שני: מנהגי מטרסדורף 19
פרק שלישי: שנות חיי עד שנת תרצ"ח (1938) 31
פרק רביעי: סיפוח אוסטריה בידי הנאצים ויהודי בורגנלנד 42
פרק חמישי: חיסולה של הקהילה היהודית של מטרסדורף 49
פרק שישי: יומן הגירוש 62
פרק שביעי: המשפחות היהודיות של מטרסדורף 85
פרק שמיני: עלייתי לארץ־ישראל 124
פרק תשיעי: המלחמה בארץ־ישראל 133
פרק עשירי: חיי לאחר שנת תש"ח 145

המחבר

דבר המכון

אסתייע מילתא והגיע לידינו יומנו וזכרונותיו של אחד מפליטי קהילת מטרסדורף הר׳ שמואל הירש נ״י. בני המשפחה ראו לנכון לכבד את אביהם ולהוציא לאור את כתביו מבחינת ״זכור את אשר עשה לך עמלק״, כי המחבר תיאר למעשה את חורבנה של הקהילה בעת אשר קלגסי הנאצים ימ״ש נכנסו לאוסטריה וסיפחו אותה למדינתם. בעזרת שונאי ישראל מקומיים עשו שמות בקרב בני הקהילה ותוך שבועות מספר נמחקה קהילה מפוארת זו - שהתקיימה לאורך מאות בשנים - מעל פני האדמה, כולל בתי־הכנסת ובתי־המדרש שבה, ואף על בית־העלמין העתיק יומין לא פסחו מלהחריבו.

״מכון זכרון״ לקח על עצמו, בין שאר משימותיו, גם לתעד ולשמר את זכר אותן הקהילות בארץ הונגריה הנרחבת, במקרה הזה בורגנלנד. על כן ראינו זכות וחובה כאחת לתת אכסניה לחיבורו של הר״ש הירש.

מלים ספורות על עבודתו של המחבר. הוא כתב את זכרונותיו בשפה הגרמנית ואת חלקי היומן בעת ההתרחשויות. שאר החלקים נוספו בשלבים מאוחרים יותר, מקצתם בשנים האחרונות. לכן מלבד התרגום, היה עלינו לערוך את החיבור בכדי להקל על הקורא ולתת לפניו בצורה שוטפת את הגיגיו של המחבר. כאן המקום להביע תודה ושבח לגב׳ חי׳ה-בתי׳ה מרקוביץ על עבודתה המסורה הן לגבי העריכה והן אודות התרגום.

בכדי להמחיש לקורא את גדולתה ותפארתה של קהילת מטרסדורף הוספנו תמונות שונות, בחלקן מהאוסף של מר יוסף וייסברגר מתל־אביב, יליד מטרסדורף, הבאות בעיקר לתאר את הדור האחרון של בני הקהילה ואת החיים שבה. אנו מביעים לו בזה תודה על כך.

אנו תקווה שזכרונותיו של הר׳ שמואל ידרבנו גם אחרים לכתוב ולפרסם את מה שהצפינו בלבם ביובל השנים האחרונות, ובכך נוכל לקיים את הציווי של זכירת מעשה עמלק ולתת לדורות הבאים לא לשכוח את הנעשה לאבותיהם בארץ הדמים.

בני־ברק, אדר ב׳ תש״ס

זכרון - מפעל להנצחת יהדות הונגריה.

מכתב ברכה

הרב עקיבא עהרנפלד

נשיא קרית מטרסדורף ומוסדותיה

קראתי בהנאה מרובה את חיבורו של ידידי היקר הר״ר שמואל הירש הי״ו. אני בטוח שספרו, שבו הוא מתאר את ימיה האחרונים של קהילתנו - קהילת מטרסדורף, תהיה חשיבותו לא רק ליוצאי מטרסדורף בלבד אשר יווכחו לדעת על־פי התיאורים ביומנו של מכובדנו את כל אשר עבר על קהילתנו הקדושה בעת הסיפוח לשלטון הגרמני ימ״ש, אלא הוא ישמש גם לאחינו בני ישראל די בכל אתר ואתר עדות חיה על כל מה שהתרחש בקהילתנו מטרסדורף. בכך הוא הציב מצד אחד גל־עד לבני הקהילה אשר ניהלו חיים תורניים של יראת שמים ודרך ארץ במלוא מובן המילה, ומצד שני רבי שמואל תיאר את מנהגי הקהילה ואת חייה הרוחניים בהנהגת רבותיהם צאצאי ה״חתם סופר״ זי״ע במשך דורות ובתקופה האחרונה על־ידי הנהגת אבי מורי הרה״צ זצוק״ל.

המחבר עצמו הצטיין במעשי חסד רבים, כאשר בעת פלישת הגרמנים ועליית הנאצים לשלטון אזר כגבר חלציו ומסר את עצמו בגופו ובממונו להצלת בני קהילתנו מציפורני האויב שקם עלינו. במיוחד יש לציין את אותם החודשים שהמחבר תיאר ביומנו עד אשר זכה בעצמו לעלות לארצנו הקדושה. מידותיו התרומיות של רבי שמואל הן הן קניינים שרכש מבית אביו מוהר״ר ישראל ז״ל, אותו זכיתי להכיר ואשר כולו היה ספוג תורה ויראת שמים, אך הכל בהצנע לכת עם אלקיך. בני משפחת הירש, מתושביה הוותיקים של ק״ק מטרסדורף מזה דורי דורות, הצטיינו כולם באהבת חסד ובקירוב עניים ואביונים, וביתם היה ידוע כמקום מקלט לכל מדוכאי עמנו. מכאן זכה רבי שמואל להתגדל על המידות הללו אשר אותן הגשים הלכה למעשה בעת הצרה הגדולה שנפלה על קהילתנו. יש לציין שכל צעדיו אשר עשה נעשו תוך התייעצות עם אבי מורי זצוק״ל, רבה של קהילתנו.

כמו כן עלי להדגיש את דרכו בחינוך ילדיו. עוד בהיותו תושב תל־אביב דאג שיזכו לחינוך על טהרת הקודש ולא התפשר כהוא זה בכל הנוגע לחינוך לתורה וליראת שמים. ואכן, מן השמים סייעו לו לרבי שמואל והוא ומחברתו ראו ברכה בעמלם זה - גידול ילדיהם - לתורה ולתפארת להם ולכל בני המשפחה הענפה.

אין לי אלא לברך את המחבר לרגל הופעת ספרו זה ושיזכה לראות נחת מכל צאצאיו הפזורים בכל העולם, ונזכה כולנו לראות בביאת משיח צדקנו במהרה בימינו אמן.

אדר א׳ תש״ס **עקיבא בלאאמוה״ג שמואל זצוק״ל זי״ע**

הקדמה מאת בנו של המחבר

"זכור את אשר עשה לך עמלק"!

אימרה זו שגורה בפי אבינו היקר שיחי', ומטרתה היא להזהיר אותנו שלא נהיה שאננים. היומן אשר לפנינו מראה לנו, לאיזה מצב הגיעה הקהילה החשובה מטרסדורף: קהילה אשר התקיימה משך מאות שנים נמחקה מעל פני המפה הגיאוגרפית תוך חודשים ספורים!

הקהילה אמנם פסקה מלהתקיים מבחינה פיסית, אבל רוחה נשארה חיה וקיימת בקרב בני הקהילה שעודם בחיים. עד היום - כשישים שנה לאחר החורבן - ממשיכים חיי הקהילה, מסורתה ומנהגיה להתקיים בתודעתו של אבינו, כאילו הקהילה עדיין קיימת. לפני כמה שנים ביקרתי עם אבי במטרסדורף (מטרסבורג) באוסטריה. מלבד שברי מצבות שנשארו לזיכרון בבית־הקברות היהודי שנחרב כליל, לא נותר שום זכר לקהילה התוססת שהתקיימה במקום, קהילה שהיו בה כל מוסדות הדת כגון בית־הכנסת, ישיבה אשר בראשה עמד הרה"ג ר' שמואל עהרנפלד זצ"ל, מקווה ובית־ספר. אבי הצביע בסיורנו בעיר על כל בית ועל כל מקום והסביר לי מה היה פה ומי גר שם.

הוא סיפר לי גם על מסירות נפשו למען בני הקהילה הזקנים והצעירים, כאשר לקח על עצמו בגיל צעיר - הוא היה אז כבן שלושים שנה - את הנהגת הקהילה עד שכולם עזבו את המקום, מפני שהיהודים היו המומים ולא היו מסוגלים לנהל את צורכיהם הפרטיים ואת צורכי הקהילה בעצמם.

זכות זו עמדה לאבינו והוא זכה להקים בית לתפארת בארץ־ישראל וביחד עם אמנו היקרה לחנך אותנו ליהודים נאמנים לתורה ולמסורת. גם בזמן שגרנו בתל־אביב, ובכלל בכל מקום בו נמצא אבי, דאג לשיעורי תורה ולחינוך חרדי, להקמת בית־ספר לבנות "בית הילד" ברחוב זמנהוף, לאירגון הסעות של ילדים מצפון תל־אביב לתלמוד תורה "יסודי התורה" ברחוב יונה הנביא ועוד. יש לציין שהוא לא דאג רק לנו, אלא לכל הסביבה.

ובימים הנוראים, כאשר עבר אבינו לפני התיבה, מי לא נתמלא התרגשות ולא הרגיש באווירה המיוחדת שהשרו נוסח התפילה המיוחד של קהילת מטרסדורף המפוארת וניגוניה.

אנו, הילדים, מאחלים לאבינו ולאמנו אריכות ימים ושנים והרבה נחת מהילדים, מהנכדים ומהנינים - עד מאה ועשרים!

אדר ב' תש"ס

ישראל הירש

בשם הילדים

פרק ראשון

הקהילה היהודית

מטרסדורף - משנת תרפ"ו (1926) היא קרויה מטרסבורג - היתה אחת מבין הותיקות של 'שבע הקהילות' אשר בבורגנלנד במזרח אוסטריה של היום.

עד שנת 1903 (תרס"ג) היתה הקהילה היהודית של מטרסדורף יחידה פוליטית אוטונומית; בראשה עמד ראש עיר משלה (יהודי כמובן) והיו לה סמכויות משפטיות נרחבות, ביניהם הזכות להטיל עונשים על חבריה. למטרה זו החזיקה הקהילה בין היתר "קונה", שהיא מין קולר ברזל ושרשרת מחוברים לקיר בית־הכנסת ליד הכניסה, ובה היו מרתקים את העבריין בצווארו לעיני העוברים ושבים. האוטונומיה הפוליטית בוטלה, מפני שהקהילה לא היתה מסוגלת עוד לשאת בעול ההוצאות הכבדות שהיו כרוכות בקיומה הנפרד. תוכנית האיחוד של שתי הקהילות, היהודית והנוצרית, אמנם לא היתה חדשה וגם מצבה הפיננסי של הקהילה היהודית היה מעורער זה מכבר, אך בסוף שנת 1902 נגזר האיחוד בידי שלטונות המחוז אשר בשופרון, חלף התנגדותם של שני הצדדים. וכך נאלצה עיריית מטרסדורף לקלוט לתוכה את הקהילה היהודית.

מטרסדורף היתה אז חלק מאחוזותיהם הנרחבים של הנסיכים מבית אסטרהאזי. הנסיכים גילו ברובם יחס אוהד ליהודים. עם זאת סבלו האחרונים לעתים קרובות מהפקידות של מנהלת האחוזות, אשר ששה תמיד להטרידם בפרוצדורות בירוקראטיות. דוגמא לכך תשמש עדותו של אבי ז"ל: כאשר יהודי נזקק לאישור כל שהוא, היה עליו לפנות למשרדו של הנשיא בטירת פורכטנשטיין אשר בפורכטנאו, מקום מושבו של הנסיך, על־מנת להשיג שם את ההפנייה למנהלת האחוזה בעיר אייזנשטט. פעם עשה יהודי תושב מטרסדורף את דרכו לפורכטנאו, מהלך של שעה וחצי (חמישה עד ששה קילומטרים). אחרי שהשיג את מבוקשו חזר למטרסדורף

ובידיו המכתב הסגור. בעת פתיחת המעטפה במנהלה התברר שהפקיד, אחרי שציין את סיבת הגשת הבקשה, הוסיף את ההערה הבאה: "אבל הוא יהודי!".

ראש העיר היהודי האחרון היה נפתלי הרץ (היינריך) רוזנברגר, אשר שנים רבות כיהן גם כראש הקהל. את מר רוזנברגר אני זוכר היטב. הוא היה מפורסם בכל הסביבה כמוהל מומחה. בתפקיד זה נסע הרבה ואף למקומות מרוחקים, וכל זאת מבלי לקבל שום תמורה, הכל לשם קיום מצווה בלבד.

לקהילה היהודית של מטרסדורף השתייכו כל היהודים שהתגוררו באיזור. חלק מחבריה גרו בערים אוסטריות אחרות, ואפילו במקומות מרוחקים. אבל על כך אאריך במקום אחר.

אירגון הגג של הקהילות היהודית שהיו תחת חסות בית אסטרהאזי, עליהן נמנתה גם מטרסדורף, כונה "שבע קהילות". כל אחת מהקהילות גבתה מחבריה מסים ("מס פולחן"), אך רוב הכנסותיה באו לה משחיטת עופות, שהיתה כרוכה ברכישת "פתק עופות". היטל זה, שהיה בגובה אחיד לכל חברי הקהילה, כעשיר כרש, נקרא "גיבל" (בלו). את הפתק היה צריך להציג בפני השוחט לפני השחיטה; בלעדיו היה זה האחרון מנוע מלשחוט. תמורת תשלום גבוה יותר גם היה ניתן לשחוט אווזים.

הרובע היהודי שכן במרכז העיר, ברחובות יודנגאסה (Judengasse), וינקלגאסה, ובחלק מהרחובות גוסטב־דגן־גאסה וקניגסשטראסה (Koenigsstrasse). הרובע היה מוקף בעירוב, וזה היה גם סימן ההיכר לתחומו. המבנה החשוב ביותר היה כמובן בית־הכנסת. מסורת הקהילה יודעת לספר שנבנה לפני שש מאות שנה. בית־הכנסת היה בנוי מתחת למפלס הרחוב, וארבע מדרגות הובילו אליו. לפנים היו במקום שני בתי־כנסת, אך ברבות הימים אוחדו לבית תפילה אחד. עתיק היה גם המבנה בו היה ממוקם המקווה. בית־העלמין של הקהילה היה מרוחק כמאה וחמישים מטר מהרובע היהודי. הקמתו חלה בזמן בניית בית־הכנסת. לדאבון הלב לא נשאר שום זכר למצבותיו הרבות: בפקודת ראש העיר הנאצי גיפינג חלקן נותצו, וחלקן שימשו לציפוי הערוץ של נחל וולקה.

בקשר לבית־העלמין יש להזכיר את צוואתו של הרב יששכר בער בלוך, שכיהן במטרסדורף החל משנת 1782 (תקמ"ב) על לפטירתו בשנת 1798

רחוב היהודי במ"ד

חצר ברחוב היהודי במ"ד

(תקנ"ח). בין היתר אסר על בני הקהילה לכבות את הנרות בליל שבת על־ידי גוי והבטיח שבאם ישמרו על ציוויו, לא תפול דליקה בקהילה. במקרה ובכל זאת תתלקח אש, הוסיף, יש להתפלל על קברו ובתי היהודים יינצלו. בימים ההם היוותה כל שריפה סכנה גדולה ותוצאותיה לא היו בדרך כלל קטנים מהנזקים שגרמו אסונות טבע. הסיבה היתה נעוצה בבנייה הצפופה (במיוחד ברובע היהודי), בשימוש של רעפי־עץ דליקים לכיסוי הגגות ובהיעדר אמצעי כיבוי יעילים. לכן העסיקה העירייה עוד בימי נעוריו של אבי שומר מיוחד, שתפקידו היה להסתובב מדי לילה בתחום העיירה ולהכריז בכל שעה שלימה בקול רם: "רבותי, תשמרו על האש ועל הנרות פן יקרה אסון!"

לצערנו נשכחו דברי הרב בלוך מהלבבות כעבור זמן, והנוהג של כיבוי האורות בידי גוי חודש. לא ארכו הימים וברובע היהודי פרצה אש. הדבר אירע בזמן כהונתו של הרב משה סופר, הלא הוא ה"חתם סופר" המפורסם, בשנת 1806 (תקס"ו). הרב התכונן כבר לעזוב את העיר ולעבור למקום רבנותו החדש, לפרשבורג. כאשר השתוללו הלהבות ועשו שמות בבתים, נזכרו היהודים המבוהלים בצוואה ומיהרו לבית־העלמין על־מנת להשתטח על קברו של הרב יששכר בער בלוך, אך למרבה הפלא - ולתדהמתם - לא יכלו למצוא אותו. מחציתם של בתי היהודים נהרסו עד היסוד. יהודים רבים איבדו את כל רכושם ונשארו ללא קורת גג. כמעט בכל חדר גרה אז משפחה שלימה, כתוצאה מתקנת הנסיך, לפיה ניתנו היתרי נישואין רק לזוגות אשר יכלו להוכיח שברשותם דירה משל עצמם. היהודים, אף־על־פי שאוכלוסייתם הלכה וגדלה, לא הורשו אז להתגורר מחוץ לרובע, לכן נאלצו לחלק את החדרים הקיימים לשניים, על־מנת ליצור מקומות מגורים נוספים. בעקבות צפיפות הדיור הנוראה והתנאים התת־אנושיים נוצרו לעתים קרובות סיכסוכים וחיכוכים בעניין "חזקת בתים", ובמקרים אלה התדיינו הצדדים היריבים על־פי דין תורה. אחר הדליקה ההרסנית הנ"ל רבו גם רבו הפניות לבית־הדין, וה"חתם סופר", שאסונם של בני קהילתו נגע מאוד ללבו, האריך את שהייתו במקום. מאוחר יותר, בהיותו כבר בפרשבורג, נהג להתבטא שאת ענייני "חזקת בתים" למד במטרסדורף.

בכל אופן, בעקבות האירוע הטראומטי נשמרה מעתה צוואתו של הרב בקפידה. ומעניין לעניין באותו ענין: אני עצמי הייתי עד ראייה לישועה שפעלה התפילה בציון הרב בלוך הצדיק. פעם, באיסרו חג פסח, פרצה

דליקה בביתו של רב הקהילה, הרב שמואל עהרנפלד זצ"ל. האש כילתה כמחצית מהגג, שהיה עשוי רעפי־עץ, ואז דעכה לפתע וכבתה מאליה. כיצד יתכן הדבר? נו, מיד עם פרוץ השריפה רץ הדיין, הרב ישראל טויסיג זצ"ל, להתפלל בקבר הנ"ל. הדליקה פסקה כאמור מאליה, ולא היה עוד צורך להזעיק את מכבי האש.

ואם כבר הזכרנו את הרב יששכר בער בלוך, אמסור כאן מה ששמעתי בקשר לפטירתו (לפחות נדמה לי שהסיפור מסופר עליו): כאשר גסס, נכחו כל אנשי "החברה קדישא" בביתו וחיכו ליציאת הנשמה. פתאום פקח הרב את עיניו וביקש מכולם לעזוב את החדר. הנוכחים צייתו כמובן והמתינו לפני הדלת הסגורה. כעבור זמן קצר נפתחה הדלת מאליה. האנשים נכנסו וראו את הרב ללא רוח חיים. אז הבחינו בפתק שהיה מונח על השולחן, ועליו היה רשום: "אל נא תיבהלו, נפטרתי במניין". הפתק אכן היה קיים, אך לא ידוע מה עלה בגורלו.

בהתאם לתקנות הקהילה התקיימו הבחירות לקהל ("ברירה", "התמנות") בחודש דצמבר. תחילה נבחר הגוף שנקרא ח"י אנשים, שהם שמונה עשר אנשים נשואים ומשלמי מסים. אלה בחרו בהנהגת הקהילה ("הקהל") שהיתה מורכבת מראש הקהל, ממלא מקומו, גובה ושני גבאי צדקה ("ה' אנשים"). לפני הבחירות ערכו המועמדים כמובן תעמולת בחירות. ישיבות הקהל התקיימו ב"בית־הקהל" שהיה אחד ממוסדות הקהילה וממוקם באיזור שהיה כולו בבעלות הקהילה.

מבין ראשי הקהל של מטרסדורף זכורים לי האנשים הבאים: נפתלי הרץ (היינריך) רוזנברגר, שהיה - כפי שאמרתי כבר לעיל - גם ראש העיר האחרון של הקהילה היהודית, כאשר היתה זאת קהילה פוליטית נפרדת מעיריית מטרסדורף הנוצרית; מוריץ דייטש הנודע בכינויו "באהן־דייטש" (פירוש המילה הגרמנית "באהן" הוא הרכבת), מפני שגר סמוך למסילת הברזל; יהושע צבי (היינריך) טרביטש; מרדכי קליין; דוד זובלמן; ברנהרד (ברל) שפרינצלס; וליאופולד קרפל; ראש הקהל האחרון של מטרסדורף, לפני גירוש היהודים מהעיר, היה ליאו שוטין.

בעיר היו שתי מאפיות בבעלות יהודית: זו של רודולף וויטיץ (לפנים סייבק) וזו של דוד גליס. היהודים נהגו לקנות שם לחמים ולחמניות טריים מדי בוקר. את הפירות והירקות קנו הנשים בכיכר השוק, ואחר־כך ניגשו

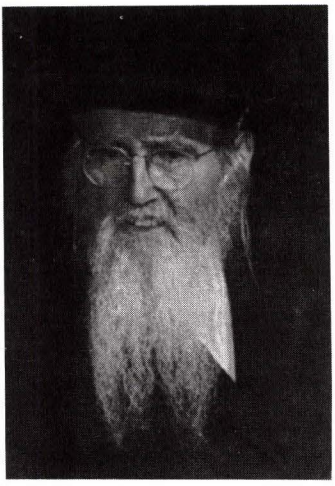
לקנות בשר. בעיר היתה קיימת איטליז לבשר בקר בהנהלתו של מר וייס, ואיטליז לבשר עגלים בהנהלת לזר גליס. שני האיטליזים עמדו תחת השגחת הרבנות של מטרסדורף, והמפתחות היו מופקדים בידי השוחט ר' ברוך גרינהוט, שהיה גם המשגיח. שוחט נוסף בשם רוסנאק והרב גווירץ נמצאו לסירוגין בבית המטבחיים בכיכר ה"חברה", שם שחטו עופות וצאן.

הילדים היהודיים התחילו את לימודיהם בבית־הספר היסודי היהודי. בניין בית הספר היהודי גבל בביתו של זובלמן. שש הכיתות למדו בשלושה חדרים: בחדר ראשון למדו הכיתות א' ו־ב', ובשני הכיתות ג' עד ו'; ואילו החדר השלישי היה שמור ל"תלמוד תורה", עליו אספר להלן. בזמני לימד בשתי הכיתות הנמוכות המורה מוריץ ברייאר ואחריו המורה למפל, ובכיתות הגבוהות המורה איגנץ בוניהאדי ואחריו המורה שלמה מנדלסון. זכור לי גם מורה בשם וירט.

בוגרי בית־הספר היסודי המשיכו את חוק לימודם בבית־הספר האזרחי במטרסדורף, ובו ארבע כיתות. לפי החוק היו הילדים היהודיים צריכים להתיצב ללימודים גם בשבתות, אך היו פטורים מכתיבה ביום זה. בעיר לא היה גן ילדים יהודי.

רוב הבנים המשיכו אחר־כך ללמוד בישיבת מטרסדורף בראשות הרב שמואל עהרנפלד זצ"ל. תחילה, אחר מלחמת העולם הראשונה, היו בעיר שתי ישיבות, אחת של רב העיר והשנייה של הדיין הרב ישראל טויסיג. מאוחר יותר אוחדו שני המוסדות, וכתוצאה מכך היתה תכנית הלימודים מורכבת מה"שיעור", שנמסר בידי ראש הישיבה (כלומר רב העיר), ומה"שיעור המשני" ("נעבען שיעור"), שהיה למעשה שיעור בדף גמרא, אותו מסר ממלא מקומו, הרב טויסיג. בבית המדרש של הישיבה התפללו שחרית בשעה שבע בבוקר. אחר התפילה למדו הבחורים המבוגרים יותר יורה דעה ומגן אברהם מפי ראש הישיבה. בחינות נערכו כל יום שישי לפני הצהריים. בסך הכל למדו בישיבה בין חמישים לשישים בחורים, רובם תושבי חוץ, שבאו מהונגריה, וינה ואף מגרמניה.

שנת הלימודים היתה מחולקת לשני "זמנים", "זמן קיץ" ו"זמן חורף"; ביניהם, בחודש ניסן ובחודש תשרי לקראת חג הסוכות, היו תקופות "בין הזמנים" (חופשות), בהן לא התקיימו לימודים. הבחורים חזרו אז לבתיהם.

האב"ד הגר"ש עהרנפלד

הדיין הגר"י טויסיג

מפני שרבים מהם היו ממשפחות מחוסרות אמצעים, נהגו רובם לעבוד באפיית מצות וכיהנו כחזנים בקהילות קטנות, על-מנת להרוויח מעט כסף.

בין השנים 1922 - 1930 (תרפ"ב - תר"צ) נאלצו הבחורים לאכול את ארוחתם בבתיהם של בני הקהילה. הסדר עתיק יומין זה נקרא "אכילת ימים". מאחר והדבר היה כרוך בקשיים הולכים וגוברים, התעורר הצורך בהסדר חדש. הפתרון האידיאלי נמצא, כאשר תרם יועץ-המסחר (Kommerzialrat) מנו לייטנר מבנה לישיבה, אשר שימש כפנימיה, וחדרי האירגון "יסודי התורה" שנסגר הוסבו לחדר אוכל. מאז הוזמנו הבחורים רק בשבתות לבתים פרטיים.

שנים רבות פעל במטרסדורף המוסד החינוכי "יסודי התורה" מיסודם של הרב אשר עמנואל ("בלימל") בנדיקט והרב יוסף וייס, מגדולי תלמידי החכמים של הקהילה. מימון המוסד בא בעיקר מכספי תרומות מגרמניה. תמיכה זו נפסקה אחר מלחמת העולם הראשונה, והפעילות של "יסודי התורה" נקלעה לקשיים חמורים. בכל זאת הצליח המוסד להחזיק מעמד עד שנת 1925 (תרפ"ה), אז נסגר בעקבות פטירתם של המייסדים. במקומו נוסד ה"תלמוד תורה" של מטרסדורף.

המורה הראשון של ה"תלמוד תורה", בו למדו הבנים לימודי קודש, היה מוריץ ברייאר, אדם מבוגר ואיש חינוך ותיק: כפי שהזכרתי כבר לעיל

שימש גם כמורה בבית־הספר היסודי היהודי. אחריו שימשו כמורים מר אונגר; מר הוניגסברג; ר׳ מענדל גולדמן, שהיה שוחט ומוהל בזאורברון; הרב חיים מושקוביץ ועוד אנשים מספר שאת שמם איני זוכר. כאן עלי להעיר שהאירגון של ה״תלמוד תורה״ לא הצטיין ביעילות יתירה, והיה מקום להכניס שיפורים.

מלבד המוסדות הנ״ל היו גם שיעורים פרטיים. אני עצמי התחלתי ללמוד בשעות אחר־הצהריים אצל הדיין הרב טויסיג החל מגיל ארבע עשרה. אתי למד גם בנו של ר׳ ישעיה קרפל, משה חיים, שהיה בערך בגילי. יום אחד הובא בפני הרב טויסיג עוף שחוט שהיתה לגביו שאלה. העוף נשלח על־ידי ברנהרד (ברל) שפרינצלס. הרב בדק את העוף ביסודיות ופסק שהוא כשר. ואמנם אני שמתי לב לפגם מסוים שלפי דעתי היה מטריף את העוף. היסבתי איפוא את תשומת ליבו של הרב לדבר. הרב חזר ובדק את העוף, ואכן הוא היה טרף! מאוחר יותר סיפרו לי שברל שפרינצלס הגיב לשמע הסיפור במילים הבאות: ״אה, יש דיין חדש במטרסדורף! עכשיו גם שאמו הירש כבר פוסק, מה מותר לאכול.״

החברה הוותיקה והחשובה ביותר במטרסדורף היתה, כבכל הקהילות היהודיות, ה״חברה קדישא״, המכונה בדרך כלל ״חברה״ סתם. בימיי כיהנו בתפקיד ראש ה״חברה״, או כ״נשיא״, לזר טרביטש, שהיה בעל הכהונה הארוכה ביותר והנהיג את ה״חברה״ ביד רמה, ואחריו ברנהרד שפרינצלס ומוריץ ברייאר. ה״חברה״ היתה בעלת נכסים רבים, וברשותה היו הן כסף והן מגרשים. ה״חברה קדישא״ היתה מופקדת על הטיפול בנפטרים ובכל הקשור לקבורה.

לתושבי העיר ניתנו שירותי הקבורה בחינם, ואילו בשביל תושבי חוץ היה הטיפול כרוך בתשלום. אל תתמהו, מדוע ביקשו אנשים מערים אחרות להיקבר דווקא בעיר הבורגנלנדית הקטנה. חברי קהילה רבים עברו במשך הזמן לגור למקומות אחרים, כגון ווינה, שופרון, ווינר נוישטאט, באדן הסמוכה לווינה, גלוגניץ ואפילו למקומות מרוחקים כמו זלצבורג, אינסברוק וגראץ. אבל אחרי פטירתם רצו בני מטרסדורף אלה למצוא את מנוחתם האחרונה במקום שבו נטמנו אבותיהם.

בעת הבחירות לנשיאות ה״חברה״ נהגו לחלק לחברים נקניקיות, וה״מלטשין״, כלומר הצעירים הרווקים שעדיין לא היו חברים מלאים, שרו

כל הערב שיר מיוחד אשר מילותיו "הייראסאסה עולה!" לא היו מובנים לי.

שמחה רבה שררה בעת ה"חברה־סעודה", היא המסיבה של האירגון שנערכה מדי שנה במועד קבוע. בסעודה השתתפו כל החברים, גם אלה שהתגוררו מחוץ לעיר, ולכן השתתפו בה תמיד אנשים רבים. למצב הרוח המרומם תרם "המשורר של מטרסדורף", בנדל שטיינר, שהצחיק בפזמוניו ובחרוזיו המוצלחים את כל הנוכחים. סעודות אלה זכורות לי רק משנים מאוחרות יותר; כנראה לא התקיימו עדיין לפני כן.

במטרסדורף היה קיים מערך של שיעורי תורה קבועים ברמות שונות. לבעלי הבתים הפשוטים נמסר בימי חול אחרי תפילת שחרית שיעור משניות מפי הרב ליזר הוניגסברג. בין מנחה למעריב התקיים שיעור במסגרת חברת "עץ חיים", חברה ששמה לה למטרה להפיץ את לימוד התורה בקרב בעלי הבתים. שם נלמדו קיצור שולחן ערוך, פלא יועץ ופרשת השבוע. השיעורים והתפילות האלה התקיימו בבית "קרן קיימת", שהועמד לרשות הקהילה על־ידי הקרן ע"ש ברייאר (בגרמנית נקרא הבית Breuer'sches Stiftungshaus) והיה ממוקם מול בית־הכנסת. מוסר השיעור היה תחילה הרב משה הירש ז"ל, אחי סבי ר' יעקב צבי הירש. לצערי לא זכיתי להכיר את דודי־זקני זה; הוא אמנם השתתף בברית שלי, אך נפטר זמן קצר לאחר מכן. בשיעוריו הפופולאריים השתתפו המוני אנשים. מספרים, שחדר הלימוד היה צר מלהכיל את כולם והמשתתפים נאלצו לעמוד אפילו בפרוזדור. אחרי פטירתו מסרו את השיעורים הרב אשר עמנואל בנדיקט, חיים משה קוביץ, היינריך (גשה) גליס, יהושע צבי (היינריך) טרביטש והרב יוסף וייס.

תלמידי החכמים מקרב בני הקהילה, בדרך כלל אנשים בעלי התואר "מורנו" וצעירים יוצאי ישיבות, למדו גמרא ב"חברת ש"ס". את השיעורים בימי חול מסר הרב, ובהיעדרותו הדיין, בין מנחה למעריב. בשבת התקיימו שני שיעורי גמרא: לפני הצהריים מפי הרב, ואחר־הצהריים מפי מרדכי קליין ואהרן נייפלד. לפי מיטב זכרוני נמנו מר פירסט, מר גוטסמן ופתחיה וייסברגר עם גבאי החברה. השיעורים התקיימו ברחוב קניגסגאסה. במסגרת סיור במקומות שהיו פעם "שבע הקהילות" שערכתי לפני מספר שנים עם הרב החרדי של וינה, הרב בצלאל שטרן, ומשה וייס ביקרנו גם במטרסדורף ונוכחנו לדעת שבאותו בניין מתגוררת כיום משפחה נכרית.

חברה נוספת שפעלה בקהילה היתה "חברת בחורים", והיא התאחדות של הצעירים. בשנים האחרונות ניהלה החברה מועדון חיסכון. הכספים שנחסכו שימשו להענקת הלוואות ללא רבית. כמועד להחזר ההלוואות נקבע חנוכה. אחי ארמין היה פעיל באירגון זה עד הכיבוש הנאצי.

סקירת החברות והאירגונים של הקהילה תהיה לוקה בחסר אם לא אזכיר את אירגון הכבאות היהודי שפעל על בסיס התנדבותי. היא הוקמה עוד בתקופה בה הייתה הקהילה היהודית ישות פוליטית עצמאית, והייתה ביטוי למימוש הזכויות האוטונומיות. נוסף על כך ניכר כאן המניע לקדש שם שמים, על-ידי העזרה שהגישו היהודים בעת צרה גם לשכניהם הנכריים.

הנשיא (יושב ראש) של אירגון הכבאים הנ"ל היה ד"ר מקס. בתור מפקדים שימשו מקס מייאר, זיגמונד לוי ואלפרד בישיץ, שהיה המפקד האחרון. עם הפעילים נמנו: דוד (אוסקר) פוגל, שהיה תוקע בקרן לאות אזעקה; פיליפ ופאול שטיינהוף; מיקי וייס; יוסף וייסברגר; ארנולד וינו שיין; מוריץ קרפל; איגנץ הירש; יוסף ויעקב לב; זיגפריד פייגלשטוק; ישראל גווירץ; יוסף שוטין ואחרים, שאת שמם איני זוכר כעת. אנוכי, שמואל הירש, כיהנתי לפני הכיבוש הנאצי כסגן המפקד, וקודמי בתפקיד היה אברהם זובלמן.

כל אחד מהכבאים היה מצויד במדים, קסדה וגרזן. מכוניות הכיבוי חנו באולם גדול במרכז רחוב היהודים. הציוד המיכני שעמד לרשות הכבאים כלל משאבות כיבוי - תחילה משאבות ידניות והחל משנות העשרים המאוחרות גם משאבה עם מנוע - סולמות, זרנוקים, לפידים ועוד. לאירגון הכבאות היהודי יצאו מוניטין בכל הסביבה, מפני שהיה בדרך כלל הצוות הראשון שהגיע למקום הדליקה והצטיין ביעילותו הרבה. האירגון פעל עד ה"אנשלוס" (סיפוח אוסטריה בידי הגרמנים); אז פורק וכל הציוד הוחרם והועבר לאירגון הכבאות של עיריית מטרסבורג.

בפרק זה תיארתי את הקהילה ומוסדותיה, כפי שאני זוכר אותם. את הפרק הבא ברצוני להקדיש למנהגיה המיוחדים של מטרסדורף.

פרק שני

מנהגי מטרסדורף

עתה ברצוני לתאר את חייהם הדתיים של יהודי מטרסדורף ואת מנהגיהם. כידוע היתה קהילת מטרסדורף אחת משבע הקהילות המפורסמות. לכן דומים מנהגיה לאלה של הקהילות, אם כי ניכרים פה ושם שינויים קטנים. מנהגים אלה נשמרו עד לעלייתו לשלטון של היטלר, יימח שמו, ובחלק מקהילות "חוג חתם סופר" בישראל הם נשמרים עד עצם היום הזה.

מעט לפני השעה שש בבוקר החל שמש הקהילה את סיבובו היום־יומי בין בתי היהודים. תפקידו היה להעיר את חברי הקהילה לתפילת שחרית. לשם כך הקיש שלוש פעמים בפטיש עץ מיוחד בדלתות. פעולה זו נקראה "שול־קלאפפען". כאשר נשמעו שתי דפיקות בלבד בדלת, ידעו בני הקהילה שמישהו הלך לעולמו.

תפילת השחרית בבית־הכנסת התחילה בשעה שש בדיוק. בשש ורבע אחזו ב"ברכו", ובשעה שש וארבעים הסתיימה התפילה באמירת קדיש דרבנן. אחר כך מסר הרב לזר "קייזר" הוניגסברג שיעור משניות. המתפללים אמרו עוד חמישה פרקי תהילים, ואחר־כך שבו לבתיהם לאכול ארוחת־בוקר. בקיץ נערכו התפילות בעזרת הגברים, ואולם בחורף הן הועברו לעזרת הנשים, שם היה אח גדול שהפיץ חום נעים. סידור זה היה נוח בימי חול, אך בשבת היתה הצפיפות גדולה.

בבית הכנסת היתה מוצבת מנורת כסף גדולה; גובהה היה בערך מטר אחד. בימי השבוע נמכרה הזכות להדליק אותה לכל המרבה במחיר, ואילו ביום שישי, סמוך לכניסת השבת, נעשתה ההדלקה בידי הרב.

התפילות נערכו לפי נוסח אשכנז. ראוי לציין שהקפידו ביותר על הנוסח הישן, ולא שינו בו מאומה. בימים הנוראים, למשל, נהגו לומר את כל הפיוטים כולם, כפי שהם מודפסים בסידורים הישנים. גם הניגונים

המסורתיים נשמרו בקפדנות מדור לדור ולשליחי הציבור ולחזנים אסור היה לסטות מהמקובל. דרך אגב, לקהילה (ולסביבתה) היו ניגונים מיוחדים, אותם לא הכירו במקומות אחרים. כדוגמא אזכיר רק את הניגון המיוחד של חצי קדיש שלאחר קריאת התורה ואת הניגון של "ברכת הכוהנים", שנערך בחגים.

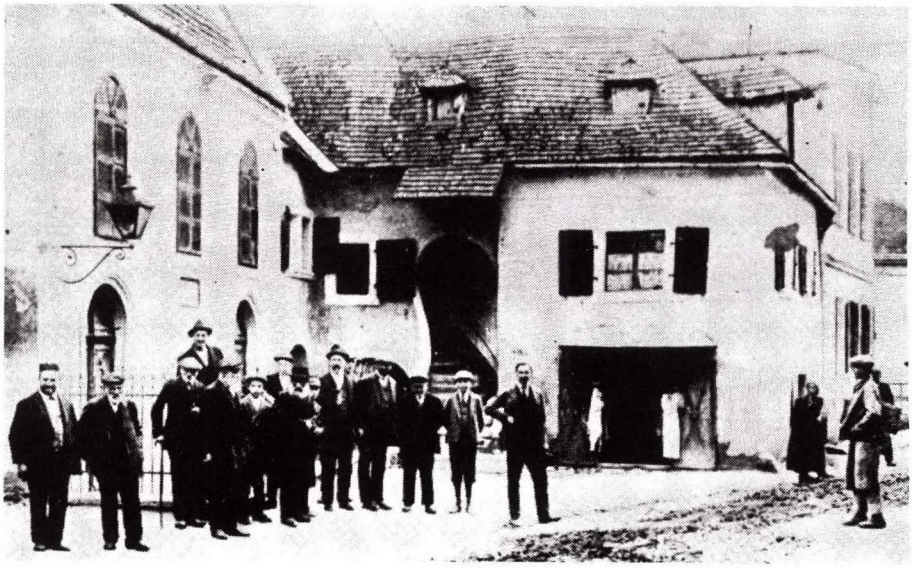
שבת

ההכנות לשבת התחילו כבר ביום ה', הן באיטליזים והן במשחטה. כשנשחטו האווזים הובאו הוושטות לדיין, והלה בדק אותם בקפדנות ובמיומנות: קרה לא פעם שהפיטום גרם לפציעה בוושט, וחור בוושט מטריף את האווז. הטרפת אווז היה כרוך בהפסד כספי. אך זאת לא היתה התקלה היחידה שנגרמה בעטיו של הפיטום: מדי פעם נכנסו גרגירי התירס לקנה במקום לוושט, והאווז נחנק. במקרים כאלה נהגו להיעזר בשירותיה הטובים של הגברת קילא סייפרט, שפיתחה מיומנות מיוחדת בהצלת האווזים. גם אמה, הגברת שלינגר, היתה מומחית במלאכה זו. בשנים מאוחרות יותר עסקה משפחת סייפרט בשיווק קרפיונים לשבת, שהגיעו מהעיר גרץ. המשלוחים הגיעו ברכבת. במקרים של איחור בנסיעות או של מזג אוויר גרוע נותרה הקהילה ללא דגים, וזה לא היה כל־כך נעים, מפני שדגים הם מהמצרכים הבסיסיים של סעודות השבת. למשפחת סייפרט נגרם בשל כך נזק כספי לא קטן. וכאשר מכרו איכרים דגים, אותם דגו מאגם נויזידל, שוב נשארה המשפחה עם הסחורה. דרך אגב, הנוצרים קנו קרפיונים ואווזים רק לרגל חג המולד. בחדשי הקיץ פעלה משפחת סייפרט גם בזאורברון, שם קנו אצלם הנופשים מווינה עופות.

ביום שישי, זמן מה לפני כניסת השבת, הסתובב השמש ברובע היהודי והכריז בקול "לקבלת השבת". היה זה הסימן לסגור את החנויות ולהתכונן לשבת. סמוך לתפילה זימן השמש את חברי הקהילה לתפילה על־ידי הקשות בדלת. הדיין הרב טויסיג זצ"ל נכנס למאפיות היהודיות של וויטיץ וגליס, שם סגר את התנורים בהם התבשל החמין, כדי שהתבשיל ירתח עוד לפני כניסת השבת. לפני זמני - ככה ידוע לי מסיפורים - נהגו להטמין את החמין בביתה של חנה בכר; מלבד זאת זוכר אני שהטמינו גם אצל פירסט. אחר תפילת המוסף נפתחו דלתות התנורים והמשרתות הלכו להביא את החמין. הרב טויסיג הנהיג לעטוף את הסירים בנייר על מנת למנוע

פנים בית הכנסת במ"ד

קבוצה מבני הקהילה בחזית בית הכנסת

התזת תוכנו של סיר אחד למשנהו; הדבר נעשה בשל החשש, שמא לא כל המשפחות שומרות על רמת כשרות מספקת.

בשבתות התחילו להתפלל שחרית בבית־הכנסת בדרך כלל בשעה שש וחצי. לפני קריאת התורה היתה הפסקה, והאנשים הלכו לבתיהם, קידשו על היין ואכלו משהו. אחר־כך, בשעה עשר וחצי, התאספו כולם מחדש לקריאת התורה ולתפילת מוסף. הסדר בעליות לתורה היה כך: "שלישי" היה הרב, בשבת מברכים קיבל ראש הקהל "רביעי", והעליות האחרות נמכרו. ההכנסות בשביל "אחרון" היו שייכים ל"חברה קדישא". ל"מפטיר" יכלו לעלות גם נערים מתחת לגיל בר־מצווה. חתן עלה ל"רביעי" ונקרא בניגון מיוחד על־ידי החזן. את ההפטרה קרא כל אחד בשקט בעצמו. בעל "חיוב" היה צריך לשלם סכום קבוע בשביל עלייתו לתורה. לא נהגו להוסיף עליות מעבר למה שנקבע בהלכה. בין ספרי התורה הרבים, שהיו בארון הקודש, היה ספר ישן שהיה כתוב באותיות מרובעות הדומים לאותיות דפוס; בזמני כבר לא קראו ממנו. בין השעות תשע ועשר נהג רב הקהילה, הרב עהרנפלד זצ"ל, למסור שיעור ב"חברת ש"ס", שהיה מיועד לתלמידי החכמים מקרב בעלי־הבתים.

לקראת כל שבת שירה (פרשת בשלח) נהגה הרבנית טויסיג לבשל כמות נדיבה של חמין מחיטה ולהטמין את הסיר הגדול ללא מכסה בתנורו של האופה רודולף וויטיץ. התבשיל הועמד לרשות כל משפחות הקהילה, כדי שיאכילו בו את הציפורים, לזכר השתתפותן בשירה אחר קריעת ים־סוף.

הסליחות

האווירה של הסליחות ניכרה למעשה כבר בליל שבת, כאשר החזן (לפנים מר גווירץ ואחר־כך מר גרינהוט) ניגן את הקטע "השכיבנו" במנגינה שהיתה ברוח של ימי הסליחות ושהזכירה לקהל לחזור בתשובה. גם בשבת בבוקר היתה אווירה של תשובה באוויר. לפני מוצאי שבת שרו כל המתפללים את המזמור "לדוד ברוך", ובראשם אדולף שטיינהוף, שהגיע בכל בוקר ראשון לבית־הכנסת. את הפסוק "... ימיו כצל עובר" ניגן החזן ברטט ובהתרגשות, וכן עשה בקטע "והוא רחום" הפותח את תפילת מעריב. אי אפשר לתאר במילים את הניגון ואת הכוונה - היה צריך לשמוע את זה. בפסוק האחרון "ה' הושיעה המלך יעננו ביום קראנו" הצטרף הקהל כולו בכוונה כזאת, שהקב"ה לבטח התעורר לקבל את תחנונינו ברצון.

בשעה שלוש וחצי בבוקר עבר השמש אהרן אסטרייכר - בשנים המאוחרות יותר ר' שמואל הישנהויזר - מבית לבית, דפק במקל ארוך בדלתות וקרא: "קומו לסליחות!" הסליחות החלו בשעה ארבע. עלי להדגיש שהסליחות נאמרו בכוונה גדולה ושהשתתפו בהן כמעט כל בני הקהילה. ככה זה היה יום יום, משך כל ימי הסליחות, והכוונה ביום האחרון ("זכור ברית") לא היתה פחותה מזו של היום הראשון. הרב נהג להתפלל בבית מדרשו בימות השבוע, אך לאמירת הסליחות הגיע לבית הכנסת של הקהילה. כן עשה גם בכניסת השבת ובמוסף וקריאת התורה.

ראש השנה ויום כיפור

ראש השנה נחוג בחגיגיות רבה. בעלי התוקע היו, אם זכרוני אינו מטעה אותי, היינריך מוזס והרמן שטרן, שליחי הציבור בשחרית היו משה ליב טרביטש, הרב שמואל עהרנפלד, וזובלמאן, וישי שוטין התפלל מוסף. החזנים היו הרב שמואל גווירץ, דוד צווילנר, סלומון שוטין ולאחרונה ברוך גרינהוט. אחר הצהריים הלכה כל הקהילה לנחל הוולקה וערכה שם "תשליך". גם בבית המדרש התקיימו תפילות. לפני התיבה עברו הרב שמואל שיין והרב יוסף וייס, שהתפללו בכוונה גדולה.

בתקיעת השופר נהגו לתקוע את ה"תרועה" בקול יבבה, ואילו כאן בישראל נוהגים לתקעה מקוטעת, כמעט כמו ה"שברים".

ל"כפרות" לפני יום כיפור נהגו לקחת תרנגולת לנשים ולבנות, ותרנגול לגברים ולבנים. ה"כפרות" נשחטו, עוף לכל נפש - כביכול במקום האדם החוטא. אצלנו נהגו להוציא את חלקי הפנים ולהשליכם מעל הבית. בהקשר זה אני נזכר בתקרית משעשעת: לרב טויסיג היתה משפחה גדולה, ולכן הצטברה כמות גדולה של חלקי פנים, אותם השליכה הרבנית, כנהוג, מעל הבית. החלקים נחתו בחצרו של השכן, ד"ר מאקס, יהודי שנהג להתפלל בבית־הכנסת בימים הנוראים בלבד. אשתו היתה נוצריה. זמן מה אחר שחיטת הכפרות שם הרב טוסיג לב, ששעון הזהב שלו איננו. הוא חיפש וחיפש, אך לא מצא אותו בשום פנים ואופן. וזאת לדעת, שעון זהב היה בימים ההם יקרת המציאות. בנוסף לכך היה הרב זקוק לשעון. "אוי", נחרדה הרבנית כשנודע לה על דבר היעלמות השעון, "לבטח היה מונח מתחת לחלקי הפנים ונזרק יחד אתם לחצרו של ד"ר מאכס!" לא נותרה, אם כן, ברירה, והרבנית נאלצה לכתת את רגליה לד"ר מאקס. היא התחילה

להסביר לשכן, שלא היה בקי במנהגים היהודיים, באריכות את מנהג הכפרות והזכירה בהקשר לכך פעמים מספר את המילה "עבירות". ד"ר מאקס לא הבין כל־כך את ההסבר, וקלט רק את המילים "חצר", "גג" ו"עבירות". לבסוף איבד את סבלנותו והפסיק את שטף דיבורה של הרבנית: "הגברת טויסיג, מה את מדברת על עבירות? יש לי מספיק עבירות משל עצמי. מדוע אם כן את משליכה גם את העבירות שלך לחצר שלי? לכי לחצר, קחי את העבירות שלך ותעזבי אותי למנוחה!"

בערב יום כיפור הלכו למקווה, התפללו מנחה בשעה שלוש, ואחר־כך אכלו את הסעודה המפסקת. כל בני הקהילה באו לתפילה נעולים בנעלי בית.

תפילות יום כיפור נאמרו בכוונה גדולה. כל בני הקהילה, גם אלה שלא התפללו בכל יום, התקהלו בבית הכנסת. לפני "כל נדרי" נשא הרב דרשה נוגעת ללב. בבית הכנסת היו ניצבים נרות גדולים, "נרות נשמה", שדלקו מלפני כניסת היום הקדוש עד אחרי "נעילה". על הריצפה פוזר שחת. בני הקהילה החליפו פתקים עם בקשות סליחה. את תפילת "כל נדרי" התפלל אשר פלק לייטנר. הוא היה בעל קול עמוק ומבין בעלי־הבתים המכובדים ביותר בקהילה. משך תקופה מסוימת הוא שימש ראש הקהל. הכרתי את כל בניו, נכדיו וניניו. בשנים מאוחרות יותר התפלל את ה"כל נדרי" שנדור כוהן; בשחרית עבר לפני התיבה ישי שוטן, ואחרי פטירתו ללא עת דוד זובלמאן; במוסף - החזן הרב שמואל גווירץ; במנחה - הרב אליעזר טרביטש; וב"נעילה" - הרב שמואל עהרנפלד.

חג הסוכות, שמיני עצרת ושמחת תורה, שבת בראשית

עוד במוצאי יום כיפור החלו ההכנות לחג הסוכות. קנו אתרוגים ולולבים. אבי המנוח, ישראל הירש ז"ל, קיבל כל שנה אתרוג מירושלים, מתנת "כולל אונגרין", כאות הוקרה על שתמך כספית ביוצאי הונגריה אשר בארץ־ישראל. הסוכות הוקמו ברחובותיו של הרובע היהודי, מבלי שהעירייה תערים קשיים כלשהם.

בשמיני עצרת אחר־הצהריים נזרקו אגוזים מעזרת הנשים (בקומה א') לתוך הקהל. ההתיצבות בטקס היתה חובה, אפילו בעד רב הקהילה; בכתב הרבנות נמנתה השתתפותו בטקס הנ"ל עם החובות שהוטלו עליו. בצדק נשאלת השאלה, מדוע ייחסו חשיבות רבה כל־כך לפעולה תמימה כזאת?

לעניין ניתן הסבר מעניין: אם חלילה ייגזר על מישהו ביום כיפור שעליו לקבץ נדבות, הוא יצא ידי חובתו באסיפת האגוזים. לכן נשמר הטקס הזה בקפדנות. אפילו כאשר השתוללה בקהילה לפני שנים רבות מגיפת דבר שהפילה חללים רבים, לא בוטל טקס זריקת האגוזים!

חג שמחת תורה נחוג בגדול. אחר שבע ההקפות בלילה לווה הרב בידי התזמורת של הנוכרים מבית־הכנסת אל דירתו, שם נשא נאום הודיה קצר. ואחר־כך החלו הריקודים! כולם רקדו. גם הנוצרים השתתפו, וכמובן כל הקהילה היהודית. מפני שבעיירה טרם הותקנה תאורה חשמלית האירו הכבאים היהודיים את הרחוב בלפידים, ובכל החלונות שפנו לרחוב היהודים הוצבו נרות דולקים. בשמחת תורה בבוקר התקיימו מספר מניינים: חברי "חברת בחורים" התפללו בחדריה של החברה "יסודי התורה", בבית־המדרש של חברת "עץ חיים" התפללו חברי "ביקור חולים" ובשעה עשר וחצי התאספו כולם בבית־הכנסת הגדול, שם התקיימו שבע ההקפות עם ספרי התורה. רב העיר היה "חתן תורה", ראש הקהל "חתן בראשית" וה"מפטיר" נמכר למרבה במחיר במכירה פומבית. אחר סעודת היום באו כל אנשי הקהילה לרב שערך בביתו שולחן, שם שרו ורקדו עד צאת החג.

בשבת בראשית בתפילת מנחה נהגו למכור את המצוות הקשורות לבית־הכנסת בשביל כל השנה: הדלקת הנרות בעת קריאת התורה, העליות לתורה שנשארו ולא נמכרו בעבר, הזכות לתרום יין לקידוש, לערוך הבדלה במוצאי שבת והדלקת הנרות ליד העמוד.

פורים

בארץ נוהגים בעת קריאת המגילה להרעיש כל פעם, כשמזכירים את השם "המן", אך בשבע הקהילות (וכך גם בליטא, כפי ששמעתי מפי סמכויות הלכתיות, בשני המקומות האלה התפללו בנוסח אשכנז) נהגו לדפוק רק, כאשר הוזכר שמו המלא של המן - "המן בן המדתא האגגי". והדבר מובן: הרי חייבים לעקוב אחרי כל מילה ומילה בקריאת המגילה, ואם מרעישים כל הזמן הדבר לא ניתן.

פסח

בערב לפני בדיקת החמץ ניגשו חברי הקהילה לחצרם של האחים מייאר, על־מנת לדלות מהבאר את המים הטובים והצלולים ל"מים שלנו".

המים השאובים נשמרו במקום קריר עד לבוקרו של ערב פסח, אז השתמשו בהם לאפיית מצה שמורה. בטקס השאיבה, אשר במהלכו שרו פרקי תהילים, השתתפו בעיקר אנשי ה"חברת ש"ס" ובראשם הרב.

בערב פסח נאפתה המצה השמורה בהשגחתם של הרב והדיין. חבורת האופים שרה קטעים מה"הלל". בחלוקת המצות נוצרו תמיד מחלוקות, מפני שכל אחד רצה להשיג מצות יד שנאפו בערב פסח בשביל ליל הסדר, אבל את המצות האלה קיבלו רק אנשים שהשתתפו בהכנתן. לקראת כניסת החג התקין הרב "עירוב חצרות" בשביל כל הקהילה, ולשם כך נשמרה מצה אחת בתוך מסגרת מיוחדת משך כל השנה. בשל ה"עירוב" היה מותר לטלטל בשבת חפצים מחצר אחת לשנייה.

את ה"הלל" בליל פסח אחרי מעריב נהגו להגיד רק בבית־המדרש, ולא בבית־הכנסת. הדבר היה נכון גם לגבי אמירת "לדוד מזמור" בראש השנה שחל ביום חול.

הסוכר לפסח הגיע מהמפעל בהירם (Hirm), שעמד תחת השגחתו של האב"ד מטרסדורף. את שומן האווזים לבישול ולאפייה בפסח נהגו לשמור משנה לשנה. ברוב הבתים החרדיים העדיפו לאכול בפסח בשר בקר ונמנעו מלאכול בשר עוף, עקב החשש שמא הואכלו העופות בגרגרי חמץ. באיזור שלנו נהגו לאכול "קניידלאך" (כופתאות) בפסח, דבר שעוררה התנגדות עזה בקרב חוגים חסידיים. אכילתם של ה"קניידלאך" (גם של אווזים מפוטמים בכל ימות השנה) הותרה על־ידי רבנים גדולים. לכן נוהגים יהודי "שבע הקהילות" ו"אוברלנד" לאכול את הדברים האלה עד עצם היום הזה.

במוצאי חג הפסח לקחו הצעירים שק ומילאו אותו בקש, עד שהוא דמה לבובה גדולת מימדים. את הבובה הזאת נשאו על מוט בראש חוצות תוך כדי קריאות "חמצ'יגע ברכו!". בצאת החג הכריזו בבית־הכנסת שאסור לאכול חמץ עד השעה תשע בערב.

חג השבועות

לשבועות נהגו לקשט את הדירות ואת בית־הכנסת בירק ובפרחים. אחרי תפילת מעריב וארוחת־הלילה, שהיתה בדרך־כלל חלבית, התכוננו האנשים להיות ערים בלילה וללמוד. חוגי לימודים התקיימו במקומות שונים; רובם למדו ב"חברת ש"ס". משך כל שעות הלילה הוגשו ללומדים קפה ועוגה.

הלהיט בשבועות היו ה"צווראך־דלקלאך", מאפה בצק ממולא בגבינה לבנה. לפני הזמנים שלי נהגו הצעירים לגנוב דברי חלב ככל שרק התאפשר להם.

ימי הספירה ובין המצרים

בימי הספירה, בשלושת השבועות ובחול המועד לא התגלחו. בניגוד לארץ ישראל הניחו בחול המועד תפילין, אותן חלצו רק לפני מוסף. כאשר הגיעו בקריאת שמע לפסוק "וקשרתם לאות על ידיכם והיו לטוטפות בין עיניכם", היו מנשקים את התפילין.

את ל"ג בעומר ציינו בטיול של ילדי בית־הספר. מדורות ל"ג בעומר לא ראיתי שם; נתקלתי בהן רק בארץ־ישראל. לא אמרו תחנון.

בשלושת השבועות, שהם תקופת אבל, נהגו לשחוט בקר, עגלים ועופות רק לשבת. כל יום בשעה שתיים־עשרה קרא השמש ל"חצות", ובבית־הכנסת ערכו "תיקון חצות" בהנהגתו של הרב ליזר "קייזר" הוניגסברג. בשבתות רגילות הופיע הרב ליזר "קייזר" בבית־הכנסת לבוש בבגדים חגיגיים, כשכובע צילינדר על ראשו, אך ב"תשעת הימים" לבש בשבת בגדי חול וחבש מגבעת רגילה.

בתשעה באב הורידו את הפרוכת מארון הקודש ואמרו קינות ברוב שעות לפני הצהריים. בצהריים ערכו "חצות", ואחר־כך הלכו בני הקהילה לבית הקברות. החנויות היו סגורות עד אחרי אמירת הקינות, וכמעט כולם הסתובבו בנעלי בית. בליל תשעה באב לא עישנו. הילדים ובני הנוער נהגו לצלוף באנשים בדוקרניות (פירות קוצניים) כדי להפיג מעט את אווירת האבל הכבדה ששררה בקרב היהודים.

מנהגי קבורה ואבלות, הקמת מצבה

בעת גסיסה התאספו עשרה אנשים בחדר החולה וחיכו ליציאת הנשמה. במקרה והגסיסה נמשכה ימים אחדים, דאגו לנוכחות תמידית של מניין, כדי להגיד עם הגוסס לפני פטירתו "שמע ישראל" ועוד כמה פסוקים. כאשר לא מת מיד והמשיך לנשום, חזרו על הדבר פעמיים או שלוש. אחרי הפטירה העבירו לפני אפו של הנפטר נוצה, על־מנת לוודא את מותו. אחר־כך הדליקו נרות ופיזרו קש על הריצפה. הבן הבכור סגר את עיני הנפטר והנפטר הורם. בלילה שמרו שני אנשים על הגופה תוך אמירת תהילים.

לפני ההלוויה נערכה הטהרה, כלומר רחיצת הגופה. אם היה נפטר תלמיד חכם, טיהרו את גופתו במקווה, ואם היה סתם בעל־בית מן השורה הורמה הגופה ויצקו עליה מים "תשעה קבין". אחר־כך קראו "טהור, טהור", וניגשו לרחיצת הידיים והרגליים של המת. במטרסדורף נהגו להגיד את הפסוקים ואת התפילות הרגילים. ההבדל היחיד לעומת הנעשה בארץ־ישראל היה, שבמטרסדורף קשרו למת צמח בשם שחליים (Kresse) סביב הצוואר ואמרו את הפסוק: "לווית חן הם לראשך וענקים לגרגרתך". הגופה הולבשה ב"קיטל", ב"הייבל" (ברט הקטיפה המסורתי) ובטלית, שאחת מציציותיה היתה פסולה.

הנפטר נישא על הכתף לבית־העלמין, לא בעגלה או במכונית. ראשוני נושאי הארון בהלוויה היו הבנים. המיטה הונחה שלוש פעמים על הקרקע, ואחר־כך המשיך מסע ההלוויה.

הקרשים לארונות מתים ניסרו בפרוזדור ("פוליש") של בית־הכנסת. משם הובאו הקרשים לבית הקברות, ושם הונחו לפי הסדר הנכון לתוך הקבר. רק בכורים וכוהנים זכו לארון שלם, האחרים קיבלו ארון העשוי קרשים: שניים בצדדים ואחד מלמעלה.

אחד מחברי ה"חברה קדישא" התעסק בנפטר, אחרי שהושכב בקברו: הוא הניח שברי חרס על עיני המת, תקע לתוך ידיו "געפלאך" (מעין מזלגות) ופיזר על הגופה מעט אדמה מארץ־ישראל. אחר־כך ביקש את מחילתו של הנפטר ושיחרר אותו מחברותו ב"חברה קדישא". האדם שהתעסק בגופה זרק ראשון אדמה לתוך הקבר, שלוש פעמים מלוא האת. כנהוג, נטלו המשתתפים בעת עזיבת בית העלמין את ידיהם, אלא שבמטרסדורף לא נטלו בעזרת כלי, אלא שטפו את הידיים בקילוח המים מהברז. כל היתר נעשה כמו כאן בארץ. לפני שעזבו את בית הקברות תלשו המשתתפים שלוש פעמים עשבים וזרקום מאחורי גבם. המלווים נזהרו שלא להיכנס הביתה בלי נטילת ידיים אחר ההלוויה. אחרי ההלוויה נהגו להניח תפילין, אם היה עדיין יום.

בימי השבעה דאגו למניין בבית האבל פעמיים ביום, בבוקר ובערב. בהקשר זה זכור לטוב שלום רוזנברג, שהצטיין באירגון המניינים אצל אבלים. בבית האבל נהגו לשמור על דברי אוכל מפני מגעם של השכנים ושל זרים.

ביום ו׳ לקראת ערב הגיע האבל לבית־הכנסת ונעמד ליד הכניסה. לפני ״מזמור שיר של יום השבת״ קראו לו בקריאה ״לקראת אבלים״, והמתפללים אמרו לו ״המקום ינחם אתכם״. אחרי ״מזמור שיר של יום השבת״ אמר האבל קדיש.

לא נהגו ללכת לבית־הקברות אחרי ה״שבעה״ וגם לא אחרי ״שלושים״, רק בתום שנת האבל. גם ל״הזכרת נשמות״ (יום ב׳ דשבועות, באחרון של פסח ובשמיני עצרת) לא נשארו האבלים משך השנה הראשונה בבית־הכנסת, אלא יצאו.

המצבה הוקמה כעבור שנה. כולם, כעשיר כאביון, זכו באותו הטיפול. אדם שביקש להקים מצבה גדולה מהרגיל, נדרש לשלם בעבור זה. כך היה הדין לגבי אנשים שלא היו מקרב חברי הקהילה, אך רצו להיקבר במקום. ה״חברה קדישא״ של מטרסדורף היתה בעלת נכסים, וביניהם מבנים, מגרשים וחשבונות בנק. הקהילה היתה חייבת כסף ל״חברה״. בנוסף לכך החזיקה ה״חברה קדישא״ מושבים בבית־הכנסת. ההכנסות של העליות ל״אחרון״ לפני ״מפטיר״ היו שייכים גם כן לקופת ה״חברה״.

המנהג במטרסדורף היה שהאבלים ר״ל אמרו את הקדיש ביחד לפני ארון הקדוש, ולא כל אחד במקום אחר כמו בארץ־ישראל, דבר המקשה מאוד על השמיעה ועניית ה״אמן יהא שמה רבא״. בימי חול עבר לפני העמוד החזן הקבוע, ובעל ה״יאהרצייט״ התפלל רק מ״אשרי״. בבית־המדרש עבר האבל לפני העמוד. בעל ה״יאהרצייט״ עלה בקריאת התורה בשבת ל״רביעי״ או ״חמישי״. מבין ״שבעת הקרואים״ עלו לתורה רק אנשים נשואים, אשר נשיהם הלכו בכיסוי ראש או נערי בר־מצווה.

מנהגים שונים

ארבע פעמים בשנה, בעת ה״תקופה״, הכריז השמש בבית־הכנסת על המועד המדויק של התקופה - למשל בשעה ארבע עשרים וחמש בבוקר - והזהיר את הקהילה לכסות את כל מיכלי המזון והמים, כי סיפרו שבמועד זה נופלת טיפת דם מהשמיים.

בשנים מעוברות התחילו ה״שובבי״ם״ מפרשת שמות. עשרה אנשים צמו בימי ה׳, ובמנחה קראו בתורה ויחל משה״. אבי, ישראל הירש, היה צם בכל יום ה׳, ואם נעדר מישהו מעשרת האנשים הצמים, השלים הוא את המניין.

לתפילת יום כיפור קטן בערב ראש חודש הגיעו כמעט כל בני הקהילה. בראש חודש נהגו שלא להסתפר ולהתגלח.

החל מפרשת קורח היה אסור לאכול דובדבנים שלא נפתחו ונבדקו קודם; דבר האיסור הוכרז על־ידי השמש בבית־הכנסת.

בית העלמין במ״ד לפני חורבנו

פרק שלישי

שנות חיי עד לשנת תרצ"ח (1938)

אני, שמואל הירש, נולדתי במטרסדורף בשנת 1908 (תרס"ח) כבנו הבכור של אבי מורי ר' ישראל ז"ל וזוגתו לאה ע"ה לבית בראון ילידת אודווארנוק בסלובקיה. מפי ר' גבריאל הירש, שהיה בן דודו של אבי, נודע לי, שאבותיהם של משפחת הירש הגיעו לפני למעלה ממאתיים שנה מדונאו־וורט אשר בגרמניה למטרסדורף. הם טמונים בבית־העלמין היהודי של העיר, וביניהם סבי, יעקב צבי הירש ז"ל וסבתי גיטל ע"ה לבית שישא שהיתה ילידת קרנסדורף במחוז מטרסדורף. בני משפחת שישא היו מראשוני היהודים במטרסדורף. אבותיה היו ששה אחים ממגורשי ספרד, ומכאן נובע שם המשפחה, "שישה". לסבי יעקב צבי הירש נולדו שלושה ילדים, מהם נשאר בחיים רק אבי ישראל. סבי שלח את ידו במסחר וסחר בין היתר בנייר, אותו מכר לא רק בעיר ובסביבתה הקרובה, אלא גם לחנויות בשופרון, בווינר נוישטט ובבאדן.

לאבי, ישראל הירש, היתה חנות לקונפקציה וביגוד אופנתי ברחוב גוסטב־דגן־גאסה (Gustav-Degen-Gasse). משך תקופה ארוכה כיהן כחבר הקהל בתפקיד גובה. בגיל שמונה עשרה חלה בדלקת ריאות חריפה, מחלה מסוכנת בימים ההם. על מיטת חוליו נדר נדר שאם ישלח לו הקב"ה רפואה שלימה, יכתוב ספר תורה. כאשר החלים ממחלתו, הודיע לרב העיר הרה"ג שמחה בונם עהרנפלד זצ"ל על דבר הנדר, והלה הטיל את מלאכת הכתיבה על סופר סת"ם אשר התגורר בעיירה סמוך לבודאפשט בירת הונגריה. משך כל תקופת הכתיבה, שארכה ימים רבים, נשמר הדבר בסוד. אחר־כך הוכנס הספר ברוב פאר והדר לבית־המדרש של מטרסדורף. לנו, הילדים, נודע רק כעבור שנים רבות על דבר ספר התורה. בעת חיסולה של הקהילה זכינו להציל אותו, והוא הגיע אתנו לארץ ישראל.

אבי ז"ל היה מפורסם בשל הכנסת האורחים שלו. הוא נהג להזמין

אבי המחבר, ר' ישראל הירש
(תרכ"ד - ב' ניסן תש"ט)

אם המחבר, מרת לאה הירש
(תרל"ח - כ"ט אייר תש"ח)

אורחים מה"אונטרלנד" שעברו בדרכם בעירנו ונתן להם שלוש ארוחות ביום. לעתים קרובות סעדו ארבעה או חמישה אורחים על שולחננו. אמי טרחה למענם והיתה עסוקה במטבח מהבוקר עד הערב, ולעולם לא שמעתי מפיה תלונה.

עוד הרבה יכולתי לספר על אבי היקר, אבל כאן אסתפק לציין את אהבתו הגדולה לארץ־ישראל. כאשר נוסד "כולל הונגרין" לשם בניית בתי הונגרין, נמצא בכל קהילה אורתודוקסית גבאי למעות ארץ־ישראל. אבי המנוח נהג להעביר כל שבוע תרומה כספית לירושלים. מפני שעשה זאת ממקום עבודתו בעיירת־הנופש זאורברון (Sauerbrunn) ולא טרח להודיע לנו על־כך, לא ידענו אנחנו, בני המשפחה, מאומה. ואולם בעלייתנו לארץ־ישראל הביא לנו הדבר תועלת רבה, אבל איני רוצה להקדים את המאוחר.

אנחנו היינו חמישה אחים: אני - שמואל, אהרן (ארמין), הילדה, היינריך (היני) וואלי. הדבר הראשון שאני זוכר אירע בהיותי בן שלוש: תוך כדי משחק הערמתי פעם על אחי הצעיר ארמין ערימת נעליים, והוא היה אז בן שנה וחצי. אמי חיפשה אחריו ולא מצאה אותו, מפני שהיה מכוסה כולו.

כאשר הייתי בן חמש וחצי פרצה מלחמת עולם הראשונה. צעירי העיר

גויסו לצבא. בעת עזיבתם צעדו החיילים לעבר תחנת הרכבת והתזמורת המקומית ליוותה אותם בצלילי מרשים. בדרך לתחנה עצרה התהלוכה לפני בית הכומר, שם הקביל את פניהם הפרילט (כומר בכיר) קפל (Koeppl) ובירך אותם. אחדים מדבריו חרותים בזכרוני עד עצם היום הזה: "אתם יוצאים להילחם למען המולדת. יהי רצון שתשובו כמנצחים!". מסלול הרכבת הדרומי (Suedbahn) מוביל דרך מטרסדורף ושופרון, והנסיעה לסרביה ארכה ימים ספורים בלבד. אנחנו הילדים עמדנו על ההר Treimberg, שם מסתיים לו גשר הרכבת, שהוא דרך אגב הגשר הארוך ביותר ברחבי הונגריה (מטרסדורף היתה שייכת אז להונגריה), וצפינו בטרנספורטים הרבים של חיילים פצועים אשר עברו דרך עיירתנו יומם ולילה. הם הובלו לבתי־החולים השונים בווינה הבירה, במרחק כשישים קילומטר ממטרסדורף.

עם המשך המלחמה ועם הרעת מצבו של הצבא האוסטרו־הונגרי גויסו כל הגברים הכשירים לצבא, ובבית נשארו - מלבד הנשים והילדים - רק הזקנים והנכים. במרחק עשרים קילומטר ממטרסדורף, במקום בשם וולרסדורף (Woellersdorf), היה ממוקם בית חרושת גדול לתחמושת. במהלך המלחמה אירע שם סדרה של התפוצצויות, ובעקבותיהן פרצה דליקה ענקית. היתה זאת תוצאה של מעשה חבלה. אני זוכר שבחצות הלילה היו אצלנו במטרסדורף השמים מוארים עד כדי כך, שניתן היה לקרוא בספר ללא כל תאורה נוספת. האש השתוללה משך ימים אחדים, ורק כאשר עלה בידי הכבאים לפלס להם דרך למוקד השריפה, הצליחו לכבותה.

גם בסביבה הקרובה של מטרסדורף פרצו כמה דליקות. אזכיר כאן רק את זו שהשתוללה בכפר מרץ (Marz), המרוחק ממטרסדורף כחמישה קילומטר. עשרים וחמישה בתים עלו באש. במלאכת הכיבוי הצטיין אירגון הכבאים היהודי תחת פיקודו של מקס מייאר. על אירגון זה ספרתי כבר למעלה.

הזמנים היו קשים, ואנחנו הרגשנו זאת היטב על בשרנו. המצרכים החיוניים נעלמו מהחנויות וחולקו לאוכלוסיה במנות קצובות; מזון ניתן היה להשיג תמורת תלושים בלבד. אמנם כפי שקורה בדרך־כלל במצבים כאלה התפתח במהרה שוק שחור משגשג. אני נזכר שמזוננו הדל היה מורכב מדייסת תירס ותבשיל ירקות עשוי משרפדי־השדה.

ברכת הציווילזאציה שקוראים לה בשם חשמל טרם הגיעה אז

לעיירתנו, ועל־כן הוארו הבתים בפתיליות נפט בעלות אהילי זכוכית ובנרות. לא פחות פרימיטיווית היתה התחבורה. כלי התחבורה המקובלים היו עגלות סוסים בקיץ ומזחלות רתומות לסוסים בחורף. לעתים קרה וסוס ברח מהאורווה. אז קמה מהומה גדולה בכל העיירה והורים מבוהלים אצו רצו על־מנת להביא את ילדיהם למקום מבטחים, עד שהסכנה תחלוף. בזמן המלחמה הסתובבו אלפי סוסים משוחררים ברחובות, ומפגיעתם הלך ועלה מספר ההרוגים והפצועים. הכבישים של הימים ההם היו ללא מעטה אספאלט ומלאים רפש ומהמורות; אפילו עגלות הסוסים נעו בהם בקושי. הגשמים, היורדים תכוף במרכז אירופה, הפכו את הכבישים כמעט לבלתי־עבירים. העגלות שקעו בבוץ עד לעומק של חצי מטר, והסוסים המסכנים עמלו קשות לגרור אותן וכמעט לא הצליחו להזיזן ממקומן.

אירוע נוסף שעשה עלי רושם היה מותו של הקיסר פרנץ יוזף הראשון. הקיסר בן ה־86 שסבל משך כמה ימים ממחלה קשה מלווה בחום, סירב בכל תוקף לצמצם את פעילותו הרגילה ולנוח קמעא. ב־20 בנובמבר 1916 עלה על יצועו מוקדם מן הרגיל, ובבוקר נמצא מת במיטתו. בבית ספרי נערך טקס לרגל האבל הכבד. הקיסר היה אהוד מאוד באוכלוסיה בכלל, ובקרב היהודים בפרט, והוא נחשב לעמוד התווך של הממלכה כולה; הוא לבדו היה ערב לעצם קיומה. האבל היה איפוא אבל אמיתי. טרם פג מזכרונם של האנשים הרושם שהותירה החתונה המלכותית של יורש העצר של הקיסר, קארל, עם הנסיכה ציטה מבורבון־פארמה. הנאמנות לבית האבסבורג וההזדהות אתו בקרב היהודים באו לידי ביטוי גם בתפילה מיוחדת לשלום בית המלוכה, אותה נהגו לאמרה מדי שבת בבית־הכנסת.

בהיות מטרסדורף מרוחקת מהחזית, נשלחו אליה ולאיזור כולו אלפי יהודים מאיזורי הקרבות בגליציה. כאן שוכנו באופן ארעי. כל בני הנעורים וכמו כן גם המבוגרים שלא גויסו באו לתחנת הרכבת לקבל את פניהם של הפליטים. יהודי מטרסדורף בישלו בעבורם תה וקפה בדוודים גדולים ששימשו בימים כתיקונם להרתחת הכביסה. נער אחד, פיליפ שטיינהוף שמו, נכווה קשות מהמים החמים ונזקק לטיפול רפואי. הובאו גם מצרכי מזון בסיסיים, כגון תפוחי אדמה, כדי להאכיל את הפליטים המורעבים. רב היה סבלם של פליטים אלה: לא היו מספיק מקומות לינה ואוכל, ורבים מתו מרעב. הנפטרים נטמנו בבתי־העלמין היהודיים של מטרסדורף וזאורברון. בעלי היכולת מבין היהודים הגליציאים המשיכו בדרכם לווינה.

רבים מביניהם נשארו שם גם אחרי המלחמה והתבססו מבחינה כלכלית, אבל רוב הפליטים שבו בתום הקרבות למקום מגוריהם.

ייזכרו לברכה האחים ליאופולד (פולטל) ושנדור (שעיה) קרפל אשר היו ממונים על חלוקת המזון והטבק מטעם הממשלה. יחד עם אמם תמכו בנזקקים רבים. אבי קיבל את רוב מצרכי המזון מידי ראש־העיירה ציפראק, ותמורתם נתן לו מוצרי טקסטיל שונים.

לאיזורנו הובלו גם שבויי מלחמה רוסיים רבים, וביניהם מספר לא מבוטל של יהודים. מחנה זמני הוקם בפורכטנאו (Forchtenau), במרחק שבעה קילומטר ממטרסדורף, והשבויים גויסו לסלילת הכביש לטירת פורכטנשטיין. לפני החגים היהודיים השתדלה קהילת מטרסדורף בפני שלטונות הצבא לשחרר את היהודים, כדי שיוכלו אלה לחגוג את הימים הטובים כדת וכדין בקרב אחיהם. נציגי הקהילה הצליחו במשימתם, אחרי שהתערבו בעד השבויים. בעניין זה זכור לי במיוחד חג סוכות אחד. כתמיד, היתה לנו סוכה גדולה ומרווחת. אנחנו, הילדים, ציפינו בכליון עיניים לשבת בסוכה. אבל נכונה לנו אכזבה: בשנה זו אבי לא נתן לנו לאכול בה. במקום זה הזמין בכל אחד מימי החג בין שמונה לעשרה יהודים רוסיים וכיבד אותם כמיטב יכולתו באוכל ושתייה. כמוה נהגו גם יתר יהודי מטרסדורף. כל המבנים הציבוריים של הקהילה הוסבו לאכסניות מאולתרות, על־מנת לשכן בהם את האורחים. בתום המלחמה נשאו כמה מבין היהודים הרוסיים הללו בנות מתושבי המקום ונשארו כתושבי קבע בקהילתנו.

בסיום המלחמה שררה בממלכה ההאבסבורגית אנדרלמוסיא. מרכיביה השונים הצהירו על עצמאותם. בעקבות המצב הכלכלי הקטסטרופאלי קרס מערך האספקה, והאוכלוסיה סבלה מרעב. החיילים הרבים שחזרו מהחזית רק החמירו את המצוקה. בקרב האזרחים ניכרו סימנים של אי־שקט ותסיסה הולכת וגוברת. כרגיל בעתות משבר שימשו היהודים שעיר לעזאזל. בצבא האוסטרו־הונגרית שירתו אמנם כמאה וחמישים יהודים ילידי מטרסדורף, וחלקם אף נפלו במלחמה, אך עובדה זו לא מנעה מהתושבים הנוצריים מלהטיל את האחריות למצב הקשה על היהודים. ריח של פרעות נישא באוויר. כדי להקדים רפואה למכה התארגנו יוצאי היחידות הקרביות היהודיים, להגנת הקהילה. הדבר נודע למנהיגי האספסוף, ואחרי מחשבה קצרה הגיעו למסקנה שלא כדאי להם לנסות לתקוף את היהודים.

מצבם הכלכלי של יהודי הונגריה - ומטרסדורף היתה שייכת אז לממלכת הונגריה כמו כל מחוז בורגנלנד - היה בכי רע. רובם ככולם עסקו במסחר, ולא ניתן היה להשיג סחורות, כגון מוצרי טקסטיל או מוצרי צריכה. הונגריה היתה ארץ אגראריות, ועם ניתוקה מאוסטריה נוצר מחסור חמור במוצרי תעשיה. הדבר גרם להברחת סחורות בהיקף גדול מאוסטריה השכנה תמורת תוצרת חקלאית טרייה, הנחוצה כל־כך לעיר הבירה ווינה. המבריחים היו הן יהודים והן נוצרים. ההברחה היתה כמובן בלתי־חוקית וכרוכה בסיכון מסוים: מי שנתפס הושם לבית־הכלא בעיר שופרון, במרחק של כחמישה עשר קילומטר ממטרסדורף.

המשבר גרם גם לשינוי מכריע בחיי: מפני שאבי נאלץ לנסוע לעתים קרובות לשופרון לרגל עסקיו, הייתי אני, הבכור, צריך לעבוד בחנות ואני בן עשר בלבד. ברור שלימודיי סבלו עקב כך.

המצב הפוליטי היה הפכפך בימים ההם. את טעם הקומוניזם טעמנו בשנת 1919 (תרע"ט) תחת משטר העריצות של בלה קון, "רפובליקת המועצות", שנמשך חודשים ספורים בלבד. תקופה קצרה זו הספיקה לנו לעמוד על טיבו של המשטר הקומוניסטי. השלטון שינה את אופי ניהול העיר והטיל עוצר לילה על תושבים, שהתחיל עם רדת החשיכה. לנו, ליהודים הדבר גרם לבעייה קשה, כי נמנע מאתנו להתפלל מעריב בציבור בבית־הכנסת. בלית ברירה נאלצנו להקדים את התפילה. בשבועות הצליחה הקהילה להשיג רשיון מיוחד שאיפשר ליהודים לערוך תיקון ליל שבועות בבית־הכנסת. כאשר הקיץ הקץ על המשטר השנוא, ביקש טיבור סמואלי ("התליין"), ממנהיגי הקומוניסטים ויהודי במוצאו, להימלט לאוסטריה. הוא נתפס בגבול והוחזר. מאוחר יותר שם קץ לחייו ונקבר בבית העלמין היהודי בזאורברון. שמעתי שגופתו הוצאה בסתר מקברה והועברה למקום אחר.

רוב תושבי הונגריה המערבית עבדו באוסטריה. שפת הדיבור שלהם היתה השפה הגרמנית וזיקתם לתרבות הגרמנית היתה בולטת. לכן החליטו בעלות־הברית המנצחות בחוזה השלום של טריאנון מ־4 ביוני 1920 לנתק את כל האיזור מהונגריה ולספחו לאוסטריה. היוזמה יצאה מממשלת אוסטריה הסוציאליסטית שישבה בווינה. המחוז הפך לארץ הפדראלית התשיעית של הרפובליקה האוסטרית וכונה מעתה בשם בורגנלנד. ואולם מימוש ההחלטה לא היה פשוט. ממשלת הונגריה הרשמית בראשות האדמירל הורטי אמנם לא העזה להמרות בגלוי את פי חבר הלאומים ונתנה

בלית ברירה את ברכתה להסדר. אבל בהונגריה פעלו כוחות לאומנים רדיקאליים שלא השלימו בשום פנים ואופן עם הגזירה. הם התארגנו תוך זמן קצר בכנופיות חמושות. מנהיגיהם היו פרונאי, הייאס ואוסטנבורג. לכנופיות אלה היה צביון אנטישמי מובהק, ויהודי מערב הונגריה, שהיו מסיבות היסטוריות בעלי זיקה לתרבות הגרמנית, הרגישו במהרה את נחת זרועם. חבר־הלאומים קבע בינתיים את תאריך היעד לסיפוח והנחה את ממשלת אוסטריה לבצעו על־ידי המשטרה, ולא על־ידי הצבא. משטרת אוסטריה נערכה איפוא למשימה. תוך פריסת כוחותיה בזאורברון, במקום בשם ולדהיים, נקלעו השוטרים לקרב יריות עם לוחמים הונגריים חמושים. משטרת אוסטריה נאלצה לסגת. הכנופיות מיהרו לתפוס את שטח המריבה והקימו משטר טרור. הראשונים שחשו את עריצותם על בשרם היו כמובן היהודים. לא עבר יום ללא הכאת יהודים ומעצרים. לעתים קרובות גויסו יהודים לעבודת כפייה. גם האוכלוסיה הנוצרית סבלה תחת משטר הכנופיות, אך בכל זאת היה מצבה טוב מזה של היהודים. סיוט זה נמשך שישה חודשים.

באותו פרק זמן חל יום הולדתי השלושה עשר. כבר־מצווה הייתי אמור לעלות לתורה, אך איש לא העז ללכת לבית־הכנסת מפחד אנשי הכנופיות. הם נהגו לחטוף נערים יהודיים, הובילו אותם לאורוות, ושם ציוו עליהם להבריש את הסוסים. עבודה זו היא די מסוכנת בשביל אדם לא מיומן. יום אחד הלכתי לתומי ברחוב. במרחק של כשבעים מטר ממני עמד אחד הבריונים. כאשר הבחין בי אותת לי לגשת אליו. כמובן לא עשיתי זאת, ולא הסתפקתי בסירובי, אלא גם עשיתי לו פרצוף. הלה נתקף חימה ופתח בריצה מטורפת לעברי. הוא היה חזק ומהיר ממני ולבטח היה תופס אותי תוך זמן קצר, אלמלא היתרון החשוב שהיה לי: היכרתי את השטח טוב ממנו. נמלטתי לרחוב וינקלגאסה (Winkelgasse), המשכתי לרוץ לאורך שפת הנחל וולקה ונכנסתי לבית רוזנטל, בו התגוררה משפחת לינדנפלד. בדירתם הסתתרתי תחת אחת המיטות ושם שהיתי מהשעה שתיים אחה"צ עד רדת החשכה. רק אז העזתי לצאת ממקום מחבואי והלכתי הביתה. זאת היתה חגיגת הבר־מצווה שלי.

אחד ממנהיגי הכנופיות, מוריץ. היה ראש הבוזזים. בין היתר בזז את בית העסק של ברנהרד שפרינצלס ותוך כדי כך היכה את בעל החנות עד זוב דם. היהודי היחיד שהיו לו קשרים טובים עם מנהיגי הכנופיות היה מנו פולאק,

ולא אחת השתדל אצלם בהצלחה למען אחיו. יום אחד ניצב אבי לפני דלת חנותו הנעולה ולא העז לפתחה מפחד הכנופיות. לפתע הופיע מאי שם מוריץ הנ"ל וביקש להיכנס. כאשר לחץ את ידית הדלת נוכח לדעת שהיא נעולה, והוא התחיל להשתולל. "Budos Zsido, mindig zarva van"! (יהודי מסריח, תמיד סגור אצלך), צרח. מי יודע, לאן הדברים היו מגיעים, אלמלא נשמעו בדיוק ברגע זה מהעבר השני של הרחוב קולות תיפוף מלווים בקריאתו של כרוז העיר. מוריץ המסוקרן ניגש לשמוע מה בפיו, ותוך כדי כך שכח לגמרי מאבי - למזלו!

במקרה נודע לאבי שמפקד העיר מטעם הכנופיות הנו יליד שופרון ושמו גבהרד. אביו של זה היה פקיד בכיר של ממשלת הונגריה בשופרון. אבא ז"ל הכיר אותו מפני שסיפק למשרדו נייר ומכשירי כתיבה. הוא החליט איפוא להציג את עצמו בפני גבהרד האב - אולי תצמח מהכרות זו איזו שהיא תועלת ליהודי מטרסדורף. בהזדמנות הקרובה מימש את תוכניתו והלה קיבלו בסבר פנים יפות. מני אז היו לאבא קשרים טובים שניתן היה לנצלם במקרים בהם היתה דרושה שתדלנות.

משטר "הטרור הלבן" של הכנופיות גבה גם קרבן בנפש במטרסדורף. והנה סיפור המעשה: אצל החייט מיידל עבד שוליה אשר החליט לחקות את דרכי אנשי הכנופיות ולשדוד כסף מהיהודים. בשעת לילה פרץ לתוך ביתו של הדיין והמו"צ הרב יוסף פרסבורגר וגנב סכום כסף קטן שהיה מונח בארון הבגדים. בתו של הרב שמה לב למתרחש ופרצה בצעקות היסטריות שהידהדו בסימטאות השקטות: ""שודדים, גנבים!". הפורץ המבוהל פתח במנוסה. לרוע מזלו יצאה לרחוב בדיוק כשחלף במקום סיור של הכנופיות. הוא נתפס ולמחרת נידון למוות על-ידי המפקד אוסטנבורג. היה זה בערב ראש השנה. הרב עהרנפלד והכומר הנוצרי ניסו להפעיל את השפעתם ולהמיר את עונש המוות בעונש חמור פחות ואפילו הופיעו יחד בפני המפקד והתחננו על חיי הפורץ, אך ללא הועיל. בראש השנה נורה שולייית החייט למוות בבית-הקברות הנוצרי, ושם גם נקבר.

הממשלה ההונגרית נקטה בינתיים סחבת בהעברת השטחים לריבונות אוסטריה, והגישה לחבר-הלאומים סידרה ארוכה של בקשות ותצהירים. לבסוף הסכימו שתי הממשלות לערוך בעיר שופרון ובסביבתה משאל עם שהיה אמור לקבוע את השתייכות האיזור לאחת המדינות. המשאל נערך תוך זיופים לא מעטים, ובספירת התוצאות התברר שרוב התושבים העדיפו

את האזרחות ההונגרית. ככה נשארה העיר הגדולה ביותר של האיזור ובירתו הטבעית אצל הונגריה. אחרי ההצבעה נכנס הצבא האוסטרי לבורגנלנד, והמחוז סופח רשמית ב־3 בדצמבר 1921. כבירה הזמנית שימשה העיירה זאורברון. כמו כן נערכו בכל היישובים בחירות מקומיות. במטרסדורף נבחרו שני יהודים למועצת העיר, שנדור קרפל וגבריאל הירש. לראש המועצה המקומית נבחר אנטון שטייגר מהמפלגה הנוצרית־סוציאלית. הוא היה בעל פונדק בכיכר המרכזית של העיר (Hauptplatz). בקשר למר שטייגר אני נזכר באנקדוטה: פעם הודיעו שני שרים בממשלת אוסטריה, רש וטהאלר (Thaler, Resch), על כוונתם לבקר בעיר. ביום המיועד הגיעה הפמליה בשיירת מכוניות ועצרה בכיכר הראשית של העיר. הכיכר היתה מקושטת בדגלים ופרחים וכל התושבים יצאו לקבל את פניהם של האורחים הנכבדים. ראש העיריה בירך אותם במילים נרגשות והזכיר בנאומו את שמותיהם של שני השרים. במקום זה הפסיקו השר רש והעביר את התנצלותו של עמיתו טהאלר, שלצערו נמנע ממנו להגיע כמתוכנן. "מה אפשר לעשות!", פלט ראש העיריה ספונטאנית, וכל הקהל פרץ בצחוק. בסיום מלחמת עולם השניה נורה עם אשתו בידי הרוסים בטענה שהתעולל בשבויים רוסיים.

כבר בשנת 1923 (תרפ"ג) פעלה במטרסדורף קבוצה קטנה של נאצים בהנהגתו של פרנץ "לנץ" גיפינג. מדי פעם נכנסה הכנופיה לרחוב היהודים וחבריה הטרידו את התושבים, אך ידם היתה תמיד על התחתונה. הנוער היהודי עמד על המשמר וגירש אותם במכות. יש להדגיש, שבסך הכל היו היחסים בין היהודים לכלל נוצרים תקינים.

אף־על־פי שמצבה הכלכלי של אוסטריה השתפר בהדרגה, גברו המתחים הפוליטיים מבפנים. גם בבורגנלנד, כמו ביתר המקומות באוסטריה, הוקמו האירגונים "ברית ההגנה" (Schutzbund) הסוציאליסטית ו"הגנת המולדת" (Heimwehr) של המפלגה הנוצרית־סוציאלית, שהיו למעשה המיליציות של שתי המפלגות הגדולות. היהודים התנזרו בדרך־כלל מפעילות פוליטית והסתפקו להצביע בבחירות. לפי דעתי הם נתנו את קולם למפלגה הסוציאליסטית. בקשר לשני המיליציות הנ"ל עלי להזכיר את האירועים בכפר הבורגנלנדי שאטנדורף (Schattendorf). כמה אנשי "הגנת המולדת" פתחו באש על חברי "ברית ההגנה" והרגו שניים מהם - מתוך הגנה עצמית לפי טענתם. המשפט נגד היורים הסתיים בזיכוי הנאשמים.

חנות טקסטיל של אבי המחבר, רבי ישראל הירש - במ"ד

המחבר בחזית החנות לאחר החרמתה - בשנת תרצ"ח

הודעת הזיכוי גרמה להפגנות המוניות ולמהומות בווינה, שבמהלכן הוצת בניין משרד המשפטים (Justizpalast). בנסיון לדכא את ההתפרעויות פתחה משטרת הבירה באש חיה על המפגינים והרגה כשמונים מהם.

סיפוח מחוז בורגנלנד ואובדן העיר שופרון עוררו את הצורך לבחור בבירה חדשה. כפי שציינתי לעיל הפכה העיירה זאורברון למקום מושבה של ממשלת המחוז הזמנית. תושבי המקום, שהתפרנסו ברובם הגדול מתיירות ונופש, היו משוכנעים שנוכחותם של משרדי הממשלה תיסב נזק חמור לפרנסתם ופעלו להוצאתם מהעיר. בין יזמי ההתנגדות היה גם פריץ הוניגסברג, שכמה מהווילות אשר בבעלותו נתפסו על־ידי ממשלת המחוז. המתנגדים פנו לראש הממשלה ד"ר זייפל (Seipel) ודרשו במפגיע את סילוק משרדי הממשלה. הם השיגו את מטרתם, אך הדבר התגלה חיש מהר כטעות פטאלית: נוכחותה של ממשלת המחוז הבטיחה למעשה פרנסה לתושבי המקום גם בעונת החורף, ולא רק משך שלושת חודשי הקיץ. נוסף לכך אבד לעיירה כוח קנייה משמעותי ביותר בדמות הפקידים - כאלף נפש - ובני משפחותיהם שהתגוררו במקום. מטרסדורף הפכה לעיר בשנת 1926 (תרפ"ו) ונקראה מעתה מטרסבורג. נציגה בממשלת המחוז, מיכאל קוך (Koch), פעל נמרצות לבחירתה לבירה. לשאיפה זו היו אמנם סיכויים מסוימים, אך בהצבעה המכרעת הצביעו רוב הנציגים בעד אייזנשטט. עזיבתם של משרדי הממשלה את זאורברון גרמה לעיירה משבר כלכלי חמור. רבים מבין בתי הקפה והחנויות פשטו את הרגל ונסגרו. לעומת זאת הפכה מטרסדורף (גם בהמשך אמשיך להשתמש בכינוי היהודי של העיר) למרכז מסחרי איזורי. כל יום ה' התקיים בה שוק בהמות גדול, אליו הגיעו קונים מכל רחבי אוסטריה. נסחרו שם סוסים, פרות ושוורים. העיר היתה גם המרכז המסחרי למוצרי טקסטיל לכל הסביבה, והיו בה שורה שלימה של סיטונאים וקמעונאים, רובם יהודים. מספר יהודים ניהלו בעונת התיירות גם עסקים בזאורברון והרוויחו סכומי כסף לא מבוטלים. גם למשפחתנו היתה חנות במקום זה, כפי שהזכרתי כבר לעיל.

כך עברו עלי שנות ילדותי, ולא יכולתי לדמיין לעצמי שיום יבוא ואיאלץ לעזוב את עיר מולדתי האהובה.

פרק רביעי

סיפוח אוסטריה בידי הנאצים ויהודי בורגנלנד

עם סיפוח בורגנלנד לאוסטריה בשנת 1921 הפך המחוז חלק בלתי־נפרד ממדינה זו. מאז ה־12 בנובמבר 1918 היתה אוסטריה לרפובליקה (הרפובליקה הראשונה), אחרי שהקיסר האחרון, קארל, התפטר מהממשלה. אבל מי שחשב, שבכך ייעלמו כל הקשיים שנוצרו בעקבות המלחמה, והמצב הכללי ילך וישתפר, נוכח לדעת שטעה. הכלכלה היתה בשפל המדרגה והאינפלאציה השתוללה, במיוחד בשנת 1921, שנת הסיפוח של בורגנלנד. הטראומה בעקבות המלחמה והמצב הקשה גרמו לאוריינטציה בכיוון גרמניה, שהיתה גם היא רפובליקה צעירה. מדיניות זו נתמכה על־ידי רוב הכוחות הפוליטיים באוסטריה. בפרלמנט התעצמו שתי מפלגות, הסוציאל־דמוקראטית והנוצרית־סוציאלית, שעבדו תחילה בשיתוף־פעולה והצליחו לקדם את המדינה במידה רבה. אבל מהר מאוד נוצרו מתחים בין שני הגושים הדומיננטיים. הבורגנים החלו לחשוש מפני "הדיקטטורה של הפרולטריון", והסוציאל־דמוקרטים חשדו שברצון יריביהם להחזיר את ההאבסבורגים לשלטון או להקים משטר פשיסטי. המפלגות הגדולות הקימו מיליציות, את "ברית ההגנה" (Schutzbund) הסוציאליסטית ואת "הגנת המולדת" (Heimwehr). ההתכתשויות הראשונות אירעו בשנת 1927, וביניהן זו שבכפר הבורגנלנדי שאטנדורף, עליה כתבתי כבר בפרק הקודם.

היריבות המתמדת בין שני הגושים הגיע אל שיאה בשנת 1934, כאשר פרצה מלחמת אחים של ממש. הקרבות נמשכו שלושה ימים והתנהלו במיוחד בווינה, מעוזם של הסוציאליסטים. הכוחות הסוציאליסטיים הובסו, וראש הממשלה הנוצרי־סוציאלי, אנגלברט דולפוס (Dollfuss), אסר את כל המפלגות, מלבד אחת שנשא את השם "החזית הפטריוטית" (Vaterlaendische Front). העובדה ששנה לפני כן, בשנת 1933, הפרלמנט החליט לפזר את עצמו בעקבות המשבר הפוליטי, הקלה את משימתו. דולפוס שלט מעתה לבד באמצעות חוק לשעת חירום משנת 1917, שאיפשר לממשלה לנהל את המדינה על־ידי

פקודות וללא פרלמנט. בסוף ינואר של אותה השנה נבחר בבחירות בגרמניה אדולף היטלר, מנהיגה של המפלגה הנציונל־סוציאליסטית, לראש ממשלה.

דולפוס הנוצרי ראה בנציונאל־סוציאליסטים (בקיצור: נאצים) איום. חבריה של מפלגה זו פעלו במחתרת גם באוסטריה עצמה וערכו מדי פעם התקפות טרור במטרה לתפוס את השלטון. הנאצים הגרמנים תמכו בגלוי בחבריהם האוסטריים. כבר בחודש מרץ 1933 גזרה ממשלת גרמניה החדשה על "מחסום האלף מרק", שאסר על אזרחים גרמניים להוציא לאוסטריה יותר מאלף רייכסמרק. התיירות מגרמניה, שהיוותה חלק נכבד מהכנסותיה של אוסטריה, נפסקה כמעט כליל וכלכלת המדינה נפגעה קשות. על־מנת לחמוק מהלחץ ההולך והגובר הידק דולפוס את קשריו עם איטליה הפשיסטית ומנהיגה מוסוליני (Mussolini). לדולפוס עצמו הדבר לא עזר הרבה: הוא נרצח בידי קבוצה של קושרים נאצים בנסיון פוץ' עוד ב־25 ביולי 1934. כממלא מקומו של דולפוס מונה ד"ר קורט שושניג (Schuschnigg). בימיו המשיכו הנאצים להתחזק ולהתארגן, וגם הברית עם מוסוליני לא מנעה את השפעתה ההולכת וגוברת של גרמניה על אוסטריה.

אנו, התושבים היהודיים של מטרסדורף, חשנו במתרחש בעיקר בימי א', בהם ניסו צעירים נאצים להטריד את היהודים. מידי פעם ניפצו שמשות בבתי היהודים, אבל לגרום נזק של ממש לא עלה בידם, מפני שהנוער היהודי היה נחוש להשיב מלחמה שערה. הצעירים התארגנו להגנה עצמית וגברו על התוקפים פעם אחר פעם. הנאצים גורשו מהרובע היהודי במכות ובבושת פנים. כראש המגינים הצטיין במיוחד סיגפריד פייגלשטוק. מודאגים מפני הבאות, החלו במטרסדורף הפעילים הציוניים דוד גליס ופיליפ מייאר לארגן קורס לבנאים, על־מנת להכשיר צעירים יהודיים מבני הקהילה לעלות לארץ־ישראל. הקורס נמסר בידי אדם בשם צ'וך. מספר בחורים אכן נשלחו ארצה; אחדים נשארו שם, ואחדים חזרו, אך הקשר לארץ־ישראל לא נותק.

בינתיים החלה זרימה של פליטים יהודיים מגרמניה לאוסטריה, וממנה למדינות אחרות. חלקם הגיעו אף למטרסדורף. הקהילה היהודית עזרה לרבים לעבור את הגבול להונגריה, שהיה במרחק של שנים־עשר קילומטרים בלבד.

בתחילת השלטון הנאצי היה מצבם של יהודי גרמניה עדיין נסבל. גם יהודי אוסטריה, ובתוכם יהודי בורגנלנד, הרגישו אמנם בשינוי האווירה

לרעת היהודים, אבל היו בטוחים שיהיה אפשר לעבור את התקופה בשלום. יהודי בורגנלנד בפרט, שאבותיהם ישבו באיזור זה מאות בשנים, היו סמוכים ובטוחים שהיחסים הטובים בדרך כלל עם שכניהם הנכרים יעמדו להם בעת צרה. לא היו להם אמנם אשליות לגבי עוינות השלטון הנאצי כלפי היהודים, אך הם היו משוכנעים שהדבר יחלוף במהרה. לפני ה"אנשלוס" - סיפוח אוסטריה בידי הנאצים בשנת 1938 - איש לא דיה מוכן לעזוב את ביתו ואת חנותו ולהגר למקום אחר. מי בכלל חשב על דבר כזה? לתומם הרגישו את עצמם כחלק אינטגראלי מהאוכלוסיה המקומית.

האירועים בשנת 1938 היכו בנו, יהודי בורגנלנד, כרעם ביום בהיר. התברר לנו מעל לכל ספק שהפזמון הנאצי "כאשר דם יהודי ניתז מהסכין, מצבנו טוב כפליים" אינו סיסמה גרידה, אלא שהנאצים מתכוונים לכל מילה ומילה במלוא הרצינות. היכרנו את תוכניתם המוצהרת של הנאצים גם קודם. שוב ושוב שמענו את הסיסמאות, את השירים וקטעים נבחרים מתורתם. אבל איש מאתנו לא האמין שבמאה ה־20 יוכלו להתרחש מעשים שהיו מביישים אפילו את ימי הביניים החשוכים ביותר. וכפי שאנו יודעים היום, אכן מימשו הנאצים את כוונותיהם הזדוניות. מתוך נסיון החיים שלי אני פונה על־כן אליכם, בני הדור הצעיר, באזהרה: היזהרו! אל תשלו את עצמכם שזוועות העבר לא יכולות להתרחש גם כיום!

ימים ספורים לפני ה־12 במרץ 1938, היום בו סופחה אוסטריה ל"רייך" הגרמני, החליט ד"ר שושניג על עריכת משאל עם בעניין עצמאותה של אוסטריה, בנסיון נואש למנוע את השתלטותה של גרמניה על המדינה. נסיון זה בא מאוחר מדי. כשנודע הדבר להיטלר, זימן מיד את שושניג אליו לברלין. בינתיים קיימו הנאצים האוסטרים, שנהנו בימים האלה כבר מחופש תנועה מלא, הפגנות בכל רחבי המדינה. במקומות רבים קמו מהומות. היטלר איים על שושניג בפלישת צבא גרמניה לאוסטריה, באם יתבצע משאל העם. תחת הלחץ המוחץ נכנע שושניג ועשה כמצוות היטלר. כעבור ימים התפטר מראשות הממשלה. מילותיו האחרונים לאומה האוסטרית היו: "האלקים יגן על אוסטריה!"

כבר ביום שישי, ב־11 במרץ, כלומר יום לפני ה"אנשלוס", תפסו הנאצים ברוב היישובים את מוסדות הציבור. בליל שבת הועבר להם רשמית כל היתר. משך כל הלילה נשמע בכל מקום השיר "כשדם יהודי ניתז מהסכין ...".

שבת זו היתה שבת זכור, השבת לפני חג הפורים, בה מתאספים היהודים בבתי־הכנסת על־מנת לשמוע את אשר עשה עמלק לעם ישראל בדרך בצאתו ממצרים. בלילה ההוא לא עצמו היהודים עין. רוח נכאים שררה בקרב יהודי מטרסדורף. איש לא ההין לצאת לרחוב עם רדת החשיכה, מה עוד שמזג האוויר היה גרוע.

בשבת, ה־12 במרץ, בשעה שש בבוקר הלכתי לבית־הכנסת, על־אף כל החששות. שם פגשתי את אדולף שטיינהוף שהיה תמיד הראשון בבית־הכנסת. מלבדו לא היתה שם נפש חיה. "נו, שאמו", פנה אלי בשאלה, "מה יהיה?" לא ידעתי מה לענות. טיפין טיפין הגיעו עוד מתפללים, וכשהיה מניין התחלנו להתפלל. האם אפשר לקרוא לזה תפילה? המחשבות נדדו, מחשבות טורדניות ומפחידות. איש לא הצליח להתרכז במילות התפילה. מה יהיה עכשיו? עמדתי בתוקף על כך, שנערוך את קריאת התורה בכל זאת. הרי קריאה זאת היא חובה, ובמיוחד קריאת פרשת זכור, ואיך נבטל את המצווה? התפילה הסתיימה בשעה שמונה, וקומץ המתפללים חזרו הביתה לאכול ארוחת בוקר.

בשעה תשע הופר השקט המתוח. כנופיות של צעירים נאצים פרצו לרחוב היהודים וניפצו כל שמשה שנקרתה בדרכם. אחי ארמין ניגש לידידו הנכרי מכבר הימים ליאו שוורץ, שנחשב לבעל השפעה על צעירי המקום, וביקש ממנו לשים קץ להשתוללות זו. לתדהמתו לא עשה הלה כבקשתו, אלא הסתפק בהצהרה המגוחכת שזוהי בעצם מבצע נגד יהודים קומוניסטיים. הוא לא מנע בעד חבריו מלהתפרע ולהרוס ללא הבחנה, מפני שנמנה, כפי שהסתבר לנו עתה, עם הנאצים זה זמן רב. לא ידענו זאת קודם; הוא תמיד העמיד פני חבר, ולכן היה הזעזוע שאחז בנו גדול כפליים. על־אף הסכנה הלכו כמה יהודים, שטרם שמעו את פרשת זכור, לדירתו של היינריך (גאשה) גליס לקריאת הפרשה. הם נוכחו לדעת שכל החלונות היו מנופצים. רוב היהודים שמעו את הפרשה כבר קודם, בבית־הכנסת.

הפוגרום, שנמשך כשעתיים, השאיר את היהודים במצב של הלם, בלבול וייאוש. אנשים בני המקום עשו לנו זאת, אנשים, שכנים, שחלקם נחשבו עד היום לחברינו! פתאום עלתה על סף תודעתנו העובדה, שאוסטריה סופחה בעצם ללא כל התנגדות מצידה. היו אפילו גילויי שמחה. רבונו של עולם! אם ככה המצב, אז מה יהיה הלאה?

הצרות והאסונות שניתכו עלינו בזה אחר זה במהירות מסחררת לא איפשרו לנו לנתח את מצבנו החדש ביישוב הדעת, אך הם לא השאירו שום ספק בלבנו, שלא נוכל להמשיך ולחיות כאן. מיד עם ה"אנשלוס" הוחרמו כל חשבונות הבנק של היהודים. כבר ביום שישי לפני־כן ביררו הנאצים בבנק, מי מהיהודים הוציא את חסכונותיו. מי שעשה כן הוכה, עד שמסר את מלוא הסכום לידי השליטים החדשים. ביום א' נסגרו כל החנויות ובתי העסק של היהודים, והמפתחות נלקחו מבעליהם. מינהלת המחוז - ככה נקראו שלטונות המחוז בתקופת הנאצים - תחת הנהגתם של וייסנשטיינר (Weissensteiner) וסובוטה (Sobota) הוציאה צוו שאסר על ה"ארים" באיסור חמור לפרוע את חובותיהם ליהודים. על ה"עבריינים" איימו עונשים כבדים. וזאת יש לדעת: הנוצרים נהגו לערוך את קניותיהם בהקפה ולשלם כל כמה חודשים; כלומר, החובות הסתכמו בסכומים לא מבוטלים. איסור החזר החובות והאיסור למכור מצרכי מזון ליהודים השאירו למעשה את היהודים ללא כסף וללא אוכל!

ברצוני להדגיש כאן, שצווים כאלה הוצאו בבורגנלנד בלבד. בווינה היה מצבם של היהודים עדיין טוב יותר. ביום ב', ברבע לשש בבוקר, נסעתי ברכבת הראשונה לווינה, ותיארתי למנהיגי הקהילה בפרוטרוט את כל המתרחש במטרסדורף. יהודי ווינה הגיבו על דבריי בספקנות ובאי־אמון. אפשר להבין אותם. הם טרם חשו אירועים מסוג זה על בשרם ואני מניח, שאילו הייתי במקומם הייתי גם אני מתקשה להאמין לסיפורי הזוועה. אמנם גם בווינה נעצרו אישים חשובים מקרב יהודי העיר, אך עדיין לא היו מקרים של פרעות, ניפוץ שמשות, סגירת חנויות ובנקים, וגם לא הוצאו צווים כפי שקרה אצלנו במטרסדורף.

כעבור כמה ימים הגיעו מגרמניה אנשי הגסטפו (ה־ GESTAPO היתה הבולשת המופקדת על בטחון הפנים) והקימו את בסיסם בעיר אייזנשטט. לנציב הגסטפו קראו בשם קוך (Koch). כבר בימי פעילותו הראשונים הפעיל הגסטפו שיטות דיכוי חריפות נגד היהודים. יהודי מטרסדורף התוודעו לגסטפו זמן קצר אחרי בואו. הם זומנו למסעדת היידנוולף, שם ערך להם הנציב קוך "קבלת פנים" שכללה השפלות, צעקות ומכות. הראשון שחש את נחת זרועם של האדונים החדשים על בשרו, היה המורה ברייאר. קוך נהג לבקר במטרסדורף פעמיים־שלוש בשבוע, הוציא צווים שונים וזימן יהודים ממטרסדורף לאייזנשטט - בפרט נשים ובחורות - שם נאלצו לבצע

עבודות נקיון במקומות שונים. אחר־כך הוחזרו למקום מגורם. הגסטפו, תוך איומים, ניסה גם לנתק כל קשר בין נוצרים ליהודים. בעקבות הלחצים שהופעלו על האוכלוסיה הנוצרית סירבה לדוגמא איכרית למכור חלב לאישה יהודיה, שנהגה לקנות אצלה יום־יום חלב טרי עבור ילדיה הקטנים. האיכרית לא נהגה כך מפני שהיתה נאצית, אלא פשוט מתוך פחד.

לראש העיר החדש מטעם הנאצים מונה שונא ישראל משכבר הימים, פרנץ (״לנץ״) גיפינג. על כמה ממעשיו הנלוזים של פוגרומיסט זה כתבתי במקומות אחרים. עכשיו, כשעלה לגדולה ובתחושה שהרשות נתונה לידו, מצא לו גיפינג שיטה חדשה להציק ליהודים. רוב היהודים גרו ברחובות יודנגאסה, קניגסשטראסה, גוסטב־דגן־גאסה ווינקלגאסה. עתה אסר ראש העיר עליהם לצאת לרשות הרבים, והתיר להם לשהות ברחוב וינקלגאסה ובחצרו של חיים שיין בלבד. אוי לו ליהודי, שהתעלם מהאיסור ונתפס! ראש העיר נהג ״לטפל״ בו אישית. כל מי שהיה מוכרח לצאת בכל זאת לתחום האסור, בירר קודם שהסביבה נקייה מראש העיר ומאנשי גסטפו, מפני שאלה נהגו להפליא את מכותיהם בכל יהודי שנקרה בדרכם.

ביום ד׳, 15 במרץ, חזרתי מווינה להוריי במטרסדורף לרגל חג הפורים. בשעה אחת אחר חצות הלילה הבהילו אותנו נקישות חזקות בדלת מלוות באיומים קולניים. מיהרנו לפתוח לאורחים הבלתי־קרואים. בפתח עמדו שני נאצים מזאורברון, טשוגל ופרייברגר, שדרשו במפגיע את המפתחות לחנות שלנו בזאורברון. אחותי הילדה, שחשבה לתומה שגם עם נאצים אפשר לדבר כמו עם בני אדם, הציעה לנסוע למחרת בבוקר ברכבת הראשונה לזאורברון ולפתוח את החנות. כתגובה איימו עלינו הבריונים באקדחיהם. לא נותרה לנו איפוא ברירה ומסרנו את המפתחות בלב כבד. שבעי־רצון בעליל עזבו אותנו השניים וחזרו לזאורברון. למחרת בבוקר נסעה הילדה לשם, על־מנת לדעת מה נעשה בחנות. שם היא מצאה את שני הנאצים כשהם בודקים את פנקסי החשבון. אך הבחינו בה שני האנשים, פנו אליה בהערה: ״רשומים כאן כל תושבי זאורברון!״ זה היה נכון. משך חדשי החורף נהגו תושבי העיירה לקנות את מצרכיהם בהקפה; את חובותיהם שילמו בקיץ מההכנסות שבאו להם מהנופשים. בצהריים הגיעה משאית. הנאצים נמת, פרייברגר וטשוגל התחילו לרוקן את תכולת החנות והעמיסו את הכל על המשאית. הסחורה הובאה לבניין מועצת העיר. כאשר באתי אחר המלחמה לזאורברון, דרשתי מראש המועצה לובניק לפצות אותי על

הנזק שנגרם לי על־ידי הביזה. "הנאצים עשו את זה!", אמר לי. הנאצים אמנם ביצעו את הביזה, אבל הסחורה חולקה לתושבי זאורברון בחנות הכל־בו. דברתי עם ראש המועצה פעם ופעמיים, אך ללא הועיל. לא הוחזרה לי אפילו פרוטה מהרכוש האבוד.

באותו פורים בשנת 1938 נגרמו נזקים כלכליים אדירים ליהודים. גם במטרסדורף הגיעו השודדים הנאצים במשאיות לרחוב היהודים. הם פתחו את חנויותיהם של מוזס, ברייאר ושפרינצלס והוציאו מהן סחורה. לאחר מכן נסעו המשאיות למקום בלתי ידוע. כל אווירת חג הפורים היתה מאתנו והלאה; תחת שמחה וצהלה שררו בקהילה היהודית פחד וחרדה.

מינהלת המחוז החליטה להעביר את החנויות לידי "קומיסרים". תפקידם היה לנהל את העסקים שנחשבו רכוש העם הגרמני, והרווחים היו אמורים לשמש את צרכיהם של האוכלוסיה ה"ארית". ה"קומיסרים" הממונים היו רובם ככולם אנשים פשוטים חסרי ידע כלכלי כל שהוא. לכן נאלצו ילדי הבעלים הקודמים ללמד אותם את אמנות ניהול העסק. תמורת "עזרתם" קיבלו משכורת זעומה מאלה, שהיו למעשה תלויים בהם. על הבעלים עצמם נאסרה הכניסה לעסק באיסור חמור. בין ה"קומיסרים" הממונים וממלאי המקום שלהם היו ארנסט שטייגר (על החנות של ברנדל); המר מפורכטנאו, לינצ'י ווגראנדל (על החנות של הירש); גודא מזאורברון ופריווירט (על חנותו של שפרינצלס); טורנר מצמנדורף (על חנותו של מוזס); רול מזאורברון (על חנותו של שטרייכר); העוזר הדנוולף (בחנותו של שיין). אף־על־פי שהחנויות היו רשמית רכוש של העם הגרמני, ועל ה"קומיסרים" היה למסור דין וחשבון על ניהולן התקין לשלטונות, התבררו כוונותיהם האמיתיות חיש מהר: המנהלים החדשים, להוטים אחרי הרכוש היהודי, גנבו מכל הבא ליד, ולא ייפלא איפוא שכל החנויות ובתי העסק, ללא יוצא מן הכלל, פשטו את הרגל תוך זמן קצר. כולם נשדדו ונבזזו, עד שפשוט לא נותר בהם דבר. גם אני הועסקתי בעסק של אבי ונאלצתי לראות, כיצד מועלים הממונים בתפקידם. כפי ששמעתי מאוחר יותר, נעצרו כמה מה"קומיסרים" בידי הגסטפו ונענשו.

קבוצה הראשונה של צעירי מ״ד טרם עלייתם לא״י, סיון תרצ״ח

שורה עליונה משמאל לימין: ארמין הירש, שמואל שוטן, שמואל זייפר, פרידריך וינר, אויגן שיין, ליאופולד וינר, א׳ זייפר, אדאלברט מוזס מצעהלים, ארנולד שיין, לאו שיין, עמנואל מנדל, יעקב גרסטל, מיכאל ברויאר ויעקב טרביטש

שורה תחתונה משמאל לימין: נתן שוטן, אויגן מנדל, ניקולוס אלנר, אימרה מוזס, רנה שטיינהוף, רוברט גלס, יוסף וייסברגר, אגון גלס, פאול שטיינהוף ויוסף שוטן

פרק חמישי

חיסולה של הקהילה היהודית של מטרסדורף

היהודים הראשונים שגורשו ממטרסדורף, היו התושבים הזרים שהתיישבו בקהילה אחר נישואיהם. רובם פנו לווינה, ומשם ברחו לסלובקיה ולהונגריה. היו גם כאלה שלא ידעו, לאן לשים את פניהם. הם היו בעלי משפחה, עם נשים ומטופלים בילדים קטנים. לא ניתן להם זמן רב להתמהמה. מהר מאוד הוחרפה מדיניות הגירוש. מצוד של ממש החל, וייאושם של המסכנים לא ידע גבול.

אך גם לתושבים הוותיקים לא ניתן להישאר במקום, כפי שקיוו יהודי מטרסדורף תחילה. נכרי אחד בשם הוליק ממטרסדורף הודיע לגסטפו שהרמן שטרן, בעל חנות תכשיטים ושעונים, מחזיק שעון בניגוד לחוק. שטרן ובנו בכורו היינריך נעצרו על אתר ועברו סדרה של חקירות ועינויים עד שהתמוטטו. בחיפושים בביתם נמצאו חפצי ערך ותכשיטים. שטרן האב הוחזק במעצר משך תקופה מסויימת ואז הודיעו לו בצורה שלא משתמעת לשתי פנים, שעליו לצאת את גבולות ה"רייך" הגרמני תוך ארבעים ושמונה שעות. אותה השיטה הופעלה נגד רוב רובם של יהודי מטרסדורף. היהודים פנו תחילה לווינה, שם הסתתרו עד שהצליחו לצאת באופן בלתי־לגאלי לצ׳כוסלובקיה או להונגריה.

המצב בקהילות היהודיות האחרות בבורגנלנד לא היה שונה בהרבה. הקהילות הראשונות שחוסלו סופית היו אלה של לקנבך, קוברסדורף וצעהלים. חלק מיהודי מטרסדורף עדיין נותרו בעיר, אך כולנו ידענו שהגירוש הוא שאלה של זמן בלבד. רוב היהודים שגורשו או נמלטו, פנו לווינה. בכרך הגדול היה קל יותר להיטמע בתוך ההמון מאשר בעיירה קטנה. הפליטים הביאו אתם רק תיקים ומזוודות; כל היתר השאירו מאחוריהם. בקהילת אייזנשטט, שהיתה עדיין קיימת, סבל רב העיר, הרב שלזינגר, מהתעללויות קשות ואיומים מצד הגסטפו. הוא הרגיש שחייו אינם

עוד בטוחים במקום זה וברח בלילה לצ׳כוסלובקיה. הגסטפו זעם על שעלה בידו של הרב לחמוק מידיו, ורצה למנוע בכל מחיר את הישנות הדבר. רבה של מטרסדורף הוזהר באזהרה חמורה מנקיטת צעד דומה. ״מלבד זאת רצינו להגיד לך״, הוסיפו אנשי הגסטפו בחיוך מרושע, ״שממילא נגיע עוד מעט למקום שהותו, ואז נלמד אותו לקח ונראה לו שלא כדאי לנסות לסדר אותנו״. יום אחד נקרא הרב עהרנפלד למטה גסטפו בעיר. ״כאן״, נבח עליו איש הגסטפו, ״לפניך מכתב כתוב ביידיש. תתרגם לנו אותו. אבל דע לך, שאנו יודעים בדיוק, מה שכתוב בו. אם תנסה לעבוד עלינו, נשלח אותך לדכאו!״ הציווי נאמר בנימה מזלזלת; כנהוג אצל הגסטפו פנה פקיד זה לרב בפנייה ״אתה״, שנחשבת לא מנומסת בגרמנית ומשמש לפנייה לאנשים נחותים בלבד (או, להבדיל, בין קרובים או ידידים טובים), ולא בפנייה הרשמית ״הם״. הרב לקח את הדף. היה זה מכתב שנכתב בידי יהודי בשם ברלה מבקש־צ׳בה (הונגריה) והיה ממוען לגיסו. הרב החל לקרוא ולתרגם. נאמר שם משהו בקשר לדולרים. כשסיים את מלאכתו, שוחרר ללא הטרדות נוספות.

מר במיוחד היה גורלם של יהודי קיצע. כל הקהילה, שמנתה כמאה נפשות, הועלתה על ספינה בדנובה, והספינה הפליגה ללא מטרה. שום מדינה לא היתה מוכנה לקבל את הפליטים, ואך בקושי הירשו ליהודי היישובים ליד הדנובה להביא לאחיהם האומללים מצרכי מזון. הזוועה נמשכה חודשים רבים. העיתונות סקרה את האירוע בהרחבה, והעולם עצר את נשימתו. ומה נעשה כדי לפתור את הטרגדיה האנושית? כלום! פשוט שום דבר. נדמה, שיהדות העולם השתמשה באירוע, כדי להראות לכל העולם עד כמה ברברים הם הנאצים - יהודי קיצע הפכו לאמצעי להפעלת לחץ פוליטי על מנהיגי העולם החופשי. אבל משום מה נשכח תוך כדי כך, שמדובר בבני אדם מסכנים ומיואשים שזקוקים לעזרה ולמקום מפלט! הנחמה היחידה היתה, שנוסעי הספינה לפחות לא קיבלו עוד מכות ולא היו רעבים ללחם. נחמה פורתא!

במטרסדורף החל ד״ר וילי פרל לארגן קבוצת צעירים שהיו אמורים לעלות לארץ־ישראל בהעפלה. קהילת ווינה השתתפה במימון המבצע. הנהלת קהילת מטרסדורף, ואני בתוכם, ערכה רשימה של ארבעים בחורים, אותם בחרנו לפי קריטריונים ברורים ומסרנו אותה לד״ר פרל. טיבי שטיינר התנגד להרכב הרשימה וביקש לצרף את אנשיו. המחלוקות והשינויים

התדירים שבוצעה ברשימה נמשכו משך שבועות וגרמו להתארכות ההכנות מעבר לזמן סביר. מאחר ואני וליאו שיין ראינו שדעתנו לא תתקבל, נסענו בהקדם האפשרי לווינה, בכוונה לפרוש את הבעייה לפני ד"ר לוונהרץ (Loewenherz) מקהילת ווינה. ישבנו בחדר ההמתנה וחיכינו בסבלנות לתורנו, ואז נפתחה פתאום הדלת, וד"ר פרל וטיבי שטיינר נכנסו. "מה אתם עושים כאן?", קראו בהפתעה כשהבחינו בנו. "את זה יכולנו לשאול גם אתכם", השבתי. כאשר הגיע תורנו נכנסו יחד אתנו גם ד"ר פרל ושטיינר. אני ייצגתי את דעתה של קהילת מטרסדורף והצגתי בפני ד"ר לוונהרץ את רשימתנו. "אלה האנשים, בשבילם אנו מבקשים את הכסף". אחרי בירור יסודי קיבל ד"ר לוונהרץ את עמדתנו והורה לד"ר פרל לכלול את כל ארבעים האנשים במשלוח. הכנו את הצעירים שהיו אמורים לנסוע, וסוף סוף נקבע מועד הנסיעה. אין לי מילים לתאר את רגעי הפרידה מהצעירים. עד עכשיו מהדהדים בזכרוני תלונותיהם של ההורים, ההתרגשות, בכיים של הקרובים. כשהאוטובוס החל לנוע בכיוון ווינה, צעקתי אחריהם את הפסוק "זכור את אשר עשה לך עמלק!" על-אף כל אמצעי הזהירות שנקטנו, לא נכללו שלושה מהצעירים בקבוצה. כל היתר נסעו מווינה ליוון, ומשם הפליגו באניית מעפילים שהצליחה להגיע לחופי ארץ-ישראל. על סיפון האנייה היו כמה מאות יהודים, ויהודי בורגנלנד אשר ביניהם - מלבד המעפילים הצעירים יוצאי מטרסדורף - נאלצו לשלם סכום הגון בעד מקומם. אחרי עזיבת הצעירים לא נותרו כמעט בני נוער יהודיים בקהילתנו.

גם מצבם של היהודים שנותרו בקהילה לא היה שפיר. עם החרמת חנויותיהם וביטול חובות הנכרים נשבר מטה לחמם, ולרבים לא היה אפילו כסף לקנות את המצרכים החיוניים ביותר. ברור, שככה אי אפשר היה להמשיך. החלטתי איפוא לקחת את העניינים לידיים ויצרתי קשר עם הקהילה היהודית בווינה והג'וינט האמריקאי. בזה קיבלתי למעשה את הנהגת הקהילה לידי. עלה בידי להשיג קיצבה שבועית של שלוש מאות רייכסמרק לכל הקהילה. את הכסף חילקתי בין המשפחות הנצרכות: חמישה רייכסמרקים לכל משפחה רגילה, ועשרה למשפחה ברוכת ילדים. הנתמכים אישרו את קבלת הכסף בחתימתם. היות וקיצבה זו שולמה במשרדי הקהילה בווינה ברחוב זייטנשטטן-גאסה (Seitenstettengasse) על-ידי ראש מחלקת הכספים, ד"ר אנגל, היה עלי לנסוע לווינה מדי שבוע. כל נסיעה ברכבת היוותה סכנה לא מבוטלת בשביל יהודי. בכל זאת לא

ויתרתי; הרי משפחות רעבות ללחם מצפות בכליון עיניים לקיצבתן, שהיתה בלאו הכי זעומה כל־כך שהספיקה בקושי לקנות אוכל נפש. איך אומרים? מועט מדי כדי לחיות, אך יותר מדי כדי למות. במטרסדורף של שנת 1938 חשנו על בשרנו את מילות התוכחה: "בערב תאמר מי יתן בוקר, ובבוקר תאמר מי יתן ערב". שום זיק של תקווה לא נראה באופק.

יום אחד נאמר לי שהדיין הרב טויסיג יורק דם. "רבונו של עולם! רק זה חסר עכשיו", חשבתי לעצמי. היה ברור כשמש, שהרב זקוק בדחיפות לאישפוז בבית־חולים. הבעייה היתה, שמן הנמנע היה לאשפז יהודי בבית־חולים כללי; זה היה אסור באיסור חמור. גם האפשרות, להביא את החולה לבית־החולים היהודי "רוטשילד" בווינה לא נראתה ריאלית, כי ליהודים היה אסור לנוע ממקום למקום. אז מה עושים? נזכרתי בכמה מכרים נוצרים שעבדו בשירותי ההצלה בעיר, אנשים טובים שלא נמנו עם הנאצים ולא שנאו יהודים. ניגשתי לנהג האמבולנס, אוטו אדם, ותיארתי לו את מצבו של הרב טויסיג: "אנא ממך, אתה חייב לעזור לנו! זהו מקרה של פיקוח נפש!" אדם נראה מהסס. "שאמו", אמר לי, "אתה הרי יודע שאסור לנוצרי לעזור ליהודים. אני עלול לאבד בשל כך את פרנסתי". הוא צדק וממש לא ששתי לסכן אותו, אבל בלית ברירה המשכתי להפציר בו שוב ושוב. "טוב, טוב", נכנע לבסוף ללחציי, "בשבילך אני עושה את זה. תכין לי שבעים וחמישה מרק עד לכניסת השבת. תדאג שהכל יהיה מוכן. אני אבוא. סמוך עליי!" זה היה ביום ד'. עברתי מבית לבית ואספתי את הסכום הדרוש, שבעים וחמישה מרק. את הכסף הבאתי לאדם. ואכן, ביום א' לפנות ערב הגיע עם האמבולנס והעביר את הרב ישראל טויסיג לבית־החולים "רוטשילד" בווינה. לנסיעה זו התלוו גם שלושה - ארבעה מאנשי הקהילה שהביאו אתם דברי ערך וכלי כסף של בעלי־הבתים. הרב טויסיג ומשפחתו נשארו בווינה עד עלייתם ארצה. את הסרטיפיקט קיבלו מ"אגודת ישראל".

לקהילה היהודית של מטרסדורף היו שישים ספרי תורה, רובם פסולים. את אלה הורה הרב עהרנפלד לקבור, כנהוג, בבית־העלמין. נערכה איפוא קבורה בהשתתפות כל חברי הקהילה. בתום הטקס ניגש ראש העיר גיפינג בלווייית עוזריו לרב ודרש לדעת, מה החביאו היהודים בבית־העלמין. הרב סיפר את הדברים כהווייתם. גיפינג ירק אש וגופרית: "אין לכם זכות לעשות

זאת! אסור שייעלמו דברים מבית־הכנסת, הכל חייב להישאר שם!" אחרי שפרק את זעמו, הסתלק עם חבורתו והשאיר אחריו את הרב הנפחד.

יכולתי לתאר לעצמי, שספרי התורה הכשרים נתונים בסכנה מוחשית, ולא נותר הרבה זמן לפעול. שיכנעתי את וולף איזק להציל אותם יחדיו. בחשכת הלילה נפגשנו בחצר בית־הכנסת ומבצע ההצלה החל. עליתי חרש לעזרת הנשים בקומא א' והורדתי דרך החלון האחורי עשרה ספרי תורה לחצר. איזק קיבל אותם והניח אותם לתוך שני ארגזים גדולים, שהוכנו מבעוד יום למטרה זו. מעוטרים בכתובות "ספרים ישנים" נשלחו הארגזים בבוקר הבא לווינה לבית־כנסת "שיף־שול". למזלנו עבר הכל בשלום. אילו נתפסנו היינו סופגים מכות רצח ונשלחים למחנה הריכוז דכאו, מקום שדמה לאושוויץ, רק שלא היו שם תאי גזים. כבר בשנת 1938 נרצחו שם אנשים; את אפרם של הנרצחים נהגו הנאצים לשלוח למשפחותיהם. לדאבון הלב לא שרדו ספרי־התורה, שאותם הצלנו אז תוך סיכון רב: ב"ליל הבדולח" ב־10 בנובמבר, עלו בלהבות, יחד עם בתי־הכנסת בכל רחבי ה"רייך" הגרמני.

כאב ראש לא קטן גרמו לנו ההכנות לחג הפסח. מצרכי החג הובאו מווינה, אך הם לא חולקו בחינם, אלא נאלצנו לקנות אותם במחיר מלא. הגיע חג הפסח, ואנחנו דאגנו לפי מיטב יכולתנו למצות ומצרכי מזון. החלטנו לקיים בחג תפילה בבית־הכנסת. התפללנו מוקדם בבוקר. פתאום פרצו לתוך בית־הכנסת רול וגודא מזאורברון, בלווית מספר בריונים. הם פרצו בצעקות והפילו את הסידורים מידי המתפללים. אחר־כך נאלצו הנוכחים לנקות את הרחוב ואת שירותים. הם גם הוכו. זאת היתה ההפתעה שהנאצים הכינו לנו לפסח. אחר המלחמה פגשתי במקרה את רול בווינה. הוא ביקש לשוחח אתי ופתח: "אתה הרי יודע שאני התנהגתי בהגינות כלפיכם". "זה נכון", אמרתי לו, "עד שפרצת בפסח לבית־הכנסת והפלת את סידורי התפילה מידי המתפללים". הוא ניסה להתגונן באמרו שהיתה זאת פקודה, כפי שכל הנאצים מנסים להצטדק.

מאחר והקהילות היהודיות של לקנבך, קוברסדורף וצעהלים חוסלו עוד לפני פסח, ויהודיהן גורשו וברחו לווינה, יכולנו אנחנו, יהודי מטרסדורף, לתאר לעצמנו מה יהיה גורלנו. על־מנת לחסוך מהוריי היקרים צער ועגמת נפש, החלטתי לשכור להם דירה בווינה ולרשום אותם שם במשטרה כחוק, כדי שיהיה להם מקום מגורים מסודר אחרי הגירוש הצפוי.

באיסרו חג נסעתי איפוא לווינה, שם שכרתי דירה. אחר־כך מילאתי טופס רישום אוכלוסין וניגשתי אתו לתחנת המשטרה המוסמכת ברחוב טבורשטראסה. השוטר בתפקיד הפנה אותי לממונה עליו, קצין משטרה שישב בקומה העליונה. עליתי לשם, הצגתי את עצמי בפניו והסברתי לו, מה מבוקשי. הקצין, בלי אומר ודברים, לחץ על כפתור. מיד הופיע שוטר עם צרור מפתחות וביקש ממני בטון מנומס להתלוות אליו. לא חשדתי במאומה. ירדתי אתו במעלית עד לקומת המרתף. שם פנינו לעבר דלת נעולה. השוטר חיפש את המפתח הנכון מבין מפתחותיו הרבים, מצא אותו ופתח את הדלת. "היכנס!", אמר. עשיתי כדבריו. במקום שרר אפילה, לא היה שם חלון. רק כעבור זמן מה הבחנתי שהנני בבית־מעצר! במקום היו לפי הערכתי עוד שניים - שלושה אנשים. לא יכולתי לראות אותם, אבל שמעתי את קולם. לא עבר זמן רב והדלת נפתחה שוב. קבוצת אנשים נדחקה פנימה. הדבר חזר על עצמו פעמים אחדות, עד שהחדר התמלא עד אפס מקום. האוויר המחניק והצפיפות הנוראה הקשו על הנשימה. התברר לי שהעצורים הינם יהודים, אשר נעצרו ברחוב ובדירותיהם. אני נעצרתי בסביבות השעה עשר בבוקר, ובשעה שתים־עשרה היה החדר מלא. ככה נשארנו, ללא אוכל וללא מים, עד השעה שתיים או שלוש אחר־הצהריים. אז נפתחה הדלת ושוטרים ציוו על כל העצורים לצאת: "החוצה! החוצה!" אור היום סינוור את עינינו שטרם הסתגלו למצב החדש. אך לא ניתן לנו זמן להשתהות. לפני השער המתין לנו אספסוף משולהב שמנה כמה מאות אנשים. "מוות לפושעים היהודיים, לרמאים!", צרחו בגרונות ניחרים. ברחוב הבחנו ברכבים משטרתיים להעברת עצירים, "הייני הירוק" הם נקראו בפי הווינאים. הוכנסנו לתוכם, לא בעדינות יתירה בלשון המעטה, והם התחילו לנסוע. כמה שמחנו שניצלנו מידי האספסוף ולא היינו צריכים להרגיש את נחת זרועם על בשרנו!

אחרי נסיעה קצרה הגענו למבנה רחב־ידיים בעל חצר ענקית. היה זה בית־המעצר הגדול והמפורסם "Rossauer Laende". ציוו עלינו לרדת והובילו אותנו תחילה לקבלה, שם רשמו את שמותינו ואת כתובותינו. כל החפצים האישיים נלקחו מאתנו, כולל העניבות. תמורתם קיבלנו אישור. אחר־כך הובלנו לתאי המעצר. את קבוצתי הכניסו לתא בקומה ג', שם שהו יחד אתנו כארבעים איש. במקום פגשתי כמה יהודים מבורגנלנד שהגיעו לכאן לפנינו: את הקצב הקר מצעהלים, בניו, וצעיר בן חמש־עשרה בשם שטסל.

מחלונות חדרנו יכולנו לראות את קצהו העליון של מגדל כנסיית סט. שטפן. בחדר היו שירותים פרימיטיביים, ואת הרצפה כיסה מעטה של אספלט. עם רדת החשיכה כבו האורות ובהיעדר מיטות נאלצו העצירים להשתרע על הרצפה הקשה, אחד ליד השני, לבושים בבגדיהם. רק מזרון דק הפריד בין הגוף לבין האספלט. שמיכות לא חולקו. לא התחשק לי לשכב, אבל במשך הלילה הארוך גברה עלי עייפותי וסוף סוף נשכבתי גם אני. אם חשבתי שאוכל להירדם, טעיתי. לא עצמתי עין כל הלילה, בין בשל התנאים התת־אנושיים, בין בשל המתח והדאגה. בשעה חמש בבוקר קראו לנו הסוהרים לקום ולהתרחץ בפרוזדור. כל אסיר קיבל פרוסת לחם שחור ופינך עשוי פח, שלתוכו יצקו מים חמים בצבע שחור, שנקראו משום מה בשם קפה. אחרי סידור החדר התחלנו להקיף במעגל את השולחן השבור אשר במרכז החדר. מאוחר יותר לפני הצהריים הורידו אותנו לחצר לטיול בן עשרים - שלושים דקות.

באותו הפרוזדור בו שכן תאנו נכלאו גם האסירים הפוליטיים נוגוין, בורש, רינטלן, הנסיך הוהנברג ואחרים, כעשרים במספר. ביניהם היה גם ליאופולד קונשאק, אנטישמי מושבע וממנהיגי המפלגה הנוצרית־סוציאלית. באותו הבוקר טייל עם קבוצתו סמוך לקבוצתנו, שמנתה ארבעים איש. בינינו היו גם יהודים בעלי זקנים. שמתי לב שקונשאק מגחך ללא הרף למראה היהודים האלה, מין חיוך לגלגני כזה. הדבר חרה לי מאוד, אך זמן מה ניסיתי להתעלם מכך. לבסוף לא יכולתי להתאפק עוד וצעקתי לעברו בניב אוסטרי מופגן: "תצחק כמה שתרצה, אבל כאן כולנו שווים!" פניו של קונשאק השתנו בצורה דרסטית, ונימת הליגלוג נעלמה מהם כלא היתה. אחר המלחמה, כשהוחזרה לאוסטריה עצמאותה, מונה ליושב ראש של בית הנבחרים ובמשרה זו החזיק עד למותו.

מלבד לחם ו"קפה" לא אכלתי דבר בבית הסוהר. כששלחו לי כביסה מהבית, בדקתי בתשומת לב את פריטי הלבוש וגיליתי, שבצווארון החולצה נתפר דבר־מה. פתחתי את התפר ומצאתי עשרה מרק. אחותי הילדה העבירה לי את הכסף בצורה כזו. בכל בית־סוהר מקיימים האסירים הוותיקים קשרים עם העולם החיצוני בדרכים שונות ומשונות. ככה היה גם במקרה שלי. תמורת כסף היה אפשר להשיג דברים שונים מהשוק השחור באמצעות בלדרים. תמורת עשרת המרקים שלי רכשתי חתיכת שוקולד וכמה קוביות סוכר. את המצרכים האלה החבאתי היטב - כי רשמית היתה

אחזקתם אסורה - כדי לשמרם לשבת במטרה לשפר מעט את תפריטי הדל ביום קדוש זה.

ביום ו' בבוקר הוכרז שמי בין שמותיהם של אלה שהיו אמורים להשתחרר מהמעצר. בין המשתחררים היה גם בן־דודי גבריאל הירש. הובלנו למשרד כדי לעבור את נוהלי השיחרור, שכללו את החזרת החפצים האישיים, ואחר־כך המתנו עד שהרכב המשטרתי יקח אותנו מכאן. אז נזכרתי במשהו: חזרתי לתא שלי ומסרתי את השוקולד ואת הסוכר לידי משפחת הקר, שיהיה להם משהו טעים לשבת. אחר־כך חזרתי לחצר והמשכתי להמתין להעברה. הרכב הגיע סוף סוף והוביל אותנו לתחנת הרכבת הדרומית, שם עלינו על הרכבת. לא נותר עוד זמן רב לכניסת השבת. בתחנת וינר נוישטט הבעתי בפני גבריאל את חששי שלא נגיע למחוז חפצנו לפני השבת. "אם ברצוננו להגיע למטרסדורף עוד לפני כניסת השבת עלינו לקחת מונית". "אין לי כסף", השיב גבריאל בצער. לקחתי אותו כמובן אתי, וברוך השם הצלחנו להגיע למטרסדורף בשעת אמירת "לכו נרננה". היהודים שנותרו עדיין בעיר קיבלו את פנינו בשמחה בלתי מוסתרת.

המעצר והתזונה הלקויה, ולבטח גם החרדה מפני הצפוי לנו גרמו לי לנשירת שיער ראשי ולהיווצרות חורים קטנים בגולגולת ובפנים. מאוחר יותר, בארץ־ישראל, עברתי טיפול בהקפאה ומצבי חזר לתיקנו.

רוב יהודי מטרסדורף, מלבד חמישים, כבר ברחו לווינה ומעבר לגבולות המדינה. הנותרים סבלו רבות מידי הגסטפו, מנהלת המחוז וראש העיר גיפינג. אלה שעזבו נאלצו להשאיר את הכל מאחוריהם והורשו לקחת אתם רק מזוודה קטנה עם מעט לבנים ובגדים. את כלי הכסף, כגון פמוטות, חלקם עתיקים וירושה מדורי דורות, היו צריכים למסור לנאצים. מי שסירב, הסתכן במעצר בדכאו.

כאשר התחילו היהודים לעזוב והקהילה הלכה והתרוקנה, שלח אותי הרב להיות לעזר לאלה שלא היו מסוגלים לדאוג לעצמם, כמו קשישים גלמודים. הם סבלו מהתעללויות, והיו אפילו מקרים של אונס. "לך, תסביר להם, שעליהם לעזוב את המקום במהירות האפשרית. אין כל אפשרות להישאר כאן עוד", אמר לי הרב. היתה זאת משימה קשה מנשוא: איך אוכל להניע אנשים, שהם כה מושרשים באדמת מולדתם, להיעקר מקרקע גידולם? דיברתי, הקשבתי, התווכחתי, כאבתי את כאבם - ואת כאבי האישי

- ולבסוף הצלחתי לשכנעם ללכת לווינה. אחרוני היהודים, יחד אתי כעשרים במספר, עזבו בסוף אוגוסט. - מטרסבורג היתה "יודן־ריין" (נקייה מיהודים).

נדמה לי, שכאן המקום להרחיב מעט את הדיבור על יחסם של אחינו בני ישראל כלפי יהודי בורגנלנד, ובפרט על יחסם של יהודי הונגריה וסלובקיה שהיו הקרובים לנו ביותר, בין מבחינת תרבותית ובין מבחינת המוצא וקשרי משפחה. הרב וייסמאנדל זצ"ל מנייטרא אשר בסלובקיה, האשים בספרו "מן המיצר" את יהדות העולם (הציונים) שהתעלמה ממצוקתם של יהודי אירופה ולא נקטה בשום צעד של ממש לעזור לאחיהם הנרדפים. זאת האשמה כבדה, ללא ספק, המאירה את היהדות לא באור החיובי ביותר. אין ספק שהרב וייסמאנדל צדק בטענותיו. עכשיו, על־אף ההבדלים העצומים בין מצב היהודים בשנים 1943־1944 לבין מצבם של יהודי בורגנלנד בשנת 1938, איני יכול אלא להטיח האשמה דומה ליהדות העולם: איפה הייתם כאשר התחילו הנאצים לרדת לחיינו ולגרש אותנו ממולדתנו? בבורגנלנד חיו באותה עת אמנם רק כארבעת אלפים יהודים, רובם אורתודוקסים, אך מה זה משנה? מיום אחד למשנהו איבדו הם את פרנסתם, את חירותם ואת כבודם: ממש עם ה"אנשלוס" החל גל של רדיפות, פרעות, עינויים, החרמת רכוש וגירוש שיטתי של אנשים, שאבותיהם גרו באיזור זה מאות בשנים. כל זה קרה בשנת 1938, כשנה וחצי לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה. קהילה שלימה בת שש מאות נפש היתה צריכה להתקיים מכספי תרומות בסך שלוש מאות רייכסמרק בשבוע! והעולם ראה ושתק! אני פשוט לא יכול לשכוח איך נעזבו יהודי בורגנלנד בעת צרתם מידי אחיהם.

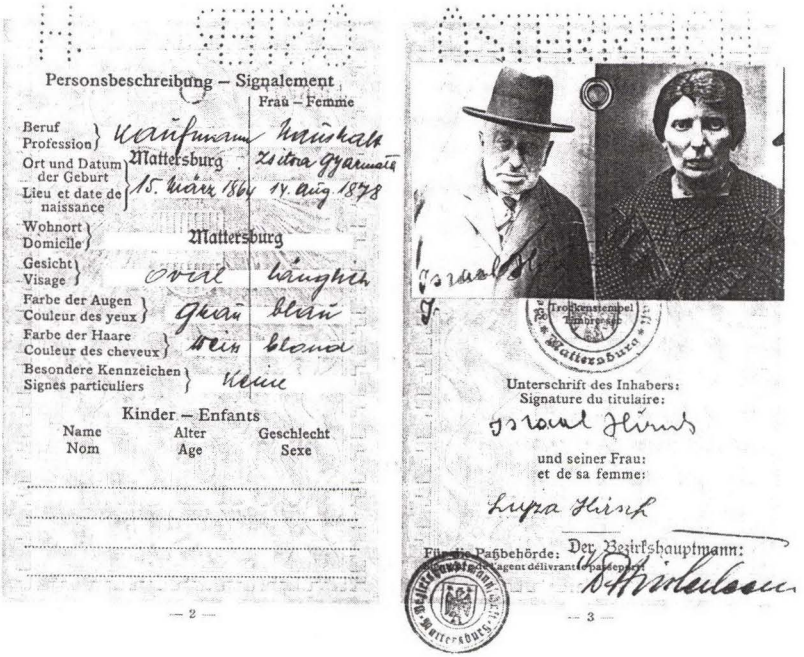
אך מה לי להאשים את יהודי אמריקה ושאר היהודים במקומות מרוחקים? שכינינו הקרובים לנו ביותר, אחינו מהונגריה וסלובקיה - מקום מושבו של הרב וייסמאנדל! - מדוע אתם לא ידעתם מה קורה אצלנו, אתם שישבתם במרחק של כמה עשרות קילומטרים מאתנו? מדוע אתם לא התעניינתם לגורלנו, מדוע אתם לא דאגתם לנו? לא היתה עדיין מלחמה אז, וכל הגבולות היו פתוחים. אנחנו, יהודי בורגנלנד, היינו במצוקה נוראה - ואיש לא עמד לצידנו ולא עזר לנו! העזרה היחידה שקיבלנו היתה מצד תנועת "אגודת ישראל" העולמית שסיפקה לנו מספר סרטיפיקטים לארץ־

ישראל, ואנו אסירי תודה להם על־כך. יצויינו לשבח האדונים שטיינפלד ופפנהיים. אך איפה היו יהודי סלובקיה והונגריה?

יכולתי להביא דוגמאות רבות בקשר ליחסם המחפיר של אחינו אלה, אבל אסתפק כאן במספר דוגמאות. באחת מנסיעותיי השבועיות לווינה פגשתי את פ.מ. משופרון, אדם אמיד, מחשובי היהודים במקומו. תוך כדי שיחה השחיל כבדרך אגב את השאלה, מה נשמע אצל יהודי מטרסדורף. הרגשתי איך שכעס עולה בקרבי. שופרון מרוחקת ממטרסדורף כעשרה קילומטר בלבד - והוא שואל אותי מה המצב? זעמי העצור בתוכי פרץ באחד: "תתביישו לכם, יהודי שופרון, תתביישו לכם! לנו אין אפילו מה לאכול, ואתה שואל אותי, מה נשמע?! אגיד לך בדיוק, מה נשמע: המצב פשוט קטאסטרופלי! עוד מעט פסח, ואין לנו כלום לחג". "המם, כיצד אפשר לעזור לכם?", התעניין מ. הנבוך אחרי רגע של שתיקה. מרוב רתיחתי לא הייתי מסוגל לחשוב בראש צלול, והדבר היחיד שעלה באותו רגע במוחי היה "ביצים". מ. שמע, שמע וקיים. כעבור מספר ימים הופיעו במטרסדורף שלוש נשים עם סלים על גביהן. בסלים היו ביצים - תרומתם של אחינו בשופרון! היתה זאת העזרה היחידה שהגישו לנו.

נשים יהודיות רבות מהונגריה וסלובקיה היו נשואות לגברים בבורגנלנד. בשנת 1938, בניסיון נואש להימלט, הבריחו משפחות רבות את הגבולות לסלובקיה ולהונגריה. כפי שנודע לי, התקבלו שם רבים לא בדיוק באהדה יתירה: "אם המצב באמת כל כך קשה, כפי שתיארת, אז מדוע פלוני ואלמוני עדיין לא הגיעו? דווקא אתה חייב להיות הראשון?" הפליטים האומללים לא תיארו לעצמם, שכזאת תהיה קבלת הפנים, אך מפני שידעו את מצבם של יהודי בורגנלנד אל נכונה, עברו על הכל בשתיקה ושמחו על שעלה בידם להציל את נפשם. לא אגזים, אם אומר שבני בורגנלנד התקבלו בקרב אחיהם כארחי־פרחי.

בזה עוד לא תמו תלאותיהם של הפליטים: קשה לתאר את היחס שבו התקבלו בני מטרסדורף במשרדי קהילת פרשבורג, כאשר הגישו שם בקשה לתמיכה! כמה מביניהם, ובתוכם גם תלמידי חכמים גדולים, נפגעו עד עמקי נשמתם. ראש הקהל בפרט התיחס לפליטים בצורה לא נאותה בלשון המעטה. איני רוצה לדון איש לכף חובה, לבטח היו לכל אחד סיבות טובות להתנהגותם, אך בני בורגנלנד חשו נפגעים. דרך אגב, את אותו ראש הקהל פגשתי עוד בשנת 1938 בירושלים. הוכחתי אותו על התנהגותו כלפי בני

הדרכון האוסטרי של אב ואם המחבר

הדרכון האוסטרי של המחבר

עירי. מסתבר שאותו אדם עמד בקשרי מכתבים עם גיסי יונה אקשטיין, ששהה אז עדיין בפרשבורג, ובאחד ממכתביו התלונן בפני יונה עלי. הדבר נודע לי ממכתב של יונה, בו העיר לי על התנהגותי כלפי אדם כה מכובד כמר פלוני. בתשובתי הסברתי לו את פשר התנהגותי ואת הרקע לדבריי.

בת־דודתי של אמי ז״ל גרה בפרשבורג והיתה נשואה לד״ר ר., שהיה ציר בבית הנבחרים בפראג מטעם המפלגה הציונית של סלובקיה. כאשר נודע לגברת ר. מפי אמי, ששהתה אז בפרשבורג, על בואי לעיר זו, מסרה לה סכום כסף נכבד עבורי. בעלה נמנה עם היהודים העשירים ביותר בסלובקיה. הדבר קרה שלא בנוכחותי, כי אני אישית אינני נוהג לקבל מתנת בשר ודם. הבעתי בפני אמי את מורת רוחי על שהיתה מוכנה לקחת את הכסף. אחרי שבירררתי את כתובתו של ד״ר ר. פניתי בלוויית אבי לביתו על מנת להחזיר את הכסף. משפחת ר. גרה בווילה מפוארת באיזור הררי. לפני שער הבית ניצב משרת לבוש מדים, שביקש לדעת את סיבת בואנו. ״ברצוני, בבקשה, לדבר עם בעלת הבית!״, אמרתי לו, וכעבור זמן קצר הגברת ר. בכבודה ובעצמה הופיעה בפתח. הודיתי לה מקרב לב על נדיבותה הרבה, אך הבהרתי בצורה חד־משמעית שאיני נוהג לקבל נדבות. במילים אלה מסרתי לה את צרור השטרות. היא הפצירה בי לקבל אותו בכל זאת, אך ללא הועיל. אז נכנעה והזמינה אותנו להיכנס על־מנת להציג אותנו בפני בעלה. נכנסנו איפוא לסלון המרווח. ד״ר ר. נכנס אלינו מחדר אחר והציג את עצמו. הוא היה מעוניין מאוד לדעת ממקור ראשון על המתרחש בבורגנלנד. תיארתי את המאורעות כהווייתם ובפרוטרוט. הוא הקשיב קשב רב ולא הפסיק את שטף דיבורי אפילו פעם. כשסיימתי אמר: ״אצלנו בצ׳כוסלובקיה זה לא יקרה, אנחנו נתגונן בנשק״. נפרדתי ממנו בהביעי את תקוותי לזכות ולעלות לארץ־ישראל. כפי שידוע לכולם אכן נכבשה צ׳כוסלובקיה על־ידי היטלר ולא - כפי שסבר ד״ר ר. - תוך גילויי התנגדות חמושה. לא נורתה אפילו יריה אחת.

פרק שישי

יומן הגירוש (מרץ - אפריל 1938)

10 במרץ

כבר בערב שררה התרגשות רבה.

11 במרץ

הבחורים מסתובבים עם סרטי צלב הקרס על זרועותיהם ומפגינים. מאוחר יותר נוסעים כולם לאייזנשטט. ההתקהלות גדלה, האספסוף מצטרף. בשעה שש בערב גוברות הצעקות. בשעה שבע מתרחש האסון: שושניג התפטר! גורלם של היהודים נחרץ. כל זה קרה לפני רדת החשיכה. מתקיימות התייעצות קדחניות, האם לעזוב או להישאר. יהודים אחדים עוזבים לווינה. לא קשה לדמיין, איך עבר עלינו הלילה ההוא.

12 במרץ

קמתי בשעה חמש בבוקר והלכתי לאדולף שטיינהוף, שהיה תמיד הראשון בבית־הכנסת, ובפי השאלה: "מה יהיה? האם נלך לבית־הכנסת אם לא?" הסכמנו שכן. איזו תפילה היתה זאת! לכולם עמדו הדמעות בעיניים, כולם חרדו מהבאות. בסיום התפילה חזרנו הביתה. בשעה תשע בקירוב הופיעו כשלושים בחורים, שניפצו את כל השמשות בבתי היהודים. כעבור כשעה ניגש אחי ארמין לאדם בשם ליאו שוורץ, אשר העמיד עד אז פנים, כאילו שהוא חברם של היהודים. בעיניי היה תמיד מנוול. הוא נהג להונות את הלקוחות הנוצריים בקביעות. אומרים שהפך לנאצי מתוך רדיפת־כבוד, מפני שלא מונה ל"יועץ סחר" (Kommerzialrat; תואר אוסטרי שמוענק לסוחרים בעלי מוניטין) אחרי פעילות מסחרית בת עשרים שנה בבורגנלנד. אחי ביקש ממנו להשליט סדר ולהרגיע את הרוחות: "אתה הרי יודע, שהיהודים לא עשו שום דבר רע". שוורץ לא ממש התייחס לבקשה ובירבר משהו כמו: "היהודים שהבריחו כלי נשק במכוניותיהם יבואו על עונשם". "מי הבריח

כאן כלי נשק?", הפסיק אותו אחי בטון חריף. שוורץ לא ענה; רק מילמל שישליט סדר. הוא עבר לרחוב היהודים, תפס פוזה של חשיבות - כמעט כל השמשות כבר היו מנופצות אז! - וצרח: "לכו הביתה! ולא - תיעצרו!" הבריונים נעלמו, אך ברגע ששוורץ עזב את המקום, הופיעו שוב וטיפלו בחלונות, שעדיין נותרו שלימים. כל היום התנגן הפזמון הידוע: "כאשר דם יהודי ניתז מהסכין, טוב לנו כפליים!" ונשמעו סיסמאות דוגמת "יהודה, תתפגר!" (Juda verrecke). אותה שבת היתה שבת זכור, וחשבנו כבר שלא נספיק לקרוא את הפרשה בציבור. הרי איש לא העיז ללכת לבית־הכנסת, שעמד על כנו כבר חמש מאות שנה. לבסוף קראו פרשת זכור בביתו של גאשה גליס הזקן, וגם בביתו של הרב עהרנפלד. במהלך הקריאה הומטרו אבנים דרך החלונות השבורים. השבת עברה איפוא בבהלה ובחרדה. יידוי האבנים דרך החלונות נמשכו משך כל הלילה. ספרנו את השעות וייחלנו לבוקר, שגם הוא יביא לנו - לא השלינו את עמנו - רק צרות.

13 במרץ

בשעה שש בבוקר הלכתי לבית־הכנסת. לא היו צפויות הפגנות בשעה כה מוקדמת. החנויות נפתחו, תוך חרדה גדולה מהבאות. הלקוחות מהסביבה הגיעו, כאילו לא קרה דבר. בסביבות השעה תשע הגיע אדם בשם ראבנזייפר ואתו כעשרה אנשי ס.א. האנשים התפרסו בכל פינה והקצין ד"ר שריינר, שהיה כמדומני אדם לא טוב, נכנס לחנויות והחרים בדים לייצור דגלים. הוא מסר לכל חנווני פתק עליו היה רשום מה בדיוק נלקח. להוציא את האירוע הנ"ל וההפגנות עבר יום א' זה פחות או יותר בשלום. בהמשך עוד אחזור לראבנזייפר ואתאר את מעשיו השפלים.

14 במרץ

בבוקר נסעתי לווינה. שם היה הכל מוכן לקבלת הפנים בשביל היטלר. אנשים רבים נעצרו. בריונים בזזו מכל הבא ליד. אצלנו במטרסדורף אמנם הוצבו זקיפים והוחרמה סחורה, אך הלקוחות המשיכו להגיע. אחותי נסעה לזאורברון לסניף של החנות שלנו. שם לא באו אמנם לקוחות, אבל השקט נשמר.

15 במרץ

ביום זה כוננו השליטים החדשים מינהלת מחוז חדשה. כבעלי התפקידים הבכירים נבחרו האופורטוניסטים הידועים: אנטון ווייסנשטיינר, בן העשרים

וחמש; קרל סובוטה; גודא בן העשרים ואחד; והמהנדס סיגל. לראש עיריית מטרסבורג מונה שומר מחסום הרכבת, פרנץ ("לנץ") גיפינג, ולראש עיריית זאורברון פרנץ שוסטר, צועני למחצה. אנטון ווייסנשטיינר למד בעבר בווינר נוישטט. לפנים עבד כפקיד בסניף הבנק המקומי, אך פוטר ממשרה זו. משך שנתיים היה מנהיגם של הנאצים הבלתי־לגליים. מאחר והנאצים לא מצאו כנראה בכל הסביבה אדם אחר שהיה ראוי לכהן כמנהל המחוז, נבחר דווקא הוא! השני, קרל סובוטה, הגיע לבורגנלנד כחבר במפלגה הסוציאל־דמוקרטית. הוא היה אדם שכולם בזו לו, נבל וחדל־אנשים, אשר בילה אל לילותיו - כמו מנהל המחוז - במשחק הקלפים. אשתו הראשונה, גברת מכובדת והגונה, התגרשה ממנו בגלל חיי ההוללות אשר ניהל. הוא היה תחילה מנהיגה המקומי של המיליציה הסוציאליסטית "ברית ההגנה" (Schutzbund). כאשר נאסר האירגון, התגייס מיד לשורות "הגנת המולדת" (Heimwehr), המיליציה הנוצרית־סוציאלית, עלה שם לדרגת סגן והסתובב במדיו החדשים, כאילו שהיה איש "הגנת המולדת" ותיק. וכאשר חש בחושיו המחודדים בעליית כוחם של הנאצים מספר חודשים לפני ה"אנשלוס", הפך כמובן לאחד מהם ופעל כמאמן פלוגות ס.א. - בקיצור אופורטוניסט אמיתי! השלישי, גודא, היה סטודנט בן עשרים ואחד, שנכשל בלימודיו. מראהו העיד עליו שהוא פירחח שהתדרדר לשפל המדרגה. עוד אכתוב על מעלליו ועל סופו המר, שהגיעו לו בצדק. את המהנדס סיגל לא הכרתי מקרוב, אך נדמה לי שהיה האדם ההגון ביותר בחבורה הנ"ל. הוא אף פעם לא השתתף במעשי בריונות ברבריים. עכשיו נדבר על "ראש העיר", כפי שהוא כונה. איש לא מסוגל לתאר לעצמו אלו יצרים חייתיים שוכנים באדם זה. גסות הרוח ובערות הם מתכונותיו הבולטות, אך אין במושגים אלה די לתאר את אישיותו. הוא היה שומר מחסום הרכבת במסלול ויזן - זיגלס, ברנש פרימיטיבי מאין כמוהו, שנמנה במטרסדורף עם תחתית החברה. היה שתיין שנהג לאיים על אשתו, פרא־אדם שאין כדוגמתו. בהזדמנויות שונות עוד ארחיב את הדיבור על אדם מופרע זה. ראש עיריית זאוארברון, פרנץ שוסטר, סנדלר במקצועו שעדיין לא עבד הרבה, היה גנב ושתיין. אביו היה צועני. אלה הן תכונותיו הבולטות של ראש עיר זה. בין פעולותיו הראשונות היתה ביזת הווילות היהודיות. מלפנים כיהן כחבר בממשלת המועצות הקומוניסטית של הונגריה.

16 במרץ (תענית אסתר)

בזאורברון היתה לנו חנות נוספת. בבנק הדואר המקומי וגם בסניף הבנק במטרסדורף היו לנו חשבונות על שם אחותנו. כספי החיסכון היו אמורים לשמש לה נדוניה בשעת חתונתה. יום אחד יצא צוו הבאה נגדי מטעם הנהלת המחוז. מפני ששהיתי אז בווינה, התייצב אחי ארמין במקומי. "הבא לנו מיד את פנקסי החיסכון!", דרש הפקיד במפגיע. "הם אינם ברשותי", השיב ארמין, "אחותי מחזיקה בהם." תשובה זו זיכתה אותו בכמה סטירות לחי מצלצלות. "לך ותביא את הפנקסים! מיד!!" בלית ברירה פנה ארמין לאחותי, והיא מסרה לו את הפנקסים. איש ס.א. לקח אותם ממנו עוד ביום זה. באותו היום נעצרו ד"ר ברצלר, ד"ר גיסקן, ד"ר ברנדל וקרפל והובאו בפני בית המשפט המחוזי. יהודי העיר הוכו בתדהמה. איש לא העיז לפצות את הפה. מצב הרוח שלנו היה בשפל המדרגה. מי עוד חשב, שמחר חג הפורים? הגעתי הביתה בשעה שש וחצי בערב ופניתי מיד לבית־הכנסת. "מדוע חזרת הנה?", התנפלו עלי בני הקהילה בשאלות, "חיפשו אותך!" באתי לחגוג את חג הפורים בחיק המשפחה והקהילה. לאכזבתי הגדולה היה חג פורים זה, חג שהיה אמור להיות שמח, היום הנורא ביותר שאפשר רק להעלות על הדעת. קריאת המגילה דמתה לקריאת מגילת איכה, ומצב הרוח הכללי היה גרוע יותר מאשר בתשעה באב. למעשה הלכנו לבית־הכנסת רק, כדי לצאת ידי חובה. החזויות הקשות שהתהלכו בקרב בני הקהילה התממשו, לצערנו, במלואן. למחרת כבר לא העיז איש ללכת לבית־הכנסת.

17 במרץ (פורים)

אנו היינו עדיין במיטותינו. קשה להירדם בלילה, רק לקראת בוקר מצליחים לנמנם מעט. כל רחש קל גרם לנו להתעורר בבהלה ולהקשיב בדריכות לקולות מבחוץ. בשעה שלוש וחצי בבוקר שמעו שכנינו, שחלונותיהם פונות לכיוון הרחוב טירטור מנוע של אופנוע. האופנוע נעצר ליד שער הבית. אחר־כך נשמעו נקישות בדלתות הדיירים האחרים: "איפה גר הירש?" אנחנו כלל לא הבחנו במתרחש, עד שדפיקות רמות בדלתנו הוציאו אותנו מהמיטה. אבי ואמי, אנשים חולים וזקנים, נתקפו בהלה. הרי אנשי מנהלת המחוז חיפשו אותי ביום הקודם. על־אף הדפיקות העקשניות לא ניגש תחילה איש לדלת. אחר־כך התחזקה אחותי ופתחה. שני אנשי ס.א. עמדו בפתח. "כן, מה אתם רוצים?", שאלה אותם אחותי. - "תני לנו את

מפתחות החנות שלכם בזאורברון!" אחותי ניסתה להסביר לטרדנים הליליים שהיא תיסע ממילא בבוקר לזאורברון, ואז יהיה אפשר להסדיר את כל העניינים. "לא!", השיבו אנשי הס.א., "יש לנו פקודה להביא את המפתחות מיד לזאורברון." אחר משא ומתן ממושך ומלווה באיומים מסרנו לבסוף את המפתחות, בלב כבד. קשה לתאר את מצבנו. לפני יום לקחו מאתנו את פנקסי החיסכון, ועכשיו את מפתחות החנות בזאורברון. אחי ואחותי החליטו להגיש תלונה במשטרה. "מצטערים", שמעו שם מפי השוטר, "אבל אנחנו לא יכולים לעזור לכם". ככה התחיל חג הפורים. כבר לא יכולנו להירדם שוב. הלכתי לבית־המדרש של "עץ חיים", מקום שרחש תמיד פעילות, וביקשתי לשמוע את חוות דעתם של הנוכחים על המתרחש. אך כל מה ששמעתי היתה שתיקה חסרת־אונים. בשבע נסעה אחותי לזאורברון לדעת מה נעשה בחנות. היא טרם נכנסה אליה, וכבר באה לקראתה בעלת־הבית: "מה קורה פה?" אחותי לא ידעה מה לענות ונכנסה לחנות. שני אנשי הס.א. שערכו את הביקור הלילי ישבו שם ובדקו את פנקסי החשבונות. הם התייחסו אל אחותי בנימוס, והחנות עצמה נראתה בסדר. "אולי תתרמו סכום כסף מסוים", הציעו, "ואז הכל יסתדר על הצד היותר טוב". הבחורים אמרו, שאני איש הגון שנהג לתת הלוואות למבוטלים, ובשל כך נגרמו לי הפסדים כספיים. "אנחנו לא עושים זאת מיוזמתנו; שלחו אותנו", הם הדגישו. בשמונה וחצי קמו השניים והתכוננו לעזוב את המקום. "ומה בקשר למפתחות? האם הם יוחזרו ליי", ביקשה אחותי לדעת. אנשי הס.א. היפנו אותה לעירייה. בעירייה נאמר לה, שלעת עתה יישארו המפתחות שם, והם יודיעו לה על ההתפתחויות. אחותי הציעה לנדב תרומה למען תושבי זאורברון, בתקווה שבכך תוכל לקבל את המפתחות בחזרה. "המם", אמר ראש העיירה הצועני למחצה, "עוד אחשוב על העניין." אחותי חזרה למטרסדורף ברכבת בשעה תשע ורבע. בבית דיווחה על הנעשה. אחיי והוריי נראו מדוכאים. אבי הלך לליאו שוורץ, שהיה בעל השפעה, בתקווה שיתערב בעניין, אך עוזריו אמרו שהוא אינו נמצא. מצבנו היה קשה מנשוא. טרם עיכלנו את אירועי השעות האחרונות.

בסביבות השעה התשע, התרגש אסון על יהודי מטרסדורף. ברחוב היהודים הופיע כמה אנשי ס.א. הם עברו מחנות לחנות ובזזו סחורה בשווי של כמה אלפי שילינג. היהודים נאלצו לצפות בנעשה באפס מעש, הרי היה אסור להם להסתובב ברחובות. מעשי הביזה נמשכו עד שעות הצהריים.

בינתיים עצרו הנאצים גם את ד"ר נייברגר ואת אלכסנדר קרפל. אחותי חזרה ברכבת של צהריים לזאורברון. בעירייה הציג ראש העיירה בפניה פתק, שם היה רשום: "אנו זכאים להחרים סחורות". המסמך היה חתום על־ידי שטרימפף וחתום בחותמת מנהלת המחוז. הגיעה משאית עם שמונה אנשי ס.א. אלה נכנסו לחנותנו, הוציאו ממנה סחורה בשווי חמשת אלפים - ששת אלפים שילינג, והעמיסו אותה על המשאית. אחר־כך הסתלקו. בשלוש ורבע נסעה אחותי הביתה ובדמעות בעיניה סיפרה לנו את הכל. כולנו בכינו. מניין יבוא לנו עזרה? באותה שעה השתוללו הנאצים במטרסדורף, ובפרט בכל־בו של מוריץ ברייאר. כנופיות הבוזזים גרמו להרס רב. הם זרקו את הסחורות דרך פתח הכניסה לתוך האספסוף ההיסטרי. סצנות דומות נראו בבית העסק של שטרייכר. הלילה החל לרדת, והבוזזים עדיין לא ידעו שבעה. איפה פורים ואיפה תפילה בציבור? מי בכלל העז לצאת לרחוב? באחת הדירות בבניינו התאספו כמה גברים למניין, אבל מרוב פחד לא יכולנו להתפלל. זה היה פורים 1938.

18 במרץ

טרם התאוששנו מאירועי הפורים. התקיים בנו הפסוק באיכה: "עיני עיני יורדה דמעה". חסרי־דעת ומבובלים לגמרי חרדו היהודים מפני הבאות. אירועי האתמול חזרו על עצמם גם היום. שוב ביזות, שוב גורשו היהודים מהרחובות. הפעם הגיע תורם של בתי העסק של שמואל שיין ובניו ושל מוזס. גיבורת היום היתה הגברת פסל (כיום קוראים לה ווגרנדל). על־פי הזמנתה (בשביל המתפרה שלה) נגנבו מהחנויות הנ"ל סחורות בשווי של אלפי שילינג. מנהלת המחוז הוציאה צווים חדשים בזה אחר זה. ביום שישי לא יכולנו להתפלל בציבור, מפני שנאסר עלינו ללכת לבית־הכנסת. האיש המוביל בנוגע להמצאת הטרדות שונות ומשונות היה ראבנזייפר. בחייו הלא ארוכים הספיק כבר להיות חבר בכל המפלגות. מטעם הסוציאל־דמוקרטים השיג משרה טובה במועדון צרכנים בהופליין אשר בבורגנלנד. כאשר נתפס בגניבות, איבד את מקום עבודתו והסתובב כשנתיים כמבוטל הבוחל בכל סוגי העבודה. זה היה ידוע בכל הסביבה. כמובן תפס עתה עמדה בראש בין הבוזזים, ובעיני היהודים היה ראש המציקים. ראבנזייפר התנהג כבעל־הבית בתוך הרובע היהודי: הוא עבר מקופה לקופה ומכספת לכספת והוציא משם כסף כאוות נפשו.

19 במרץ, שבת בבוקר

הצמרת של ההנהגה החדשה נוהגת לבלות כל לילה עד שלוש בבוקר בבית הקפה אופנר ולעשות חיים. כסף יש להם די והותר - מהיהודים - וגם חליפות ופריטי לבוש אחרים לא חסרים. מטבע הדברים הם קמים מאוחר ושקט שורר עד השעה תשע. הודות לכך אפשר ללכת לבית־הכנסת.

ביום זה התקיים ה"מבצע" הראשון: העצורים היהודים הובלו לרחוב וחבר של אירגון הנוער הנאצי "נוער היטלר" (Hitlerjugend) הקהיל בעזרת קולות תיפוף את תושבי העיר. היתה צפויה להם הצגה "משעשעת": היהודים יטאטאו את הרחובות. רק האספסוף הגיעה; האיכרים, הפועלים ההגונים ובעלי העסקים העדיפו להיעדר מהמחזה המבישׁ. שעות לפני הצהריים חלפו, והאספסוף נהנה מכל רגע. העצורים היהודים הועסקו משך כל היום בשטיפת מכוניות ובעבודות נקיון במשרדים. דרך אגב, כל מכוניותיהם של היהודים הוחרמו ועברו לבעלים חדשים, נאצים, שנהנו עתה מצחצוח כלי רכבם החדש. בין אנשי הס.א. שפיקחו על ה"מבצע" היה גם אדם הגון, פרנר הצעיר, שאביו עבד כעגלון בעסק של קרפל. הודות לו התוודעו קרובי העצורים לגורל יקיריהם ואף יכלו להעביר להם מעט אוכל. בדרך זו נודע, שהעצורים הוכו. אמנם פרטים מדויקים יותר על הנעשה אתם במעצר נמסרו לנו רק עם שחרורם, כעבור חמישה עשר יום.

שעות אחר הצהריים של שבת זו עברו בכעס רב על הטיפול המחפיר והבלתי־אנושי של העצורים היהודיים. בערב ניפצו תלמידי הסמינר למורים את כל השמשות של בתי היהודיים, ששכנו מחוץ לרובע היהודי. במקומות, שכל החלונות היו כבר שבורות, המטירו אבנים לתוך החדרים. בבית אחד נפלה אבן גדולה על עגלת ילדים, בה ישן תינוק. עוד מילה על אודות הסמינר למורים הנ"ל: התלמידים, אופורטוניסטים מאין כמותם ולהוטים לקבל משרות, הסיתו יומם ולילה נגד היהודים והציקו להם תדיר בכל אופן אפשרי. מלפנים הם נמנו עם חסידיו הנאמנים ביותר של שושניג והשתייכו ל"פלוגות ההגנה על המולדת". מסתבר שגם אז חשבו על משרות בלבד. עכשיו חילק היטלר את המשרות, והם התחנפו אליו על־ידי ניפוץ שמשות של יהודים והשמעת שירים אנטישמיים, כגון הפיזמון הידוע "כאשר דם יהודי ניתז מהסכין".

20 במרץ, יום ראשון

בקהילה היו כשלושים משפחות, אשר התפרנסו כשכירים, פועלים ובעלי־מלאכה. מטה לחמם נשבר, והם נותרו חסרי־כל. הוחלט להקים ועד הצלה: מבעלי האמצעים, עד כמה שהיו עדיין כאלה, אספנו כסף ומצרכי מזון וחילקנו לנצרכים לחם, סוכר, תפוחי־אדמה, שומן וכסף. כל נתמך קיבל סכום של עשרה שילינג בקירוב; מצרכי המזון חולקו בסתר. עלי לציין שאפילו אנשים, שמצבם הם היה בקושי יותר טוב מזה של מהנתמכים, לא קימצו את ידם ומיהרו לתת כפי יכולתם, ובלבד שלא יהיה אדם רעב ללחם. בגאווה מוצדקת אפשר לסכם ולומר, שחרף כל הקשיים פעל מפעל העזרה ביעילות.

מעודדים על־ידי ההפוגה בפרעות, השלינו את עצמנו שההתפרצויות האלימות היו בכל זאת רק אפיזודה חולפת ותופעת לוואי טבעית למהפכה. היינו סמוכים ובטוחים, שהמצב ילך ויירגע. מאחר ויום ראשון עבר בשקט יחסי, היו כאלה שהעזו לפתוח את חנויותיהם. אחרים, חששנים יותר, נמנעו מכך. באו אפילו לקוחות, אך רק בחשאי ודרך הדלת האחורית; איש לא אזר אומץ להיכנס דרך הכניסה הקדמית.

21 במרץ

השקט נשמר עד השעה תשע. כעבור רבע שעה הופיעו לפתע כעשרים אנשי הס.ס. במדיהם השחורים, תושבי פטלסדורף. הם תפסו עמדות ברחוב היהודים והחלו מגרשים את היהודים מהרחוב לתוך הבתים. אסור היה לצאת. נשים באמצע הבישול, שרצו להביא מים מהבית הסמוך, גורשו בגסות חזרה לתוך ביתן. לא נותר ליהודים, אלא לשבת בבדידות מהבוקר עד הערב. הבחורים מפטלסדורף, פרוטסטנטים (אוונגלים), נכנסו לבתים וציוו על הדיירים להבריש להם את בגדיהם ולצחצח את נעליהם. הדבר נמשך כל היום כולו, ועקב כך נשארו כמחצית מאנשי הקהילה ללא אוכל וללא שתייה.

22 במרץ

אירועי יום האתמול חזרו על עצמם בדיוק נמרץ: שקט עד השעה תשע. האנשים ניצלו את הרגיעה להצטייד במצרכים החיוניים ובמים. התברר שהם

צדקו, מפני שבתשע ורבע שבו אנשי הס.ס. ושוב בחרו אנשים לביצוע עבודות ניקוי.

ברחוב נשמעה הכרזה שבכל המחוז נאסר על התושבים ה"ארים" לקנות אצל יהודים ולשלם להם כסף. זהו, גורלנו נחתם! עתה הגיע תורן של הסחיטות וההחרמות. כל אחד יכל לקחת מהיהודים, מה שלבו חפץ. די היה להוכיח, שיהודי מסוים היה מעורב אי־פעם בסכסוך משפטי, בין אם זכה, בין אם לאו. מקרים כאלה לא חסרו. היו בעיר סוחרים ובתי עסק נכרים, שנודעו לשימצה בכך, שאינם מספקים את הסחורה. עתה נפתחה בפני אלה הזדמנות פז, והם זכו ברכוש היהודי. כדוגמא ישמש המקרה של סוחר אחד שמסר לחייט מסוים בד, על־מנת שהלה יתפור מכנסיים. החייט לא סיפק את הסחורה, והסוחר פנה לערכאות. בית המשפט הרשיע את החייט, שהואשם כפי שהתברר כבר בעבר בעבירה דומה, והורה לאוסרו. אדם נאלח זה הופיע עתה ברוב חוצפתו ודרש פיצויים בשביל הסבל שנגרם לו אז. הוא דרש וקיבל.

23 במרץ

כל יהודי שנוסע לווינה נבדק מכף רגל עד ראש. החיפושים היו קפדניים וכללו בדיקה גופנית. לעתים אף הוצאו אנשים מהרכבת שכבר עמדה לצאת מהתחנה.

רבנזייפר, כבר כתבתי על אודותיו, עבר מבית לבית ומחנות לחנות והחרים את המפתחות של החנויות ושל הקופות הרושמות (במקרה והיתה כזאת). כתוצאה מכך נשארו מעתה כל החנויות סגורות.

24 במרץ

מאחר ויום חמישי הוא היום, בו כל היהודים עורכים את קניותיהם לשבת, חילקנו שוב מצרכים - הפעם רק קמח, סוכר, שומן ותפוחי־אדמה. המצרכים נתרמו על־ידי האיכרים. מכל כפרי הסביבה הגיעו לקוחות וביקשו לערוך קניות, אך כאשר נוכחו לדעת שהכל סגור, חזרו על עקבותיהם בלי לקנות מאומה: הם רצו לקנות דווקא אצל החנווני הקבוע שלהם. הם הביאו אתם מתנות. "ממה תחיו?", התעניינו בדאגה כנה. לא היתה לנו תשובה. העזרה, לה ייחלנו בכל יום, לא הגיעה. לא חלה שום הקלה במצבנו. הקצב מוראוויץ, נוצרי הגון, חילק באותו היום לכל נצרך בשר חינם לשבת.

25 במרץ

שוב הובלו העצורים היהודיים לרחובות - לשמחתו של האספסוף. הפעם נתלוו אליהם האסירים הפוליטיים מ"חזית המולדת". גם הפעם היו שמועות, שהעצורים הוכו. זה היה נורא ואיום! כמעט שכחנו שהשבת נכנסת. כאשר הגענו לבית־הכנסת התברר לנו, שהעירייה הפסיקה את אספקת החשמל לבניין, ונאלצנו להתפלל לאור נרות.

26 במרץ

תפילת שחרית עברה בשקט. בשעה תשע התפרסו אנשי ס.א. בכל הרובע. לא ידענו, מה פשר הדבר. רק זאת ידענו, שאסור לצאת את הבית. אני שהיתי בדיוק בבית חבריי ולא יכולתי לחזור הביתה עד השעה שתים־עשרה. בני משפחתי דאגו לי מאוד. איש לא ידע, מה שלום רעהו או קרובו. נאסרה אפילו היציאה לחצר והכניסה לדירתו של השכן.

הופיעו חמישה שוטרים, כל אחד בליווי שני אנשי ס.א. הם נכנסו לדירות והחלו לערוך בהן חיפושים. ככה הם עברו מבית לבית. כאשר הגיעו אל ויקטור אלנר, עצרו אותו. החיפושים היו אמורים לגלות חומר תעמולה קומוניסטי, אבל חיש מהר התברר, מה מטרתם האמיתית. המחפשים גילו עניין רב בכסף, דברי ערך וכלי כסף וזהב. וכי יהודים אמידים מעוניינים לקרוא או לחלק חומר תעמולה קומוניסטי? טענה זו היתה כמובן רק אמתלה, כדי לחפות על הכוונות האמיתיות. אנשי הס.א. לקחו כל דבר, שהיה לו איזה שהוא ערך, ולו המעט ביותר. עד שעות הצהריים הספיקו השוטרים ואנשי הס.א. לחפש בבתיהם של ברנהרד ולודביג שפרינצלס, אדולף זובלמן, איגנץ זובלמן, שמואל שיין, הייניך ושמעון שיין, דוד אלנר וד"ר ארנסט ברנדל. בביתו של שמואל שיין גנבו אפילו את הקופה הכחולה של הקרן קיימת. בכך הסתיימו החיפושים, ושבת נוספת עברה תוך בהלה ופחד.

עלי להעיר, שחשדו באלנר, מדפיס במקצועו, שהדפיס פלקטים למען הקומוניסטים, ושההדפסה נעשתה בביתו של שמואל שיין. בחיפושים לא התגלה כמובן דבר. כאמור לעיל, לא נוטים יהודים קפיטליסטיים להחזיק בכתבים קומוניסטיים. כאלה היו צריכים לחפש אצל קומוניסטים אמיתיים - והיו כאלה! במקום חומר תעמולה "גילו" אנשי הס.א. כסף, תכשיטים וכלי כסף וזהב, והם לקחו הכל אתם. השוטרים עמדו מן הצד וצפו בנעשה. לא

קשה לנחש, אלו מחשבות עברו במוחם. חלקם אף ביטאו את רגשותיהם במילים: "ידינו כבולות, עלינו ללכת, לאן ששולחים אותנו."

27 במרץ

בהזדמנות נודע לנו שבצעהלים, אחת מ"שבע קהילות", נעצרו כל הבעלי־בתים האמידים ונכלאו בבית־המאסר באובר־פולנדורף. גורלם של היהודים שם היה כמו זה של יהודי מטרסדורף, אייזנשטט, קוברסדורף, לקנבך - בכל מקום אותו הדבר: ביזות, מכות וכו'. המצב היה כלאחר ייאוש, וכל יום היה גרוע מקודמו.

ביום זה שוב חילקנו מצרכים. בכל חלוקה נתוספו נזקקים חדשים. עלי להבהיר, שעד תאריך זה עדיין לא קיבלנו שום תמיכה מבחוץ, אפילו לא גרוש אחד.

באותו היום גורש אדם בשם בוגנר, תושב זאוארברון שהיה עצור גם הוא, לעבר הגבול להונגריה. מרוב צרות לא הספיקו היהודים לתכנן את הגירתם. ההצקות והטירטורים התרגשו עלינו בזה אחר זה, ולא נתנו זמן לחשוב על המצב ביישוב דעת. עדיין האמנו, רצינו להאמין, שהמצב יירגע בקרוב, עוד מעט יוחזרו לנו המפתחות והחיים יחזרו למסלולם. היו שמועות, כי אחרי האחד באפריל יחול שינוי לטובה במצבנו. לצערנו היתה השמועה בגדר "הכל דיבורים", ולא היתה לה כל אחיזה במציאות.

יום ראשון אחר הצהריים עבר בשקט יחסי, וכולם חיכו בדריכות מה יביא אתו יום המחרת. אוי, איך התקיימו בנו דברי התוכחה: "בבקר תאמר מי יתן ערב ובערב תאמר מי יתן בקר"!

28 במרץ

שוב מוצבים זקיפי הס.א. ברחוב. לבטח צפוי איזה "מבצע", חשבנו. בעשר וחצי נכנסו אנשי הס.א. לביתו של שפרינצלס. שם שכב על מיטת חוליו ברנהרד הזקן, שהתאושש מניתוח סרטן. מלבדו היו בבית גם חמשת ילדיו הקטנים של בנו לודביג ואשתו החולה. הנאצים לא התחשבו בנסיבות, ערכו חיפושים, ונעלמו. בשעה אחת־עשרה לקחו שוטרים את לודביג והביאו אותו למשרד. החקירה החלה. הוא הואשם בכל מיני שקרים. כל תירוציו לא הועילו מאומה, והוא נעצר בבית־המשפט המחוזי במטרסדורף, שם שהו גם העצורים היהודיים האחרים.

בית־הספר היהודי הפסיק את פעילותו, מפני שהתלמידים לא יכלו להגיע. ההורים חששו בצדק לשלום ילדיהם; הרי ברחוב היו ילדי ה"ארים" המוסתים עלולים לפגוע בהם. בכלל היתה כל יציאה לרחוב בגדר סכנה ובדרך־כלל כרוכה בחוויות בלתי־נעימות.

בגלל המצב לא התקיימו בערבים תפילות בבית־הכנסת. נשותיהם של העצורים עמדו כל הזמן הכן: אולי יובילו את בעליהם לעבודות שונות, ואז תוכלנה להביא להם מעט אוכל, דבר שהיה נחוץ להם מאוד. נעשו נסיונות רבים לשחררם, בכל המשרדים האפשריים, אך הדבר לא הסתייע.

עבר עוד יום רווי מתח וחרדה. בערב, כדבר שבשיגרה, המשיכו יידויי האבנים דרך החלונות השבורים. איש כבר לא טרח לתקנם. ראשית, מפני שלא היה כסף, ושנית מתוך החשש המוצדק, שגם השמשות החדשות לא תישארנה שלימות זמן רב.

29 במרץ

צרה חדשה: ראש העיר הודיע שעל היהודים לשלם את כל המסים, ולא - ייעצרו! כל מי שידו השיגה, שילם כמובן, אך הרוב מבין העניים ביותר, ואפילו כמה מבין האמידים, לא היו מסוגלים לכך, הרי מיהודים רבים נלקח כספם בחיפושים שנערכו מספר פעמים בביתם. מניין ישלמו, איפוא, מסים? האחריות על תשלום חובותיה של הקהילה, ה"חברה קדישא" וחברות אחרות הוטלה על ראשי הקהל והגבאים. תום מועד התשלום חל בעוד שלושה ימים! מרוב ייאוש אנשים בקושי דיברו אחד עם השני. הרי מדובר בסכום עתק! שלושת הימים הבאים היו מלאים סבל וייאוש. התקיימו התייעצויות קדחדניות, וגם ביקשו עצה מפי הרב. אבל הכל לשווא! בלית ברירה הוחלט איפוא לפנות לראש העיר ולבקש ממנו את דחיית מועד התשלום. וככה עשינו. תגובתו להצעתנו היתה חד־משמעית: "יש לכם כסף די והותר. אם לא תשלמו תיעצרו כולכם ותשבו בבית־הסוהר עם החברים שלכם!". על־אף התשובה השלילית המשכנו לשאת ולתת אתו. וכי מה יכולנו לעשות? לבסוף ריכך ראש העיר את עמדתו במעט והפטיר: "נו, כדי שתראו שאני אדם הגון, אוסיף לכם עוד יום, אבל אז עלינים לשלם ללא שהות!"

בביתו של שפרינצלס שוב נערכו חיפושים. הפעם הוציאו הנאצים אפילו את העגילים מאוזניהן של הבנות, בנות השתיים, הארבע והשש. ברנהרד הזקן נשא בכיס מכנסיו ארבע מאות שילינג, אותם ביקש להסתיר, כדי שיוכל

לשלם את הניתוח השני, שהיה עליו לעבור בזמן קרוב. לרוע מזלו לא נעלם הדבר מעיני אנשי הס.א. "רחמנות, אני זקוק לכסף בשביל ניתוח", התחנן הזקן. רבנזייפר ואיש ס.א. נוסף חייכו חיוך מרושע: "לא איכפת לנו, ממילא אנו אומרים תמיד 'יהודה תתפגר' (Juda verrecke)!"

30 במרץ

אנשים הסתובבו חסרי אונים. ספרנו את השעות. הראש לא עבד, והמחשבות כאילו נמחקו מהמוח. הגיעו לאוזנינו שמועות, לפיהם יישלחו העצורים היהודיים לדכאו, אם לא יחתמו על הצהרת ויתור על רכושם ועל התחייבות, לצאת את גבולות המדינה תוך שלושה ימים. לא היינו מסוגלים לקלוט, שאפשר לייסר בני אדם באופן כה אכזרי. לבטח אלה דיבורים בעלמא, חשבנו. ובכל זאת, שמועות אלה והידיעות על המכות, שהן מנת חלקם של אחינו העצורים, גרמו לתחושה רעה בקרב היהודים: זה עלול לקרות לכל אחד מאתנו! קשה היה להתייעץ עם יהודים אחרים או להחליף דעות, מפני שלא יכולנו לצאת לרחוב.

בינתיים ניסינו לשחרר את פקדון הבנק של ה"חברה קדישא" לשם כיסוי חובות הקהילה אצל העירייה. בחשבון זה היו מופקדים שלושת אלפים שילינג, והוא שימש כיסוי ללגטים. החשבון הוחרם כבר קודם, יחד עם כל חשבונות הבנק של היהודים. כל בקשותינו שהגשנו לעירייה בנידון, לא הועילו במאומה. להיפך! ראש העיר איים עלינו במאסר, אם נשוב ו"נתבכיין" בפניו.

31 במרץ

כמו בכל שבוע, נערכה חלוקת המצרכים החיוניים לשבת: שומן, לחם, סוכר, תפוחי אדמה וכסף. ציפינו בחרדה ליום המחרת, יום תשלום החובות. עם כל שעה חולפת גבר הייאוש. אין מוצא. חסרים עדיין חמשת אלפים שילינג! לא העזנו לפנות פעם נוספת לעירייה בבקשה לדחייה. עוד הידהדה באוזנינו אזהרתו של ראש העיר. נערכה עוד התייעצות בבית הרב, והשעות חלפו. בסביבות השעה אחת־עשרה הסתובב ראש העיר בין בתיהם של בעלי החוב, ובהנאה בלתי־מוסתרת הפנה את תשומת לבם לעובדה, שמחר יום הפרעון. "מי שלא משלם, ייכלא בבית־הסוהר!" השעות האחרונות לפני תום האולטימטום זחלו לאיטן. עצבנו המרוטים איימו להיפקע. אין לי מילים לתאר את המצב, אי אפשר לתאר זאת. שאף אחד לא יגיע חלילה למצב

דומה! רק מי שחווה זאת על בשרו, יודע על במה מדובר. שאנחנו עדיין חיים, הוא בגדר נס.

מקס קרפל והיינריך שיין הלכו עוד הפעם לעירייה; אולי בכל זאת אפשר להעביר את רוע הגזירה? השניים תיארו את המצב העגום והציעו הצעה: "אין לנו עוד כסף. אולי אפשר לתת סחורה במקום כסף?" ראש העיר קיבל את ההצעה בתנאי, ששווי הסחורה יהי כגובה החוב. קרפל ושיין חזרו מבניין העירייה, כאשר בפיהם הבשורה הגואלת: "הצעתנו התקבלה!" אי אפשר לתאר את השמחה, שפרצה באותו רגע. כן, כזאת היו השמחות היהודיות בימים ההם! בשבילנו היה זה היום המאושר ביותר מאז ה"אנשלוס". הגזירה בוטלה! בעיני רוחנו ראינו את עצמנו כבר חבושים בבית־הסוהר ... ניגשנו לעריכת רשימה, מה על כל אחד לתת למען אלה, שאין להם לא סחורה ולא כסף. הדבר נגע בעיקר לחברי קהילה שברשותם היו עדיין סחורות. עקב החשש, שהעסקים הפכו בשל ההחרמות למפסידים, נחשב שווי הסחורות, בעיקר מוצרי טקסטיל, והוחלט לפעול במהירות האפשרית. בלילה ההוא ערבה שנתנו - יחסית.

1 באפריל

התאספנו בבית מדרש "עץ חיים", ערכנו סופית את הרשימה, והבחורים הלכו להביא את הסחורות על פיה. המבצע התנהל כשורה. ארזנו את הסחורות בארבעה ארגזים גדולים, ערכנו רישום מדויק לגבי התוכן, ולקראת צהריים העברנו את הכל לבניין עירייה. ראש העיר בכבודו ובעצמו בדק את הסחורות, השמיע טרוניות שונות ופיקפק בשווין. "עד יום שני עליכם להוסיף עוד שש חליפות", אמר, "אם לא - תיעצרו. קרפל, אתה אחראי!"

אחר הצהריים נערכו שוב מרדפים אחרי יהודים, שנמצאו ברחובות, אבל לכך כבר הורגלנו. בערב נרגע המצב, ואנחנו הלכנו להתפלל בבית־הכנסת, שמחים על שהסכנה חלפה לעת עתה, כי הימים הקודמים היו הגרועים ביותר, שחיווינו אי־פעם.

2 באפריל

יום אביבי נהדר. בבוקר התפללנו בציבור, והכל היה שקט. בשעות לפני הצהריים הסתובבנו להנאתנו ברחובות, אחרי ימים רבים בהם היה הדבר בלתי אפשרי בשל ההתנכלויות. השקט נשמר - עד שהנאצים נזכרו שהיום

עדיין לא הציקו ליהודים. מיד ציוו על המדפיסים היהודיים - י. כהן, ב. פיגדור, שמעון שיין, ניקולאוס אלנר וארנולד שיין - להדפיס כרזות בשביל המפלגה הנאצית, כמובן בחינם. מלבד זאת לא היו אירועים מיוחדים ביום זה.

3 באפריל

ביום ראשון ערכנו את החלוקה השבועית של המצרכים. הפעם חולקו קמח, שעועית, שומן, ביצים, סוכר וכסף. חשבנו לתומנו שלפחות ביום א׳ יעזבו אותנו לנפשנו. ובאמת, עד השעה אחת בצהריים אכן היה שקט.

בסביבות השעה רבע לשתיים הגיעו לפתע שלושה אוטובוסים מלאים אנשי ס.א. הם עצרו בכיכר הראשי. מה להם לאנשים מבחוץ לחפש בכיכר זה? כמובן רחוב היהודים! האנשים ירדו, עברו מבית לבית ופקדו על כל הגברים, זקנים וצעירים כאחד, לקחת ציוד לצחצוח נעליים ולהתייצב ברחוב היהודים. האנשים, מבוגרים ובחורים, וביניהם נכי מלחמה וזקנים בני שישים ומעלה - כשלושים במספר - הסתדרו בשורה עורפית. המרחק מרחוב היהודים עד לכיכר הראשי הוא כמאתיים מטר. מספר אנשים חמקו בדרך, מבלי שאיש שם לב. אנשי הס.א. הזועמים פנו לביתו של אבי, ישראל הירש, שהיו לו שלושה בנים. אנחנו, הבנים לא שהינו בבית בשעה זו, לכן נעל אבא את כניסת הבית. חיות הפרא הנאציות, בלי אזהרה מוקדמת, פרצו את הדלת, התרוצצו בחדרים וצרחו: ״יהודי, איפה הבנים שלך?!״ ״הם אינם בבית״, מלמל הזקן הנפחד, וסימני ההלם ניכרו היטב בפניו. ״אתה משקר!״, הטיח בו אחד מאנשי הס.א. הוא המשיך לחפש, עד שהשתכנע שהזקן אכן דיבר אמת. רק אז עזב את הבית ועבר לרחוב היהודים.

שם המתינו לו כשלושים יהודים, שהיו מסודרים בשורה עורפית. איש הס.א. החל לשאוג: ״רוצו, רוצו!״, ואחריו החרו קולותיהם של עשרים מחבריו: ״רוצו, רוצו!״ הריצה ברחוב הצר היה קשה, מה עוד שהכביש היה פתוח, מפני שנערכו בו עבודות אספלט. האנשים החלו לנוע ורצו כמיטב יכולתם. בתוך ההמולה הידהדו קולות הנאצים: ״רוצו, רוצו!״. תוך כדי צעקות הצליפו ביהודים בשוטים. אחדים מבין היהודים המבוגרים יותר התמוטטו, וגם נכה מלחמה אחד בשם מוזס, לא יכל להמשיך עוד. הצעקות נשמעו למרחוק, והרוחות בעיר סערו.

בכיכר הראשי הסתדרו החיות בדמות אדם בשורות שורות, כמאה איש.

היהודים החלו לצחצח את מגפיהם הגבוהים של אנשי הס.א. וספגו תוך כדי כך מכות ובעיטות מלפנים ומאחור. שלושת רבעי השעה ארכה ההצגה המבישה, והאספסוף צהל ושמח. נוצרים הגונים, שהיו באותה שעה בדרכם לכנסיה, לא הסתירו את מורת רוחם מהמעשה המחפיר והתלוננו בקול רם, אבל לאנשי הס.א. זה לא "הזיז" והם המשיכו לטרטר את קרבנותיהם. ברבע לשלוש אחר הצהריים ציווה המפקד ליהודים להסתדר בשורה. בארשת של חשיבות נטל כיכר לחם ופרס אותו לעשרים וחמש מנות. אחר־כך מסר לכל יהודי פרוסה, והם היו צריכים להצהיר בקול רם: "זהו הלחם הראשון שאותו הרווחנו ביושר!" הם עשו כדבריו. "ועתה", הכריז המפקד, "רוצו הביתה, אבל מהר!!" היהודים מיהרו להסתלק מהמקום.

אירועי יום ראשון זה היו אמורים להוות תעמולת בחירות. וככה עבר יום נוסף של בהלה וחרדה.

4 באפריל

בבוקר הלכנו לבית־הכנסת. כבכל יום היה שקט יחסית עד השעה תשע. חששנו לבאות. ובאמת, שוב התרגשה עלינו גזירה נוראה. בתשע וחצי עבר שמש העירייה בין היהודים חסרי הנתינות ובעלי אזרחות זרה וזימן אותם לשעה אחת־עשרה למשרדי העירייה. הבשורה נחתה עלינו כרעם ביום בהיר. יכולנו לתאר לעצמנו, מה פשר הדבר, אך איש לא העיז להוציא זאת מפיו. שוב המתח הזה. כל רגע דמה לנצח. התפללנו להקב"ה שיושיענו. וכי מה עוד נותר לנו לעשות? הגיעה השעה אחת־עשרה. כמאה מיהודי הקהילה התיצבו בעירייה. באחת־עשרה וחצי הופיע ראש העיר והקריא את שמותיהם של כולם, ואחר־כך הודיע בצורה שלא משתמעת לשתי פנים: "עליכם לעזוב את ה'רייך' הגרמני בתוך שלושה ימים! יהודים, אתם רשאים ללכת!" - "סליחה, אדוני", נשמע קולו של יהודי מבוגר, שהתגורר בקהילה כבר שלושים שנה, "אשתי חולה, ואינני יכול לעזוב אותה בימים אלה." - "זה לא מענייני!", הגיב ראש העיר, אדיש לסבלו של האיש. היתה שם גם אישה אחת, שנולדה מחוץ לקהילה. בעלה נעדר במלחמת העולם הראשונה, והיא טיפלה במסירות באביה החולה בן השמונים. בדמעות בעיניים התחננה עתה בפני ראש העיר: "בבקשה, תרשה לי להישאר כאן! מי יטפל באבי, אם אני אלך?" ראש העיר לא ריחם גם עליה: "לא איכפת לי!" הוא לא אבה עוד לשמוע תחינות ובקשות, וקצר־רוח פנה לנאספים במילים: "ועכשיו לכו הביתה! ביום חמישי

אני לא רוצה לראות את אף אחד מכם כאן! מובן?" האומללים פנו לבתיהם מיואשים ומדוכאים. מה עושים עכשיו? לאן ללכת? אחדים נסעו לווינה, במטרה לבחון את האפשרות לעבור לשם. האחרים חזרו נרגשים לרובע היהודי. כולם בכו. כולם. בין המועמדים לגירוש היו גם כמה נשים הרות. מי יודע, אולי היה - חלילה! - עדיף להרוג את האנשים, מאשר לגרום להם צרות כאלה יום אחר יום ולהטריד אותם למוות. אבל אנחנו, יהודים יראי ה', קיבלנו הכל בשמחה וקיווינו לעזרתו יתברך. זהו רצונו. אין לנו להרהר אחר מעשיו, ועלינו לקבל את הנסיון, ויהיה קשה ככל שיהיה. בימים האלה הפכו יהודי בורגנלנד יראים עוד יותר ממה שהיו זה מכבר. לא נותר לנו אלא לקוות לטוב.

הימים נקפו. מצבם של יתר קהילות בורגנלנד היה דומה לשלנו. לכל אחד היו קרובים בין המגורשים, ושום עזרה לא נראתה באופק. האנשים ארזו את מיטלטליהם והתכוננו לקראת הנסיעה. עד הרגע האחרון היו נסיונות, למצוא איזה שהוא פתרון, אך לשווא. כל השערים היו נעולים בפני המסכנים. מישהו הציע להקים אוהל ליד הגבול, אך הדבר לא אושר. לאן שלא פנינו, התשובה היתה אחת: "עליכם להיעלם, ולא איכפת לנו, לאן!" זאת היתה גם פסיקתו האחרונה של ראש ממשלת המחוז הינטרלכנר.

ערב הפרידה הגיע. הדיכאון והייאוש ניכרו בכל פנים. כולם נראו רזים; לא היה איש שלא ירד מאוד ממשקלו. כל העולם נראה שחור, ולא רק בגלל הלילה. איזה לילה היה זה! שלא יהיה לאף אחד לילה כזה! הבוקר הפציע והשמש זרח. העולם המשיך להתנהל כדרכו, כאילו אין בו בני אדם, שמסוגלים להציק לבני אדם אחרים עד לדכדוכה של נפש.

5 באפריל

הצרות של יום האתמול לא פסקו גם היום. כמה מבעלי־הבתים נסעו לווינה והלכו לבית־הכנסת "שיף־שול" ול"אגודה". משרדי הקהילה היו עדיין סגורים. אדם בשם שטיינפלד הבטיח, שינסה לפעול אצל המשרדים הרלוונטיים, אך הוא העלה חרס בידו. הכל היה סגור. האנשים פנו לקונסוליות של מדינות שונות, בתקווה להשיג אשרות כניסה או לפחות אשרות מעבר. הפקידים בקושי הקשיבו לדבריהם ואמרו, שאין לאל ידם לעזור. ברשות כמה מהם, אזרחי הונגריה, היו עדיין דרכונים, והם היו זקוקים להארכתם. הטיפול בדרכונים התנהל בעצלתיים, ורק חלק קטן מהאנשים זכו

להחזיק לבסוף בדרכונים בני־תוקף חוקי. גורלם של האחרים לא שפר עליהם. רק ארנסט דונט, שהחזיק בדרכון צ׳כי, הצליח לקבל אשרות כניסה לסלובקיה לעצמו, לאשתו ולחמשת ילדיו. לרוע מזלו היה לאשתו אב זקן בן שמונים פלוס, שהיה אזרח גרמניה ולא נמצא לו מקום. בצרת נפשו פנה החתן לקונסול הצ׳כי וסיפר לו את סיפורו. אחרי הפצרות רבות ועקשניות נאות הקונסול לכלול גם את הזקן באשרת הכניסה. היתר הסתובבו חסרי אונים. מדי פעם צצו שמועות שונות - ״אולי זה יכול לעזור?״ - אך אלה התבדו חיש מהר. יום ג׳ עבר, וכולם חזרו למטרסדורף ברכבת של השעה עשר וחצי בערב. קהל רב ציפה בדריכות לשובם וביקש לדעת, מה בפיהם. ציפיותיהם נכזבו. מלבד עצות לא הביאו רובם מאומה.

6 באפריל

אזרחי הונגריה אמרו שבכוונתם לנסות ולהגיע להונגריה, ויהי מה. חסרי הנתינות פנו לווינה ונדדו מקונסוליה אחת לשנייה, אך לא נענו באף אחת מהן. בינתיים הודיע להם ראש העיר דרך הדואר: ״הנכם מגורשים לא רק מתחומי אוסטריה בלבד, אלא מכל תחומי ה׳רייך׳ הגרמני. אל לכם ללכת לווינה. מי שייתפס שם, יישלח לדכאו״. שוב בשורת איוב! כל המועמדים לגירוש ארזו את בגדיהם והתכוננו לנסיעה למחרת. אחדים נסעו כבר היום לווינה, על־אף הסכנה הכרוכה בכך. צעקות שבר נשמעו מכל עבר. כאב הלב לצפות במחזה העגום.

גברת רוזנברגר, ילידת מטרסדורף, שהיתה מעוגנת מבעלה אחרי תקופת נישואין קצרה ומטופלת באביה הזקן והחולה, לא ראתה דרך אחרת ופנתה ברוב ייאושה ליושבת ראש של אירגון הנשים הקתולי ולגברת שוורץ, יושבת הראש של אירגון הנשים הנציונל־סוציאליסטי. אחרי תחנונים ובכיות זכתה בדיחוי הגירוש, ובכך היתה היחידה שהותר לה להישאר לעת עתה. כל האחרים נאלצו לעזוב. כל הקהילה עזרה לאומללים לארוז את חפציהם המעטים ונשאו את ילדיהם הקטנים לתחנת הרכבת.

7 באפריל

מפני שאבדה כל תקווה לישועה, עמדו כל ה״זרים״ לעזוב היום, אף־על־פי שרובם לא ידעו לאן ללכת. אזרחי הונגריה נסעו ברכבת של השעה תשע וחצי לפני הצהריים לשופרון. פרידתם מהקהילה תישאר חקוקה לעד בזכרונו של כל אחד שנכח במקום. עם קבוצה זו נמנו ילדים קטנים, צעירים

וזקנים, עשרים וחמש נפש בסך־הכל. כולם היו אמנם נתינים הונגריים, אך מסמכיהם לא היו בסדר, מפני שלא עלה בידם להצטייד בדרכונים בני־תוקף כנדרש. כל חברי הקהילה התאספו בתחנת הרכבת, על־מנת להיפרד מהמגורשים. הרגשות גאו, וגם נוצרים רבים הוזילו דמעה. הרכבת נכנסה לתחנה. הגיעה שעת הפרידה. אחרי שהנוסעים עלו לקרונות, חיכה כל הקהל, עד שהרכבת החלה לנוע. ידיים נופפו לשלום, והעשרים וחמישה לא היו עוד בינינו. עיני הנשארים, יהודים ונוצרים כאחד, היו אדומות מבכי. המחזה חזר על עצמו עם אלה, שעזבו לווינה, רובם ככולם אזרחים רומנים וחסרי נתינות. מה שהקל במעט על קושי הפרידה, היתה העובדה, שתהיה הזדמנות לפגוש אותם בבירה.

אחר הצהריים ארזו משפחת דונט וגליס הזקן. מפני שהיו אזרחים צ׳כים, הורשו לקחת איתם את כל רכושם. המשפחה שכרה משאית, ובני הנוער של הקהילה עזרה להעמיס את המטען. כך עברו שעות אחר הצהריים. מספר פקידי מכס בדקו כל פריט. הם התנהגו בנימוס, ואחד מהם אף התבטא, שאינו מבין מה קורה בבורגנלנד: ״הייתי בגרמניה, אבל שם לא היו דברים כאלה!״ גליס הזקן היה תלמיד חכם ובעל ספריה גדולה שהכילה מאות - אולי אלפי - ספרי קודש. גם היא נארזה והוטענה על המשאית. ההכנות הסתיימו בשעה שש בקירוב. המשפחה הזמינה מונית על־מנת לנסוע לברטיסלבה (פרשבורג). עוד לפני שהמונית הספיקה להגיע, הופיע לפתע רבנזייפר בליווי פקיד בכיר מפטלסדורף. ״הסתלקו מכאן!״, נבח על אלה, שבאו להיפרד מהמשפחה. השניים בדקו את תכולת המזוודות ואף ערכו בדיקות על גופם של הילדים ושל הזקן. שטרן, שעמד בסמוך, תפס כמה סטירות לחי מצלצלות מידי הפקיד. בתום הבדיקה הורשו בני משפחת דונט־גליס לעלות על המונית, כשכל חברי הקהילה עמדו בריחוק מקום וללא יכולת להיפרד כיאות מהמשפחה. לפני שנסעו, הרים הצדיק גאשה גליס את ידיו ובירך את כל הנוכחים. לא אוכל לשכוח את הפרידה מזקן זה, בן השמונים, שנאלץ גם הוא לעזוב את קהילתו האהובה. עתה לא נותרו עוד יהודים אזרחי חוץ בקהילה.

8 באפריל

במטרסדורף נשארו מעט יותר מארבע מאות יהודים. בבוקר השיגה אותנו הידיעה המעציבה, שעשרים וחמישה אזרחי הונגריה, שנסעו אתמול בבוקר

לשופרון נתקעו בגבול, ושלא נותנים להם לעבור להונגריה. הם חנו מאתמול מהשעה אחת בצהריים בשדה פתוח ובילו את הלילה בגשם בין שמים וארץ, עם הילדים, וללא יכולת לנוע. לחזור למטרסדורף לא יכלו, וההונגרים לא הרשו להם לחצות את הגבול. החלה פעילות קדחתנית למען הצלת המגורשים האומללים. התקשרנו למשרדי הממשלה בבודאפשט, שלחנו מברקים לווינה, אך שום דבר לא עזר. התברר, שהקבוצה בעצם כבר חצתה את הגבול והגיעה לשופרון, אבל שם תפסה אותם המשטרה אחד אחד והחזירו אותם לגבול. עתה שהו תחת כיפת השמים ונאלצו ללון בשדה פתוח בלילה הגשום. ייאושם לא ידע גבול. ניסינו להקל על סבלם ושלחנו להם יריעות בד ואוכל. לצערנו נבצר מאתנו להגיש להם עזרה ממשית.

אחר הצהריים נתן המנהיג של "הגנת המולדת" לשעבר מר תום, אשר שימש כמפקד אירגון הכבאות העירוני, את הפקודה להחרים את כל כליו של אירגון הכבאים היהודי. אירגון זה נוסד לפני 103 שנה וקנה לו מוניטין בכל הסביבה כולה בשל יעילותו הרבה. היה זה אירגון הכבאות היהודי היחיד בכל הממלכה האוסטרו־הונגרית ומצויד בכל הכלים הדרושים, ואף במודרניים ביותר. הצלחתו עוררה את קנאתו של תום, שהיה דרך־אגב בעל מראה יהודי. עתה הקיץ הקץ על האירגון, ואירגון הכבאות העירוני לקח לעצמו את הכלים, ובמיוחד את משאבת המנוע. תום השיג את מטרתו.

בינתיים שהו המגורשים להונגריה בגבול, ושום הצלה לא נראתה באופק. היה חשש כבד לגורלם של הילדים הרכים, שהיו עלולים לחלות במזג אוויר הסגרירי. תושבי מטרסדורף נכנסו לייאוש, והאנשים בגבול על אחד כמה וכמה. הגיעה השבת. לא חשבנו בכלל על השבת. התפללנו אמנם בבית־הכנסת, אך מחשבותינו סבבו סביב האנשים בגבול. התפללנו להקב"ה שיעזור להם, לילדים, לנשים ולגברים, וכך עבר הערב.

9 באפריל

בבוקר הלכנו לבית־הכנסת. מחר, ידענו, צפויות לנו צרות, הרי זהו יום הבחירות. חששנו. רמקולים, כרוזים ושלטים הוצבו בכל פינה. בשבת זו היו הרבה אירועים. משך כל היום נשמעו סיסמאות התעמולה הנאצית הנודעת לשימצה. האוכלוסיה בעיר היתה מפוחדת.

אחר הצהריים הגיעה אלינו הידיעה, שהעצורים היהודים חתמו על הצהרת ויתור על רכושם ועל התחייבות לעזוב את ה"רייך" הגרמני תוך

שבועיים־שלושה. בארבע הובלו העצורים לדירותיהם ונערכו חיפושים. הוחרמו כלי כסף וזהב, שטיחים, בגדים חדשים ורהיטים. אחר כך נסגרו הדירות עם פלומבה. בחמש שוחררו רוב העצורים מהכלא. הבשורה המשמחת עשתה לה כנפיים, ושמחתנו לא ידעה גבולות. מיד הלכנו לבקר את המשוחררים, ואז נודע לנו שלודוויג שפרינצלס הוכה מכות רצח. גם המשוחררים ספגו מכות וכהוכחה לדבריהם הציגו בפנינו את הסימנים על גופם, שסיפרו יותר מאלף מילים. [מסתבר שהנאצים, בהנהגת ראש העיר גיפינג ובליווי כלב זאב גדול־מימדים, נהגו לפקוד את האסירים היהודיים בחצות הלילה. הם התחילו לחבוט באסיר, ואם הלה התעלף שפכו עליו מים ואז המשיכו בהתעוללות. אחר־כך הגיע תורו של כלב־הזאב. שמו לאסיר מקל על הראש וציוו לכלב להוריד אותו. הכלב קפץ על האדם והוריד את המקל. ככה זה חזר על עצמו פעמים רבות.] גבו של ד״ר ברנדל היה זרוע בשטפי דם ונפיחויות. גם על גופו של ד״ר גיסקן ניכרו חבורות רבות. השמחה ששררה עם חזרתם הביתה של העצורים פנתה את דרכה לעצב, לצער וגם לזעם. ד״ר ברצלר סבל גם הוא מחבורות ושטפי דם, ומצבו הגופני היה כה ירוד, עד שהיה צריך לשכב במיטתו משך שלושה שבועות; מצבה של ד״ר גיסקן לא היה טוב יותר. אפילו קרפל הזקן הוכה, אך לא כמו האחרים. עתה התעורר מחדש החשש לגורלו של שפרינצלם הצעיר, שהיה עדיין במעצר.

11 באפריל

היום התקיים בעיר היריד, ועם אנשי הסביבה הגיעו גם אנשי הס.א. בצהריים בא אחד מרורבאך. הוא התנפל על כל יהודי שנקרה לדרכו והיכהו. בין היתר נכנס לביתו של הרב, פתח בסערה את כל הדלתות ואף איים על הרב. איש לא העיז עוד לצאת לרחוב מפני השתוללותו של אותו פרא אדם. אחר הצהריים הוא הלך לבית־הסוהר, שם היו עצורים ליאו שוטין ולודוויג שפרינצלס. הוא הפליא את מכותיו בליאו שוטין עד כדי כך, שאפילו הקומיסר התקשה להכיר את העציר. הוא אולץ לכרוע על ברכיו לפני החיה הזאת והלה היכהו עד שהתמוטט. אחר כך כיוון סכין אל לבו והעמיד אותו ליד הקיר. אז הצליף בשוט בפרצופו עד שהתעלף. הוא שפך על קרבנו מים כדי להעירו, ושוב הצליף בו עד שהתעלף, וככה חוזר חלילה. ככה עברו כשעתיים. גם לודוויג שפרינצלס הותקף בצורה דומה.

העצורים שהשתחררו סיפרו, שבחצות הלילה, כאשר טוב ליבם ביין, באו

ראשי הברברים, הלא הם אנטון וייסנשטיינר, קרל סובוטא, ראש העיר פרנץ גיפינג, קרל גודא והמהנדס סיגל, לבית־הסוהר, ציוו להביא בפניהם את העצורים היהודיים והפליאו בהם את מכותיהם. ככה ספגו האומללים בכל לילה בשעה שתים־עשרה מכות נמרצות. יותר מכולם סבל שפרינצלס. גזזו לו צלב־קרס בשיער ראשו וגילחו חלקית את זקנו, דבר ששיווה לו מראה מוזר.

24 באפריל

יום א׳. ראש העיר הלך לווייסברגר ושאל אותו, מתי יעזוב. הלה אמר לו שהוא עדיין איננו יודע. ראש העיר העיר: ״אתם כנראה לא תלכו מכאן, עד שזעם העם יגרש אתכם.״ וייסברגר השיב: ״אנו לא מפחדים מזעם העם״. בערב, אחר התפילה, ניגש גיפינג לבית־הכנסת והתחיל לדבר שם עם המתפללים על אודות ההגירה. ״אנחנו נלך ממילא״, ענו לו האנשים, ״אבל לאן נפנה? הרי לא נותנים לנו להיכנס לשום מקום.״ ראש העיר לא שם לב לדברים, אלא הפטיר: ״טוב, עד עכשיו הגנתי עליכם, אבל עתה עלי להזהיר אתכם: תלכו מכאן, או שסופכם יהיה רע ומר!״ האנשים לקחו את דבריו ברצינות יתירה. כולם חששו מפני הבאות, ועבר עלינו לילה מאוד לא שקט.

28 באפריל

יום זה התחיל באירועים סוערים; התרגשות גדולה שלטה בקהילה. בבוקר באה המשטרה לביתם של משפחת ש. שיין, להיינריך ושמעון שיין, לאחים אברהם ואדולף זובלמן, להיינריך מוזס, לישראל הירש, לעמנואל שיין, לאדולף מולנר ולשמואל וייסברגר - כעשר משפחות בסך הכל - והוזמנו להנהלת המחוז. שם קיבלו את פניהם אנשי הגסטפו בצעקות. כל אחד מהם נחקר בנפרד, ונכתב פרוטוקול, שם רשמו אנשי הגסטפו את הכל שרק עלה על דעתם. לתיקו של היינריך מוזס, למשל, נרשם שנהג לרמות את לקוחותיו הנוצריים והתייחס בצורה בלתי־מוסרית כלפי המשרתת הנוצריה שלו וכו׳. על כל זה היו צריכים לחתום. למטה הופיעה הצהרת ויתור על הרכוש לטובת המדינה הגרמנית. ככה קרה לכל אחד ואחד מהנחקרים. לבסוף הובהר להם שעליהם לעזוב את שטח ה״רייך״ הגרמני עד ה־20 במאי, ולא יובלו לדכאו. כל חקירה כזאת ארכה כשעה, לפעמים גם יותר. בין היתר היה עליהם להוכיח שעשו מאמצים כנים להסדיר את הגירתם. בכל יום היו צריכים להתייצב פעמיים בתחנת המשטרה: בתשע לפה״צ ובשלוש אחה״צ. אחרוני

הנחקרים חזרו בשעה תשע בערב ממנהלת המחוז. כולם היו במתח ותשושים מהחקירות המתישות. איך אפשר לעזוב את גרמניה? בלילה ההוא איש לא עצם עין. אחדים מביניהם שחשבו שעליהם לסרב לחתום על השקרים, הותקפו בסטירות ובבעיטות עד שגם הם היו מוכנים לחתום.

צעירים במ"ד בשנת תרצ"ג

בתמונה זוהו: בשורה העליונה הראשון משמאל, לאו שיין - השני משמאל, שמואל שוטן - השלישי משמאל, יוסף וייסברגר - ראשון מימין, פרידריך וינר - הקיצוני מימין, שמואל הירש - עם הילד על זרועו, איזידור בנדיקט

פרק שביעי

המשפחות היהודיות של מטרסדורף

עהרנפלד (Ehrenfeld)

כרבני הקהילה כיהנו שלושה מבני משפחה זו: הרב שמואל, הוא ה"חתן סופר", בן חתנו של ה"חתם סופר", שכיהן אף הוא כרב במטרסדורף, לפני שעבר לפרשבורג; בנו הרב שמחה בונם; ובנו של זה האחרון, הרב שמואל. המשפחה גרה בבית סמוך לבית המדרש.

בהיותי נער נתקלתי יום יום בשתי נשים מבוגרות שהיו מתפללות תדיר לפני שער בית המדרש. האחת היתה מוכרת לי: היתה זאת אמו של רבה האחרון של הקהילה, הרב שמואל. אך שנים רבות לא ידעתי את זהותה של השנייה, שהיתה נראית מבוגרת עוד יותר. בביקורו האחרון של הרב שמואל בארצנו הקדושה שאלתי אותו על אודות הזקנה הנ"ל. "מה?", התפלא הרב, "אתה עוד זכית להכיר את סבתי המנוחה? אכן, זכיתי להכיר את נכדתו של ה"חתם סופר" ואשתו של הרב שמואל עהרנפלד. היא הגיע לזקנה מופלגת.

הרב שמחה בונם נולד בסיקסא (הונגריה) לאביו הרב שמואל, ה"חתן סופר", והגיע למטרסדורף ממקום רבנותו בשרוואר (הונגריה), על־מנת למלא את מקומו של אביו אחרי פטירתו. מפי אבי ז"ל, שהיה אז ילד בבית הספר, שמעתי על קבלת הפנים החגיגית שנערכה לרב החדש. הוא המשיך את מסורת אביו וכיהן גם הוא כראש ישיבת מטרסדורף, ממנה יצאו רבנים רבים שפעלו בכל רחבי הונגריה.

כאשר חלה הרב והיה זקוק לטיפולים רפואיים תכופים ולהשגחה צמודה, טיפל בו במסירות בנו, הרב שמואל, אשר מילא גם את תפקידיו של אביו כרב הקהילה וכראש הישיבה. בזכות מצוות כיבוד אב זכה להאריך ימים ונפטר לבית עולמו בגיל תשעים. יתר האחים, חמישה בנים ושתי אחיות, לא הגיעו לזקנה: שני אחים נהרגו בנסיבות טראגיות; הרב עקיבא

ושתי אחיות, שהאחת היתה נשואה להרב מנחם סופר, רבה של מרוש־ואשרהיי (היום: טירגו־מורש ברומניה), נרצחו בתאי הגזים. שני אחים נוספים, מאיר (מייטשל) ומענדל היגרו לאמריקה, וכעבור מספר שנים הגיע לשם גם הרב שמואל עם משפחתו.

הרב שמואל שימש כנשיא של הלשכה האורתודוקסית של בורגנלנד, שהיתה ההתאחדות של הקהילות האורתודוקסיות בחבל ארץ זה. שלטונות המחוז העריכו מאוד את אישיותו ואת פעלו ואף העניקו לו עיטור כבוד. הרב שמואל היה נואם בחסד עליון. שיעוריו, נאומיו ודרשותיו, הן בגרמנית והן ביידיש, הצטיינו בבהירותם ובצחות הלשון. שלטונות המחוז וראשי העיר נהגו להזמינו לכל אירוע חגיגי ולקבלות פנים של אישים חשובים.

אשתו של הרב שמואל היתה בת דודו, בתו של הרב דוד צבי עהרנפלד, שהתגורר בשוראן בסלובקיה. הרב דוד היה בעל מעמד מכובד בין יהודי סלובקיה ואיש אמיד. הוא שימש כסגן הנשיא של הלשכה האורתודוקסית בסלובקיה. בתו הרבנית היתה אשה משכילה ואשת חיל, אשר תרמה רבות להחזקת הישיבה בארה״ב ולהגדלתה.

טויסיג (Taussig)

בבית הקרן הקיימת על שם ברייאר (Breuer'sches Stiftungshaus) גרו הדיין הרב ישראל טויסיג ומשפחתו. הרב טויסיג הגיע לקהילה מפאפא, כאשר נשא את בתו של הדיין הרב יוסף פרסבורגר לאשה; הלה היה חתנו של הרב אהרן זינגר. כאשר חלה הרב פרשבורגר, מילא הרב טויסיג את מקומו כדיין. הוא ראה ברכה מרובה במעשי ידיו וזכה להדריך רבים מבני העיר ללמוד ש״ס. גם אני נמניתי עם תלמידיו. בשנת 1938, אחרי ה״אנשלוס״, חלה הרב טויסיג במחלת ריאות קשה והועבר, תוך סיכון גדול כי הדבר היה אסור, לבית־חולים ״רוטשילד״ בווינה. משם עלה לארץ־ישראל, אחרי שקיבל סרטיפיקט מ״אגודת ישראל״.

אשתו, הרבנית הענטשל, היתה אשת חיל אמיתית. כאשת חבר היה כל מאוויה שבעלה הגדול ישב וילמד תורה. כך היא עמלה קשות לפרנס את משפחתה הגדולה. בביתה שרר תמיד דוחק, ואבי ז״ל, שמצבה של המשפחה נגעה מאוד ללבו, תמך בה כפי יכולתו. הרבנית היתה דמות מוכרת ואהודה בקהילה.

בניהם של משפחת טויסיג אהרן, שמעיה, יחזקאל, שמואל, יוסף ובונם

יואל גדלו כולם לתלמידי חכמים, והם מנהלים ישיבה בירושלים. הבת הינדלה מתגוררת בירושלים והיא אשתו של הרב חיים ברין, יהודי גדול בתורה.

אדלר (Adler)

יעקב אדלר היה סנדלר. הלווייתו היתה ההלווייה היהודית האחרונה בבית־העלמין היהודי במטרסדורף תחת שלטון הנאצים. חלק ממשפחתו הגדולה נספתה בשואה. אחד מנכדיו גר בווינה ושמו משה.

אורשאס (Orschaes)

בבית ברחוב וניקלגאסה שהיה בבעלות אבי, גרו ליב ומינה אורשאס עם ילדיהם הרבים. אבי המשפחה עסק בהובלת משאות ובניו סייעו בידו.

אחת מבנותיו נישאה למר קמפפנר מלוגנו, מלונאי אמיד. בית מלונו היה המלון הכשר היחיד במקום. אחרי מות אביה ביקרה פעם הגברת קמפפנר, שעבדה לפני נישואיה בעסק של אבי, את אימה הזקנה במטרסדורף. כאשר נוכחה לדעת שהחלונות והדלתות בדירה אינם אטומים, באה לאבי ודרשה ממנו לתקן אותם. אבא ז"ל ביקש ממנה קודם לשאול את אימה, כמה דמי שכירות היא משלמת. התברר שזה זמן רב לא שילמה הזקנה שכר דירה, ורק החוק להגנת הדייר הציל אותה מפינוי בכוח.

אחד הבנים היה נשוי והתגורר ברחובות. בפטירתו לפני מספר שנים השאיר אחריו בת. אחיו יוסף (ספ) נפטר אחרי מלחמת השנייה בווינה, וגם מאיר וכמו כן כל הבנות אינם עוד בין החיים.

איזק (Isak)

שירת לפנים במשטרה והתיישב אחר־כך במטרסדורף וניהל שם בית יהודי כשר. הוא היה גיסם של רודולף והאשל וויטיץ. יחד אתי הציל את ספרי התורה של מטרסדורף מידי הנאצים. היתה לו בת בשם אולגה. הוא עלה ארצה.

אלנר (Ellner)

דוד צבי אלנר היה חתנו של שמואל שיין. לאשתו קראו זלדה. הוא סחר במיני סידקית ובמוצרי טקסטיל. חנותו היה בביתו של היינריך טרביטש, ודירתו היתה בחצרו של אותו בית. הגיע לעיר משלגוטרין (הונגריה). היו

לו שני בנים: יוסי ומיקי. כשבאו הנאצים היגרה המשפחה לאמריקה. רק מיקי עלה קודם ארצה, אך עבר לאחר־מכן גם כן לארה״ב. אלנר ובנו פעלו באמריקה כחזנים. שניהם אינם עוד בין החיים. אשתו של יוסף עלתה עם ילדיה לישראל.

אסטרייכר (Oesterreicher)

אהרן ליב אסטרייכר היה השמש ונהג להעיר את בני הקהילה לתפילת שחרית על־ידי דפיקות בדלת ביתם באמצעות פטיש עץ מיוחד. בניו, יונה ושמואל היו מדפיסים ועברו, יחד עם בנו של חיים הרש הירשל, מאוחר יותר לאייזנשטאט.

בויאר (Bauer)

הגברת בויאר היתה אלמנה. את בעלה לא היכרתי. בנה ליב׳לה התגורר בווינה ואחר־כך בארץ ישראל. היה יהודי ירא שמים ונפטר בתל־אביב.

בוסקוביץ (Boskowitz)

אנטון בוסקוביץ סחר בחלב.

בוקסבוים (Buxbaum)

הגברת גיטל בוקסבוים היתה אלמנה. כאשר שב בנה ג׳ולה מהשבי ברוסיה בתום מלחמת העולם הראשונה, נערכה לו בקהילה קבלת פנים חגיגית עם תהלוכת לפידים ושירה. בתה של הגברת בוקסבוים עלתה ארצה.

ביטל (Bittel)

משה ביטל גר בבית ברייאר (Breuer'sches Stiftungshaus).

בישיץ (Bischitz)

אלפרד בישיץ היה שכנו של מרדכי קליין וגר ברחוב קניגסשטראסה מס׳ 54. בקומת הקרקע של ביתו היתה חנות העורות שלו. מקצועו היה ייצור החלק העליון של נעליים. היה פעיל בקהילה: הוא נמנה עם ח״י האנשים וכיהן גם כמפקד הכבאים האחרון.

הוא הגיע לעיר מפורכטנאו עם אביו משה ואחיו קרל ואדי. אחותו היתה נשואה בהונגריה, כמדומני בג׳יור. אלפרד נשא לאשה את הרמינה

לבית לוי. בנם גוסטב נפטר לפני מספר שנים בווינה ונקבר שם. בתם מרתה היתה אשתו של אדולף שישא מווינה, צאצא למשפחת שישא המפורסמת ממטרסדורף. היא חיתה עם אמה הרמינה בתל־אביב.

בנדיקט (Benedikt)

הרב אשר עמנואל בנדיקט - או הרב "בלימל", כפי שהוא כונה בין היהודים - גר בדרך לפורכטנאו (Forchtenauer Strasse). אשתו, ילידת סרדאהלי, ובתו ניהלו את המכולת־מעדניה המשפחתית.

הרב בנדיקט ייסד יחד עם הרב וייס את בית־הספר התורני "יסודי התורה". השניים אספו תרומות בגרמניה והקימו בניין למוסד, בו למדו נערים מהעיר והסביבה וגם מחוץ למדינה, כגון מגרמניה.

אף־על־פי שהרב בנדיקט גר במרחק רב מבית־הכנסת היה תמיד בין ראשוני המתפללים בבוקר; התפילה החלה בשעה שש. לעומת זאת היה מהאחרונים שעזבו את בית־הכנסת, מפני שנהג ללמוד משניות וגמרא אחר התפילה. בימי יאהרצייט נהג לערוך תפילות למען הנפטרים ולבקר בבית־העלמין. מלבד זאת מסר בשבת שיעורים בחברת "עץ חיים".

לרב היו כמה בנים ובנות: אחד מבניו היה רב בווינה. בנו היחיד של זה, בנימין זאב, כיהן כרבה הראשון של שכונת אחוזה בחיפה. היה למדן גדול שלמד בפרשבורג בישיבתו של הרב עקיבא סופר (בעל ה"דעת סופר"). מלבד השכלה תורנית רכש גם השכלה כללית ונשא בתואר דוקטור. היה מרצה באוניברסיטת בר־אילן ונהג להרצות גם במוסד הרב קוק. בן נוסף של הרב אשר עמנואל בנדיקט גר בסומבטהלי, והבן השלישי עזריאל (איזידור) ניהל במטרסדורף עסק ל־ Schnittwaren וגר ברחוב הראשי. אישתו היתה כאמו ילידת סרדאהלי. שניים מילדיו שרדו אחר המלחמה: עמנואל היה חבר קיבוץ יבנה, ומשה עלה גם הוא ארצה. שניהם נפטרו בתל־אביב ושם מנוחתם כבוד. בת אחת היגרה לארה"ב, ושתיים לאוסטרליה.

הרב אשר עמנואל עצמו ורוב בני משפחתו ניספו בשואה הי"ד.

ברייאר (Breuer)

משפחת ברייאר היתה מהמשפחות היהודיות הוותיקות ביותר במטרסדורף. לאח הבכור, מוריץ (משה), היתה חנות הבגדים ברחוב היהודים. בשנת 1938 כיהן כנשיא ה"חברה קדישא". רבים מבני משפחתו

הגדולה נרצחה על־ידי הנאצים, משה, אשתו, בניו ובת אחת, מרתה מנדל, עלו ארצה. ההורים קבורים בירושלים.

האח יעקב (קובי) גר בווינר נוישטט ונשא אחת מבנותיו של מר קופל משופרון לאישה. ניהל חנות למוצרי טקסטיל ברחוב באהנגאסה. בני הזוג עלו ארצה והתגוררו בירושלים, שם נפטר יעקב בשיבה טובה.

האח הצעיר, אדי, היה חתנו של מר קופל ממדלינג באוסטריה התחתית וגיסו של מנו לייטנר, וכולם עלו לארץ־שראל. בארץ היתה לאדי חנות בתל־אביב.

המורה משה (מוריץ) ברייאר בא אל הקהילה מבחוץ, אף־על־פי שהיה יליד מטרסדורף. בגיל צעיר נשא אשה בסלובקיה ועבד שם כמורה. במקצוע זה עסק אחר־כך גם במטרסדורף. גר בבית ברייאר. ילדיו, כולם יראים ושלמים: פרידל, משה, גוסטב, אדולף ובנות. בת אחת היתה אשתו של יעקב רוט.

למשה בער ברייאר היתה חנות למוצרי ברזל. אשתו היתה מהונגריה והתאלמנה בגיל צעיר. שני בניה, אדולף ולוזי, תמכו בה במיטב יכולתם. בתם וילמה היתה נשואה לליזר, בנו של אבלה (אברהם) ברייאר, אשר סחר בסוכר בסיטונות וגם נמנה עם חברי ועד הקהילה היהודית בווינה. מוצא המשפחה מוולברסדורף (Walbersdorf), במרחק של כשלושה קילומטרים ממטרסדורף, ומשם עבר לווינה. היה מבין חשובי המתפללים בבית־הכנסת "שיף־שול" בבירה.

אדולף ברייאר היה אחד הגבאים ב"שיף־שול" בווינה. הוא היגר ללונדון ועלה מאוחר יותר ארצה וגר בבני־ברק. נמנה עם תלמידיו של הרי"ץ דושינסקי באירופה. בירושלים היה מחשובי הבעלי־בתים בבית המדרש של ישיבת הרב דושינסקי.

לוזי הוא מהתושבים הראשונים של קרית מטרסדורף, כמו וילמה ובעלה ליזר ברייאר. לוזי היה ממייסדי "חוג חתם סופר" בבני־ברק ואחד המורים הוותיקים ביותר בבית־הספר "יסודי התורה" בתל־אביב. הוא היה תלמיד חכם. כל צאצאיהם של ליזר, דוד ולוזי ברייאר ממשיכים את דרכם של ההורים והסבים ברוח ישראל סבא.

ברנדל (Brandel)

ד"ר ארנו (ארנסט) ברנדל נמלט במלחמת העולם השניה עם אשתו לבית פריי לבודאפשט. אחר המלחמה חזרו למטרסדורף ופתחו שם חנות (ארנסט שטייגר ניהל אותה תחת שלטון הנאצים בתור קומיסר). מאוחר יותר עברה המשפחה לגור בווינה, שם כיהן ד"ר ברנדל בקהילה היהודית כנציגה של תנועת "המזרחי". הוא ואשתו נפטרו בווינה וגם נקברו שם.

מבין אחיו אזכיר כאן את יוסף (פפי), את יעקב (קובי), תושב בית ברייאר שנפטר אחר מלחמת העולם הראשונה, ואת ד"ר קרל ברנדל שהיה רופא בפרשבורג. אחיהם אלברט נהרג בידי הנאצים.

אחת האחיות היתה נשואה למר שטיינר, והיא עלתה עם בעלה ארצה. בנם טיבי התחנך במטרסדורף ונשא לאשה ילידת פראונקירכן ועבר לגור בווינה. הוא אירגן יחד עם ד"ר וילי פרל את קבוצת המעפילים הראשונה.

למשפחת ברנדל היו אחים ואחיות נוספים, שאת שמם איני זוכר כעת.

ברצלר (Berczeller)

כשד"ר צולנר נפטר, נכנס לדירתו ד"ר ריכרד ברצלר עם אשתו פוצי ובנו. הוא נעצר בידי הנאצים, וזאת משתי סיבות: ראשית בגלל שהיה יהודי, ושנית בגלל היותו סוציאליסט. במעצר ספג מכות נמרצות; אחרי נדודים רבים היגר עם משפחתו לארה"ב.

גווירץ (Gewuerz)

הרב שמואל גווירץ שימש משך שנים רבות כחזן, כשוחט לעופות ובהמות דקות וכמלמד. חיבר ספר על הלכות שחיטה. היה אדם סולידי ונעים הליכות, צנוע ומלומד, אך בתור מלמד היה קשוח מאוד. קולו היה חזק ונעים, והוא היה בקי בכל ניגוני מטרסדורף המסורתיים. ביום כיפור התפלל מוסף.

המשפחה, שמנתה נפשות רבות, גרה סמוך לבישיץ. אחרי שקרס הבית ברחוב קניגסשטראסה, עברה המשפחה לגור לדירתו של אוטו וייס, שעבר קודם לזאורברון משך כל חדשי השנה. בבית זה גם נפטר הרב גווירץ. הרב גווירץ הדריך את בני ביתו בדרך התורה, ואשתו עמדה לימינו בכל העניינים. ילדיהם עשו חיל והיו כולם אמידים. הבנות קיבלו שידוכים טובים. אחד מנכדיו בשם משפחה קלם הוא חסיד. לנכד נוסף מהעיר סמבור

היתה חנות בגדים ברחוב דיזנגוף בתל־אביב. בנו ישראל היה פעיל באירגון הכבאות היהודי.

בתוך צוואתו ביקש להיקבר ליד קברו של פליט אלמוני שנמצא במרחק מה מיתר הקברים ליד חומת בית־העלמין וסמוך למגרש ה"חברה קדישא". רצונו האחרון כובד.

גוטסמן (Gottesmann)

החנות למוצרי הטקסטיל של שלמה (סלומון) גוטסמן נמצא בבית הישן ביותר ליד בית־הכנסת, ברחוב יודנגאסה מס' 2. באותו בניין היתה גם דירת המשפחה.

לאשתו של שלמה קראו רוזה, והיא היתה בת למשפחת אבלס; אחותה היתה נשואה לחיים מושקוביץ. בני הזוג גוטסמן ובנם היחיד לזר"ל היגרו לאמריקה.

גיסקן (Giesskan)

ד"ר לודוויג גיסקן, רופא שיניים מצליח שנולד בשנת 1897, היה בין העצורים הראשונים והוכה קשות במעצר.

גלס (Gelles)

היינריך גלס היה בעליו של מכולת, מזגגה, בית דפוס, מסעדה וחנות לממכר עיתונים, מוצרי טבק ובולים (טרפיק). היה מוהל ונהג למסור שיעור ב"עץ חיים". בתו היתה נשואה למר דונט מצ'כוסלובקיה. כאשר הגיע היטלר ברח לשוראן (סלובקיה); הוא נרצח יחד עם אשתו וחמשת ילדיו בידי הנאצים. בן אחד, אהרן, נפטר במלחמת העולם הראשונה. אחת הבנות היתה נשואה והתגוררה בגולס; היא היתה על סיפון האוניה המפורסמת.

דוד (אילש) גלס היה בנו של היינריך. היה נכה מלחמה ומנהיגה הרוחני של תנועת המזרחי במטרסדורף. הוא הלהיב את צעירי הקהילה בשביל המזרחי והניע אחדים מהם, שהיו כבר נשואים, ללכת עוד לפני היטלר לארץ־ישראל. הוא הקפיד מאוד שישמרו את כל מנהגי הקהילה. השפעתו על האחים מייאר, שהיו חבריה המובילים של הקהילה, היתה גדולה מאוד. ליאו שיין ואימרה מוזס היו מתלמידיו. היה תלמיד חכם ונהג ללמוד עם צעירי הקהילה משך תקופה מסוימת. היה רווק, ועם עליית הנאצים לשלטון נמלט לפרשבורג, שם ביקרנו אותו. כאשר תפסו הנאצים גם את

צ׳כוסלובקיה, מת ברעב. היתה לו אפשרות לעלות ארצה, אך הוא דחה את הרעיון בטענה שאינו רוצה להיות למעמסה על אחרים.

לזר (לצרוס) גלס, אשתו וילדיהם גרו ברחוב גוסטב־דגן־גאסה. היה בעל איטליז לבשר עגלים. לאשתו קראו פיירל. היא היתה אשה זריזה וחרוצה וילדה לבעלה עשרה ילדים. אחד מבניהם נפל במלחמת העולם הראשונה. רוב הילדים, וביניהם דוד, נספו בשואה. הבת רגינה היתה נשואה והתגוררה במטרסדורף. היא היתה היהודיה האחרונה בעיר. תחת שלטון הנאצים התעלל בה אוסקר רמברגר, שאיבד אחר כך את שתי רגליו במלחמה.

דוד (השי) גלס, בנו בכורו של לזר, היה אופה. אשתו היתה בת למשפחת שלזינגר מזיגגראבן. היה בעל משפחה גדולה: בניו אגון ורוברט ואחת מבנותיו נמצאים בארץ ישראל; כל היתר ניספו בשואה.

גנז (Gans)

אשתו היתה ממשפחת הולצר. לזוג היו שני בנים, שמעון ומשה. לא ידוע לי דבר על גורלם.

געצל (Goetzel)

גרה בבית ברייאר.

דונט (Donath)

במטרסדורף גר ארנסט דונט.

דייטש (Deutsch)

ישראל (איזידור) דייטש היה סוחר עורות ויצרן לחלקים העליונים של נעליים. אשתו לאה היתה בת למשפחת מייאר. הוא היה ראש הקהל ומחשובי בעלי־הבתים. עלה עם אשתו ארצה והתגורר בחיפה בביתם של האחים מייאר ברחוב פווזנר. באותו בית גר גם בנם יוסף (פפי) עם אשתו וילדיו. בתם של ישראל ולאה, גרטל, נישאה עוד לפני הכיבוש הנאצי למר פורייס מסרדאהלי. בני הזוג גרו בבודאפשט. בעלה ניספה בשואה, ואילו גרטל ובנותיה עלו ארצה וגרו בעפולה, שם נישאה בזיווג שני לרופא. הוא נפטר בארץ. גרטל נהרגה בתאונת דרכים בהר הכרמל בחיפה. בנותיה נשואות וגרות בירושלים.

מאיר דייטש היה סוחר יין. היו לו חמישה בנים ושלושה בנות. לאשתו קראו גנגדל; גם היא היתה בת למשפחת דייטש. המשפחה עברה ממטרסדורף לווינה. כל הבנים היו יראי שמים: יוסף נפל במלחמת העולם הראשונה בשבי האיטלקים, ואחיו איגנץ (נצל) שירת אז בצבא אוסטריה כקצין בדרגת סגן. אחר כך עבר לגור בבודאפשט. הוגו גר לאחרונה באנגליה. גוטליב חי אחרי הנאצים בתל־אביב, חזר מאוחר יותר לווינה ושם נפטר. יעקב גר בתל־אביב וקיפח את חייו בהפצצה על־ידי האיטלקים במלחמת העולם השניה. אשתו היתה ממשפחת ברייאר.

הולצר (Holzer)

משפחת הולצר גרה בבית רוזנטל בקומה א׳. אחד הבנים, אהרן, נשא את שרה שוטין לאשה. לבני הזוג היתה חנות־מכולת בזאורברון. אני כבר לא היכרתי אותו. אחיו וולף היה רווק ודתי מאוד. אחת הבנות היתה אשתו של מר גנז שהיה שוחט והחזן.

כאשר התעוררו בין דיירי הבניין מחלוקות ומריבות, הגיע לבית ראש העיר על מנת להשכין שלום בין השכנים. פיליפ קליין הציג את טענותיו. בסיום דברין פנה ראש העיר למר הולצר ושאל אותו, מה יש לו לומר. ״בבית זה מעולם לא שרר שקט״, ענה הלה והפטיר, ״ולעולם גם לא ישרור שקט!״

הירש (Hirsch)

גבריאל (גאבור, גוסטב) הירש היה בן־דודו של אבי וגר בקומת הקרקע בביתו. היה חייט במקצועו. את מלאכת החייטות למד באנגליה. חנותו היתה ברחוב גוסטב־דגן־גאסה מס׳ 25. אשתו היתה הענדל לבית שישא. היה חבר מועצת העיר משך שנים רבות. במלחמת העולם הראשונה נלחם בחזית בשורות הצבא האוסטרו־הונגרי. הוא נשלח על־ידי הנאצים לפולין, ושם נרצח הי״ד.

בתו מרים שוורץ גרה בווינה. בתו רייצל נישאה למר קיקיס. הבת השלישית, ייטל, אשתו של משה פאם, התגוררה אחרי נישואיה בטירנאו בסלובקיה. רבקה היתה נשואה לאברהם שפרינצלס והתגוררה בווינה. בנו חיים הרש היה שוחט בגרמניה. ישי היה נשוי וחי בסרדאהלי. היה למדן גדול. אשתו ניהלה חנות. הם וילדיהם ניספו כולם בשואה.

הרב משה הירש, אביו של גבריאל, היה תלמיד חכם גדול, תלמידו של ה"חתן סופר". הוא מסר שיעור פופולארי ב"עץ חיים". אשתו היתה בתו של הרב יעקב הירש, רב בית־הכנסת בפצמניטן־גאסה בווינה (אחותה היתה נשואה למשה ליב טרביטש). הרב משה הירש סחר במוצרי נייר, אותם מכר לערים ולמפעלים גדולים. אמנם עיסוקיו העיקריים היו לימוד התורה והשכנת שלום בין אדם לחברו. להמחשה אביא שני מקרים מני רבים: בעיר היו שני בתי כנסת; בגדול התפללו הלמדנים, ובקטן בעלי־הבתים. בעל־בית אחד בשם ר' זאבל'ה עמד פעם ליד החלון בבית־הכנסת ופתח אותו. כשהבחין בכך השמש של בית־הכנסת הקטן כעס מאוד והרים עליו יד. כעבור כמה ימים, בעברו ברובע הנכרים, הוכה עד זוב דם בידי שני עובדי מאפיה נכריים. בקרב היהודים קמה מהומה גדולה והרוחות סערו. שמע התקרית הגיע גם לאוזניו של הרב משה הירש. "הירגעו", אמר, "לא האופים אשמים. כל זה קרה בגלל הרב זאבל'ה, אותו היכה בגלל פתיחת החלון".

בחצר ביתו עמדה באר מפורסמת, ממנה נהגו אנשי הסביבה לשאוב מים. פעם בא הרב משה הירש אחרי שיעורו ב"עץ חיים" לבאר לשתות מים. סבי, אחיו של הרב משה, ניגש אליו כאשר לגם את המים ואמר לו: "משה, האם לא תרצה לנסות להשפיע לטובה על איציק'ל שפיצר, שאינו הולך בדרך התורה זה שלושים שנה?"

הרב משה הירש, שהיה אהוד בין כל בני הקהילה, נפטר בחנוכה, זמן קצר אחרי שנולדתי.

סבי, יעקב צבי הירש, היה אחיו של הרב משה הנ"ל. משלושת ילדיו נשאר בחיים רק אבי ישראל ז"ל. הוא סחר בין היתר עם נייר, אותו מכר אפילו לשופרון, וינר נוישטט ובאדן. הרטוויג רוטרמן היה בעליו של מפעל גדול לסוכר בהירם (Hirm), בנוסף על בתי החרושת הרבים שהיו לו באוסטריה התחתית. הוא הירבה לתרום כסף לצדקה, אבל רק כמתן בסתר. הוא מוזכר בספרו של הרב גבריאל מילר, שהיה דיין במטרסדורף והתקשה לפרנס את משפחתו, כאחד מהמועטים שתמכו בו; הרב מילר כותב שם שלקראת שבת נהג סבי להניח לו בסתר דברי אוכל לפני דלת ביתו. הוא גילה רק מאוחר יותר שזהו מעשהו של סבי.

לפראדל הירש היו בנים: אחד התגורר בווינר נוישטט וניהל חנות לעורות (מוצרי עור?). ארתור גר בזאורברון. איגנץ (נצל) היה מדפיס אצל

שיין ונפטר בגיל צעיר, עוד לפני שהנאצים עלו לשלטון. פרידל נפטר בשנת 1983 בווינה בגיל תשעים. היו גם כמה בנות, שאת שמותיהן אינני יודע. הגברת הירש השכירה חדר לבחורי ישיבה. היתה אשה נבונה.

הירשל (Hirschl)

חיים הרש הירשל היה יהודי ירא שמים ובעל משפחה ברוכת ילדים. לאשתו קראו מאטל. כל הבנות, מלבד מינה (ארנה) שנרצחה בידי הנאצים, שרדו. יולן, אשתו של ליאו אלט, גרה בישראל. אלט נפטר לפני מספר שנים. בת שנייה נשואה למנהל הכנסת לשעבר. בת שלישית נישאה לארתור הירש, ושניים מבניהם, מוסטל ויוריס, גרים בפריז. לבני הזוג היתה גם בת. לאחד הבנים קראו ליאופולד (פולטל). דוד עלה ארצה במסגרת ההעפלה. בן אחד נשא אחת מבנותיו של פיליפ פולק לאשה. לבן נוסף היה בית דפוס באייזנשטאט.

חיים היה אחד מאחרוני היהודים במטרסדורף וברח לשווייץ. אחר המלחמה חזר לעיר והיה בכך היהודי האחרון במטרסדורף. הוא נפטר בשנת 1982 ומנוחתו כבוד בווינה.

הלר (Heller)

ד"ר לודוויג הלר, אשתו רוז'י ובנם והייני.

הניגסברג (Hoenigsberg)

בחזית רחוב יודנגאסה היתה חנותו של אליעזר (ליזר) הניגסברג, שנקרא בפי כול הרב ליזר קייזר. את הכינוי "קייזר" (= קיסר) הדביקו לו התושבים הנוצריים בשל יושרו והגינותו. בדלת חנותו היה מותקן פעמון, מפני שהוא נהג לשבת וללמוד גמרא כל היום כולו. הוא אף זימן אליו את נערי מטרסדורף ולמד איתם משניות. בשבת נהג לחבוש כובע צילינדר, וממנהג זה חרג רק בשבת חזון, אז הופיע בבית־הכנסת במגבעת רגילה ולבוש בבגדי חול. היה מל"ו הצדיקים. נהג ללכת למקווה כל יום, וכל לילה ערך תיקון חצות. בשלושת השבועות ערך "חצות" בצהרי היום בבית־הכנסת. בקהילה היה בעל הדעה וכולם יראו מפניו. בהנהלת הקהילה לא השתתף, אלא עמד על משמר היהדות והקפיד שהמנהגים יישמרו בקפדנות. על דקדקנותו הרבה במצוות יעיד גם הסיפור הבא: פעם לא היה לאשתו די חלב להיניק את אחד התינוקות. המליצו בפניו על מינקת מסויימת, אך הוא דחה את

ההצעה בשתי ידיים באמרו שלא יתן להיניק את ילדו על־ידי אשה אשר בביתה נוהגים לאכול שחיטת חוץ. עד כדי כך היה מדקדק במצוות. וככה יכולתי להמשיך, אך תקצר היריעה לתאר את כל מעשיו הטובים.

הרב ליזר קייזר נפטר בחורף 1929 (תרפ"ט), שהיה מן החורפים הנוראים ביותר בתולדות מטרסדורף. משך כל החורף הזה נעו הטמפרטורות בין מינוס עשרים עד מינוס שלושים מעלות, ואנשים רבים מתו, בפרט קשישים. הרב ליזר, שלא ויתר גם בנסיבות אלה על מנהגו לטבול כל בוקר במקווה, נכנס למים הקפואים, חלה זמן קצר אחר־כך בדלקת ריאות חריפה והלך לעולמו בגיל צעיר.

אשתו היתה בת למשפחת דייטש. המשפחה מנתה נפשות רבות: ששה בנים ובנות אחדות. רובם ניספו בשואה האיומה. כל הבנים למדו בישיבות. לבנו שמואל היה בווינה, ברחוב היידגאסה, מפעל לייצור נקניקים בשם "אייזן את הניגסברג". בימי מלחמת העולם הראשונה, כאשר לא נשארו בעיר מלמדים, מסר שיעורים בגמרא. בווינה חי גם אחיו מענדל. יעקב (יוקל) גר בנייטרא ונחשב בסלובקיה תלמיד חכם כמו אביו. הרב וייסמנדל מנייטרא מזכיר אותו בספרו. בנו איציק (איגנץ), שנשא לאשה את לינה אלנר, עבד בייצור קונפקציה. בני הזוג וילדיהם הרבים נרצחו על־ידי הנאצים, להוציא את בנו אריה, שעלה ארצה והיגר אחר־כך לארה"ב.

הקר (Hacker)

שמואל הקר גר בגצאוזך. אשתו היתה בת למשפחת שלזינגר בזיגגרבן (Sieggraben). לבני הזוג היו ילדים אחדים, אשר חלקן ניצלו ועלו ארצה. למר הקר היה שכן נוצרי בשם זומרר שהיה חתנו של הסוחר פישר. כאשר תפסו הנאצים את השלטון והיהודים נשארו ללא מזון וללא כסף, תמך מר זומרר בהקר בכסף ובמזון. אחרי המלחמה, בעת ביקורי הראשון במטרסדורף הלכתי אליו והודיתי לו על שהעיז לעזור, על־אף הסכנה שהיתה כרוכה בדבר: עבריינים שנתפסו ב"עוון" זה לא רק נעצרו, אלא אף נשלחו לדכאו. הקר היה משך תקופה מסוימת מפקד הכבאים. הוא ואשתו נרצחו בידי הנאצים.

הרצקה (Herzka)

האלמנה הרצקה סחרה בחלב והתגוררה ברחוב וינקלגאסה.

ויינורם (Weinwurm)

ד"ר ויינורם היה עורך־דין במטרסדורף והתגורר ברייכנאו.

וייס (Weisz)

אוטו וייס היה מתושבי מטרסדורף. אשתו היתה בת למשפחת שוטין. בשנים מאוחרות יותר ניהל פונדק ומסעדה בזאורברון. כל ילדיו, הבנים משה ומקסל והבנות, עבדו במשך חדשי הקיץ במסעדה בזאורברון.

הרב יוסף וייס היה ממייסדי המוסד החינוכי "יסודי התורה". מאוחר יותר עבד כמלמד. למטרסדורף הגיע כתלמידו של ה"חתן סופר", התחתן כאן ונשאר. היה צדיק ויד ימינו של הרב שמחה בונם עהרנפלד זצ"ל. הוא נהג ללמוד תורה משך כל היום כולו, ובבית־מדרשו של הרב מילאו אחרי הוראותיו בכל העניינים. בלטה נטייתו לחסידות, והוא היה אהוד על כל תושבי מטרסדורף.

לרב ואשתו חייטשל (חיה) היו בן בשם ירמיה ובנות; בת אחת נישאה למר גליק מווינה. אחד מבניהם חי בלונדון, הוא אדם אמיד ואחד ממנהיגי חסידי חב"ד במקום.

לודוויג וייס ניהל חנות לקונפקציה. הוא לא נולד במטרסדורף. אשתו, ילידת שטינקנברון (Stinkenbrunn), היתה בת למשפחת פיגדור. לודוויג היגר לאנגליה, ואילו אשתו וילדיו נרצחו בידי הנאצים.

גם חלק ממשפחתו של הסנדלר וייס נרצח. בנו מיקי נשא רופאה לאשה. הוא גר בחדרה ואחר־כך ברחובות, שם נפטר אחרי מחלה ממושכת.

תושב אחר של מטרסדורף, שנשא את שם המשפחה וייס, היה קצב ובעל איטליז. מוצאו של ראש המשפחה היה מהונגריה. לזוג וייס היו שלושה בנים: דז'ו, הוגו ולזי. דז'ו נשא את בתו של חיים שעיה שוטין. הוגו נמלט מפני הנאצים לצרפת, אבל הדבר לא הציל את חייו: הוא ניספה בשואה כמו יתר בני המשפחה.

וייסברגר (Weiszberger)

[ראה אצל משפחת רוזנברגר]

וינר (Wiener)

אייזיק וינר היה אדם אמיד ונפטר עוד לפני היטלר. בנותיו יוהנה, אלזה ואנה נספו בשואה, בניו פרידל ופולטל העפילה לארץ־ישראל. בן נוסף בשם דוד חי בצרפת, לשם ברח מווינה. לא ידוע לי מה היה גורלן של הבנותיו האחרות של אייזיק וינר.

וויטיץ (Woittitz)

השילי וויטיץ היה מייצר חלקים עליונים של נעליים. אשתו, ילידת הונגריה, עבדה כתופרת. ילדיהם ארז׳, לצי, יוסי וגרטל עלו ארצה והתבססו שם יפה.

רודולף וויטיץ היה בעליו של המאפיה היהודית ברחוב היהודים. עוזרו במאפיה, משה, עבד שם עוד בימיו של האופה סייבק. היה נשוי עם אשה מהונגריה, ולזוג היו שני ילדים. היה מאחרוני היהודים בקהילה וספג מכות נמרצות ע״י הנאצים המקומיים בהנהגת אוסקר רמברגר.

וירט (Wirth)

בעלה היה מורה במטרסדורף, אך לא בזמנים שלי. בתם יולן היא רופאה באמריקה.

זובלמן (Sobelmann)

דוד זובלמן הגיע למטרסדורף בתור בחור. נשא את בתה של אנטוניה הירש. בנותיו עברו אחרי נישואיהן להונגריה ונספו כולן בשואה. בניו אברהם ונתן היגרו לאנגליה.

במטרסדורף גר גם איגנץ זובלמן.

טרביטש (Trebitsch)

אליעזר (לזר) טרביטש בעל אמצעים וגר בבית מרווח ויפה. הוא כיהן משך שנים ארוכות כנשיא ה״חברה קדישא״. אשתו היתה פאני לבית הניגסברג. בנו ברנהרד היה נשוי לבת ממשפחת שטסל, ילידת קרומבך באוסטריה התחתית. אחת מבנותיהם נישאה למר רדלינגר. המשפחה זכתה להגיע לחופי מבטחים בארץ. כיום מתגוררים ההורים בקרית ביאליק.

משה ליב טרביטש כיהן משך תקופה מסוימת כראש הקהל. היה בעליו

של מפעל סודה ובעל־בית אמיד. היה תלמידו של ה"חתן סופר" בשנת 1870 ונשוי לבתו של הרב יעקב הירש, אשר כיהן כרב בית־הכנסת בפצמניטן־גאסה בווינה (אחותה היתה אשתו של הרב משה הירש, דודי־זקני). אני עצמי היכרתי אותו רק כאדם מבוגר. היה אדם יפה־תואר ובימים הנוראים עבר לפני התיבה בתפילת שחרית, מפני שהיה בעל קול חזק נעים. המעשה הבא יתאר את יושרו: בשנת 1880 חלה הרב דאז, הרב שמואל עהרנפלד, ונאלץ לנסוע לבית הבראה בקרלינג. בהיותו ראש הקהל שלח לו משה ליב טרביטש את משכורתו בזמן, אף־על־פי שהקהילה היתה בגרעון פיננסי שנגרם בעטיה של דליקה גדולה, שגרמה לנזק רב בעיר. הרב לא אבה לקחת את הכסף ושלחו בחזרה וצירף מכתב הודיה. המכתב היה שנים רבות תחת ידו של תיאופיל טרביטש. כאשר שהה פעם נכדו של הרב הנ"ל, הרב שמואל עהרנפלד זצוק"ל, בביקור בירושלים, דאגתי שהמכתב יימסר לו.

למשה ליב היו שני בנים: יהושע צבי (היינריך) וגבריאל. היינריך טרביטש נשא לאשה את פייזה לבית דייטש. המשפחה מנתה נפשות רבות, ושמותיהם היו: ברתה, מלווינה, גיזלה, קתי (נפטרה בגיל צעיר), תיאופיל, יעקב ("ז'ק") ולאיוש. היינריך טרביטש היה ראש הקהל ומסר שיעורים ב"עץ חיים". היה בקי בש"ס. סחר בכימיקלים, והיה לו מפעל לייצור מטאטאים מזרדים. בתו הבכורה ברתה נישאה למר קלטמן ועברה לגור לפרשבורג. בני הזוג ורוב ילדיהם ניספו בשואה, מלבד הבנים יוסף ויעקב. השניים גרו תחילה בארץ ישראל והיגרו אחר־כך לאוסטרליה. כיום הם מתגוררים במלבורן. בנו של יעקב הוא חסיד חב"ד ששלח את בניו לישיבה בארץ. הבת מלווינה עברה אחר נישואיה לבודאפשט, משם עלתה אחר השחרור ארצה, וכאן נפטרה ונקברה. אחותה גיזלה נישאה לארתור פריד מפראונקירכן. לבנם קוראים נתן. גיזלה, בזריזות ובהקרבה אין קץ, הצליחה להביא את הוריה לארץ. מנוחתם כבוד בתל־אביב. תיאופיל היה נשוי ואב לילד. אלמנתו גרה ביד אליהו. לאיוש מת בדמי ימיו בארץ ישראל. היה נשוי ואב לשניים.

המשפחה העמידה לרשות חברת ש"ס דירה ששימשה בית־מדרש.

יאולוס (Jaulus)

משך תקופה מסוימת, אחרי עזיבתו של מנשה לורינצי, גר בבניין "יסודי התורה" מר יאולוס עם משפחתו.

כהן (Kohn)

אברהם וולף כהן ואחיותיו צירל ומרים־חיה היו ילדיו של הדיין הרב כהן ז״ל. האחיות נספו בשואה.

להאשל כהן היתה אישה בשם צירל, שלוש בנות: לינשי, רגרל. אירן ובן בשם שקל. לינשי ואירן ניספו עם משפחותיהם בשואה. רגלרל פיגדור ובעלה הגיעו לחוף מבטחים לארץ ישראל בהעפלה. שני ילדיהם, היינצי ואחותו. הם היו אמורים לבוא ארצה במסגרת עליית הנוער, אך לא הגיעו לעולם, אלא נרצחו ע״י הנאצים. בביקורי בווינה בשנת 1950 ביקרתי גם בבית הכנסת בזייטנשטטן־גאסה. לקחתי סידור ליד, וכאשר פתחתי אותו מצאתי רשום בדף הראשון: ״היינצי פיגדור״. ניגשתי לשמש וסיפרתי לו שהורי הילד גרים בתל־אביב, והם לבטח מעוניינים לקבל את הסידור כמזכרת. בשובי לתל־אביב הודעתי למשפחה על התגלית, והם אכן הצליחו להשיג אותו תמורת סכום מסוים ששילמו לשמש. למשפחת פיגדור היתה דירה ברחוב שנקין בתל־אביב, אותה הם רשמו ל(עמותת) קרית מטרסדורף בירושלים. כאשר נפטר הבעל, יכלה האשה למכור את הדירה וקיבלה תמורתה דירה בבית האבות המפואר של קרית מטרסדורף שהוקם בינתיים. הרב יעקב פולק סידר את כל העניינים עם הרב עקיבא עהרנפלד, והלה נהג, לפי דברי הרב פולק, בהגינות. הגברת פיגדור נפטרה בשיבה טובה בבית האבות. בית הדפוס של כוהן פעל, עד לגירוש היהודים ממטרסדורף, ברחוב קניגסשטרסה. שקל כוהן עלה תחילה עם אשתו וילדיו לארץ ישראל, עבר אחר־כך לאמריקה, ולבסוף שב לישראל, שם נפטר ונקבר. היה ירא שמים ומדקדק במצוות.

שנדור כהן היה בעל מכולת ותלמיד חכם. בקהילה כיהן בתפקידים שונים, היה בהנהלת ״חברת ש״ס״, כמו גם בהנהלת אירגון הכבאים. בבית הכנסת עבר לפני התיבה. הוא עלה עם אשתו (לבית שטיינהוף) ובנותיו לארץ ישראל. בנם בלה נלקח לדכאו, משם שוחרר מאוחר יותר על־ידי בן־דודו פליקס לייטנר והיגר ללונדון, שם נפטר. קורנל נמלט לצרפת ונפטר אחר המלחמה. הבנות: מנצי נשואה וגרה בתל־אביב; ארנקה נישאה למר פריד מפראונקירכן ומתגוררת ברחובות.

לבל (Loebl)

במטרסדורף התגוררו שמעון והרמינה לבל.

לוי (Lewy)

משפחת לוי גרה ברחוב יודנגאסה בדירה בקומה א' שפנתה לחזית. לוי הזקן היה בעל בית מכובד בקהילה. אחת מבין שלוש בנותיו נקראה הרמינה והיא היתה אשתו של אלפרד בישיץ. בנו זיגמונד (זיגל) שימש תקופה ארוכה כמפקד הכבאים היהודיים. אחרי חתונתו עבר לפרשבורג.

לורינצי (Lorinci)

סמוך לבית ברייאר שכן הבניין של "יסודי התורה". תקופה מסוימת התגורר שם מנשה לוריצי. הוא ומשפחתו גרים כיום בבני־ברק. הם הצליחו לעלות ארצה בצורה חוקית. פעל כשוחט בזאורברון ולמד בקורס לבנאים המפורסם שנוסד בידי פיליפ מייאר ודוד (אילש) גלס במטרה להקנות לצעירים מקצוע שיכשיר אותם לעלייה לארץ־ישראל.

לייטנר (Leitner)

אשר פלק לייטנר היה ראש הקהל משך שנים רבות ובעל משפחה ברוכת ילדים. רבים מצאצאיו גרו בווינה ובבודאפשט.

מנו לייטנר היה נכדו; הוא היה חבר בהנהלת הקהילה היהודית וגם בבית הכנסת "שיף־שול". בנו, היועץ המסחרי (Kommerzialrat) יוסף לייטנר, הוא ממנהיגי הקהילה (בווינה), הקהילה בבאדן סמוך לווינה בחדשי הקיץ, ובית־המדרש ברימרגאסה (Riemergasse). אחיו פיליפ גר גם הוא בווינה. אחות אחת היתה נשואה לפאפא בהונגריה, ואחות נוספת ליעקב (יענקל) קליינלמן בתל־אביב.

למשפחת לייטנר היו מפעלים לקרטון באוסטריה ובהונגריה. האח גוסטב גר בבודאפשט. משך כל חדשי הקיץ שהתה המשפחה בזאורברון. שם התגוררה הבת ויטה שנישאה למר וייל, שאמו היתה בת למשפחת ברייאר המטרסדורפית. הוא היגר ללונדון ויש לו שני בנים. אחותו של וייל גרה בלוצרן. בתה מרי היא אשתו של פריץ גרינוולד בלוצרן, שהוא מחשובי הקהילה היהודית במקום. הבת סטלה נשואה לאלקס שטיינר. המשפחה גרה תחילה בווינה ועברה לגור בתל־אביב. אלקס שטיינר היה - יחד עם חמיו מנו לייטנר - חבר ב"חוג חתם סופר" וממייסדיו. הוא התפלל במניינו של

הרב שלזינגר, רבה של אייזנשטט. היה בעל בית מכובד. בנו היגר עם אשתו ובתו דרך צרפת לארה"ב. מאוחר יותר עברה המשפחה לתל־אביב ואחר־כך לווינה, שם עסקה בענף המסחר המסורתי שלה. בתם הצעירה הרטה היתה אשתו של מר פרגר מבודאפשט. הבעל איננו עוד בין החיים, ובתם של בני הזוג גרה כעת בניצה.

לינדנפלד (Lindenfeld)

בני משפחת לינדנפלד היו אחרוני הדיירים בבית רוזנטל. לינדנפלד היה חייט ואשתו הרמינה (לבית שטיינר) היתה תופרת. המיליציה של המפלגה הסוציאליסטית, "ברית ההגנה" (Schutzbund), הזמינה אצלו מדים לחבריה במטרסדורף, אך לא שילמה בעד הסחורה. לינדנפלד תבע את האירגון לדין ושכר לשם כך את שירותיו של עורך־הדין ד"ר לודוויג. על־אף שהצדק היה אתו הפסיד את המשפט, ואחרי הקראת הכרעת־הדין ניגש לעורך דינו ואמר לו בציניות: "אדוני הדוקטור! זה היה ממש "קונץ" להפסיד במשפט הזה!"

בנם ינו היגר לפרו, ושתי בנותיהן לאני וארז'י עלו ארצה. ארז'י שיכלה שם בן במלחמה.

ליפשיץ (Lifschuetz)

מנחם ליפשיץ היה חתנו של חיים־ישעיה שוטין. הוא גר ברובע החדש של מטרסדורף ונמלט מפני היטלר לצרפת.

למפל (Lampel)

יוסף למפל היה מורה. היה ירא שמים מופלג ודיקדק במצוות. היה אהוד מאוד בקרב אנשי הקהילה. הוא ומשפחתו נרצחו על־ידי הנאצים הי"ד, חוץ מבנו מוריץ שגר עם אשתו וילדיו בירושלים.

לנגר (Langer)

שמעון ליב'ל לנגר ניהל נגריה והיה פעיל בארגון הכבאות היהודי. הוא כיהן גם כגבאי בבית־הכנסת. לאשתו קראו מינה. אחרי הגירוש הצליחו להגיע באופן בלתי־לגאלי לחוף מבטחים, לארץ־ישראל, שם נפטרו בשיבה טובה. בתם הילדה גרה בחדרה.

מוזס (Moses)

היינריך מוזס היה בעליו של החנות הראשונה להלבשה אופנתית ברחוב

יודנגאסה. לחנות היו חלונות ראווה גדולים וכניסה מפוארת - חידוש בימים ההם. מר מוזס היה סוחר מבוסס ואדם ישר. נוסף על כך היה חבר הנהלת הקהילה ואדם ירא שמים. אשתו רחל (לבית שטיינהוף) המוכשרת והזריזה עזרה לו בחנות. בראש השנה היה היינריך מוזס בעל התוקע.

אחרי סיפוח אוסטריה בידי הנאצים עלתה כל המשפחה ארצה. קברי ההורים נמצאים בתל־אביב. בנם הבכור אימרה הוא חזן חובב. החזנות היתה תחביבו האהוב כבר במטרסדורף והוא תמיד נהג לזמר את הניגונים הישנים של הקהילה. הוא אדם חרדי ומתגורר בגבעת שמואל ליד בני־ברק. אחיו ברסי עלה עוד לפני ה"אנשלוס". לפני כן למד בסמינר למורים בעיר וירצבורג בגרמניה. גם הוא גר כיום בישראל. לבן השלישי, ארנסט, יש חנות צעצועים בתחנה המרכזית (הישנה) בתל־אביב. הוא אדם דתי, חרוץ ומוכשר.

גיטל מוזס והענדל געצל גרו בבית ברייאר.

מולנר (Molnar)

אדולף מולנר עבר למטרסדורף מפטשינג. היתה לו חנות נוצות ברחוב באהנגאסה. סייעו בידו בנו ינו ובתו רוז'י. הוא עלה עם משפחתו לארץ־ישראל, והיה חבר נאמן בקהילת "חוג חתם סופר" בגאולה שהונהגה על־ידי הרב פולק. בתו רוז'י נשואה וגרה בתל־אביב.

מושקוביץ (Moschkowitz)

חיים מושקוביץ היה תלמיד חכם שעסק בתורה כל ימי חייו. הרב והדיין נהגו לצרף אותו לבית־דינם בשעת הצורך. הוא עבד תקופה מסוימת כמלמד, ומשך שנים רבות מסר שיעורים בחברת "עץ חיים". הוא וגיסו, שלמה גוטסמן, הצטיינו בהכנסת האורחים שלהם, וניתן לומר בצדק שהעניים היו בני ביתם. משפחת מושקוביץ ברחה מפני הנאצים להונגריה. לדאבון הלב השיגו אותם שם חיות הטרף, וכולם נספו.

מייאר (Mayer)

האחים מייאר נולדו כולם במטרסדורף. המשפחה גרה בבית רוזנטל. השקפת עולמם היתה אמנם ציונית, אך יחד עם זאת נהגו בדרך ישראל סבא לפי הנוסח המקומי. אביהם יוסף (פפי) נפטר בדמי ימיו, בעוד שאחיו זיגמונד מייאר משופרון האריך ימים. אלמנתו של יוסף, יהודית, נאבקה

קשות לגדל את ילדיה ועברה זמנים קשים מאוד. המאבקים נתנו בה את אותותיהם, והיא הפכה לאשה חולנית. בזקנתה גרה אצל בתה לאה. זכיתי להכיר את האשה האמיצה הזאת. על־אף כל הקשיים זכתה לגדל את ילדיה לתפארת, והם עשו חיל בעסקים. אחרי מלחמת העולם הראשונה היו האחים בעליו של מפעל טקסטיל גדול בבודאפשט, בו הועסקו כאלפיים פועלים. שמם נודע בכל רחבי הונגריה. לחברה היה סניף בווינה. דוד ושמעון ניהלו אל העסק בווינה, ואיגנץ ומקס בבודאפשט.

לבן הבכור של המשפחה קראו דוד. אשתו שרי היתה בת למשפחת שפיצר. הוא גר תקופה מסוימת בבית רוזנטל ברחוב קניגשטראסה, וכיהן כגבאי צדקה. אחרי שהיהודים גורשו ממטרסדורף, והמשפחה איבדה את ביתה ואת בית העסק אשר בעיר, עבר דוד לווינה וניהל שם חברה למוצרי טקסטיל. אחר כך עלה ארצה ופתח בית עסק למוצרי טקסטיל ברחוב הרצל בתל־אביב. דירתם היתה בשדרות רוטשילד. בנם גוסטב גר באמריקה והוא נשוי לאשה לבית שפיצר. הבת פירושקה (פירי) היתה אשתו של מר לב וגרה בבודאפשט. מאוחר יותר עברו לתל־אביב. בעלה הלך בינתיים לעולמו. הבת השנייה, לילי רוזנבאום (רומי), מתגוררת בקנדה ופעילה בתנועה הציונית. גם הבן השני, יצחק (איציק), נשא בת לבית שפיצר מסומבטהלי, סרן שמה. בנם של יצחק ושל סרן, אהרן, היה בשנות השבעים מנהל בנק המזרחי, אדם מוכשר וחרוץ שהפך את הבנק לרביעי בגודלו בארץ. בצדק ניתן לטעון שהאחים מייאר היו שותפים בייסוד הבנק עוד בשנות העשרים, כאשר הם מינו את דוד צבי פינקס (גם הוא צאצא למשפחה ותיקה ממטרסדורף; אביו יעקב עלה לפני כמאה שנה לארץ־ישראל) למנהל בנק המזרחי בתל־אביב. במטרסדורף לא היתה כמעט משפחה, שלא החזיקו במניות של הבנק, וזאת הודות להשפעתם של האחים מייאר.

איגנץ מייאר עלה עם משפחתו ארצה, לחיפה.

פיליפ מייאר ואשתו רנה לבית שטרנברג עלו ארצה עוד בשנת 1923 וגרו בחיפה, שם היה אחד מגדולי סוחרי המקרקעין. בשנים שלאחר מלחמת העולם השנייה התחיל לעסוק בעתיקות וערך נסיעות בכל רחבי תבל. בני הזוג נפטרו ללא ילדים בישראל.

שמעון מייאר היה תלמיד חכם וסוחר מצליח. אשתו גיזלה היתה בת למשפחת שרייבר מווינה. שמעון הגיע עם משפחתו לחיפה. בתם יהודית

נישאה לד״ר סאבו וגרה עם ילדיה בירושלים. הבן אבלי (וילי) היה עורך־דין בחיפה ונשוי לבת למשפחת פאלוט. הבן יהושע חי באמריקה. בן נוסף שירת בצה״ל ונפטר בגיל צעיר. מנוחתו כבוד בירושלים.

מקס מייאר, צעיר הבנים, היה מנהלו של בית־החרושת לטקסטיל בבודאפשט. היה מוהל ונסע בכל רחבי הונגריה , כדי לערוך בריתות ללא תמורה כספית. היה אדם נכה, לכן לא גויס לצבא במלחמת העולם הראשונה, אך היה מפקדו של אירגון הכבאים היהודי במטרסדורף. מקס ואשתו לבית גרוס נרצחו בידי הפשיסטים ההונגריים, כאשר נכבשה הונגריה בידי הנאצים. לזוג בן באמריקה שמצטיין ביראת שמים שלו. בן נוסף גר בתל־אביב. הוא נשא את נכדתו של מרדכי קליין, בת למשפחת שמידל ממטרסדורף.

בת אחת, הגברת גרוס, התגוררה בג׳ור (ראב). לבעלה היה שם בית דפוס. הם נרצחו בידי הנאצים, אבל בניהם שרדו.

בת נוספת, לאה דייטש, נפטרה בחיפה. לה שתי בנות שמתגוררות בירושלים. בתה גרטל נישאה למר פורגס מדונא־סרדאהלי שניספה בשואה. היא עצמה זכתה להגיע ארצה ונהרגה כאן בתאונת דרכים.

מנדל (Mandel)

אברהם ליב מנדל היה בעל יקב וסוחר יין מצליח וגר מחוץ לרובע היהודי, ברחוב הראשי (Hauptstrasse). היה בעל משפחה ברוכת ילדים וניהל בית יהודי כשר. אשתו היתה בת למשפחת שישא. לבניו קראו לזר, פיליפ, משה, מקס, שמואל ומנו. שלושת האחרונים היו גם הם סוחרי יין והתגוררו בווינר־נוישטאט. מקס ומנו היו שותפים, ושמואל היה בעל עסק משלו. שמואל היה גר בבית רוזנטל. הוא עלה עם אשתו וילדיו לארץ־ישראל; מנוחתו כבוד בתל־אביב. ילדיהם של מקס (ושל אישתו לבית ווזנר) ושמואל מתגוררים בתל־אביב. בנו של מקס, אברהם ליב (קרוי על שם הסב), ניהל בית עסק ליינות ברחוב דיזנגוף. מנו ומשפחתו ניספו בשואה הי״ד. בן אחר של אברהם ליב היה גר בווינה ובשופרון. בשופרון התגוררה גם בתו, שהיתה שם נשואה למר פשרהופר. שתיים מבנותיהם ניספו בשואה. בשואה נהרגו גם הבת אלה ומשפחתה. לבן לזר, תושב מטרסדורף, היו בנים בלבד: היינריך, מנו, מרקוס וינו. לזר ואשתו נרצחו בידי הנאצים, אך ילדיהם זכו לעלות ארצה והם גרים כיום בראשון לציון, שם ניהלו מוסך לטרקטורים.

מנדלסון (Mendelsohn)

שלמה (סלומון) מנדלסון היה מורה בכיתות הגבוהות של בית הספר היסודי היהודי, שם מילא את מקומו של איגנץ בוניהאדי. למשפחה היו עשרה ילדים. לבן הבכור, זולי, הוצע להצטרף לקבוצת מעפילים, אך אביו, שחשש מהשפעתם של חוגים לא דתיים על בנו האהוב, העדיף שהלה יישאר אתו. "זולי ילך, לאן שכולנו הולכים", אמר והתכוון כמובן, שיעלה ארצה יחד עם משפחתו. לצערנו ניבא ולא ידע, מה ניבא: המשפחה ברחה לצרפת, שם נתפסו בידי הנאצים וכולם כאחד נרצחו.

מקס (Max)

ד"ר יוסף מקס היה רופא ופעל בקהילה עד למותו בשנת 1929. נשא לאישה נוצרייה בשם מריה סאלר. לזוג נולדה בת יחידה שנקראה פולדי. הן היו נוצריות אדוקות ונהגו להתפלל בכנסיה. מאחר וד"ר מקס מת עוד לפני מלחמת עולם השניה, לא אונה לאשתו ולבתו כל רע בשנות שלטון הנאצים (פולדי גרה תקופה מסוימת בהונגריה). פולדי נפטרה ללא ילדים. בצוואתה היא הורישה את כל רכושה לקהילה היהודית בווינה, דבר שעורר השתוממות בקרב תושבי מטרסדורף.

נויבוייר (Neubauer)

מר נויבוייר גר עם אשתו בתל־אביב. מוצאם מהוהנטון באוסטריה התחתית. לאביו היה חנות במטרסדורף, והוא היה חתנו של קרפל.

נויפלד (Neufeld)

אהרן נויפלד היה חתנו של מאיר רוסנק. היה יליד סנץ (סלובקיה). הוא היה תלמיד חכם שגר שנים רבות במטרסדורף. לילדיו של נויפלד קראו אנדריאס (אנדי), קורנל (נפטר בצרפת), גרטי וארנסט. האחרון נשא בת למשפחת פפנהיים לאשה; גרטי נישאה לאדם בשם כהן. אנדריאס למד באקדמיה למורים בעיר ווירצבורג (גרמניה) ועבד כמורה בקוברסדורף. מלבד קורנל חיים כל הילדים בארץ.

נייברגר (Neuberger)

ד"ר ישראל נייברגר נולד בשנת 1900. היה רופא שיניים במטרסדורף.

תחת שלטון הנאצים היה עצור בבית הסוהר. הוא עלה עם משפחתו ארצה, לחיפה.

סייפרט (Seifert)

אברהם (אדולף) היה בעל חנות לעופות ודגים במטרסדורף; בקיץ, כלומר בעונת התיירות, סיפקו סחורה גם לזוארברון. אשתו קילא ואמה, ייטל זלינגר, היו מומחיות גדולות בהצלת אווזים מהחנקה בעקבות הפיטום. את מיומנותן ניצלו גם לעזור לאחרים, כפי שבכלל עשו הרבה מעשי חסד. בני הזוג סייפרט וילדיהם בורשי ויולן עלו ארצה ומתגוררים ברחובות.

ספיוואק (Spiwak)

ספיווק היה אחד משבויי המלחמה הרוסיים שנשארו אחרי מלחמת העולם הראשונה בקהילה, וכאן נשא לאשה את סלינקה לבית מנדל. הוא ניהל בית יהודי כשר.

פוגל (Vogl)

היינריך פוגל גר בבית ברחוב היהודים בקומה א'. היה אדם חרוץ שנהג לעבוד עד שעה מאוחרת בלילה וזכה לפרנס את משפחתו הגדולה בכבוד. אשתו מלכה היתה בתו של הרב משה הירש; בנו דוד (דוצל) היה הרוח החיה של אירגון הכבאים היהודי, ואחיו אוסקר השתתף בפעילות האירגון בתור תוקע בקרן. הבן וילהלם (וילי) נשא את יולן שטיינהוף לאשה. בן נוסף, לודוויג (לודל), שירת במלחמת העולם הראשונה בצבא אוסטריה בתור קצין בדרגת סגן־משנה ונפל באודסה (רוסיה). הוא למד באוניברסיטה. ילדיו של אוסקר, אריך וגרטל, חיים ברחובות. בבית משפחת פוגל התגוררה גם אחותה של מר פוגל, חיה'לה.

האחים פוגל עלו לארץ־ישראל באופן בלתי־לגלי והתיישבו ברחובות, שם עבדו כמו במטרסדורף כשענים מומחים. במטרסדורף ניהלו - בנוסף לחנות השעונים והתכשיטים המשפחתית - גם סניף מקומי של חברת הנעליים הווינאית הנודעת "דלקה". הבת רוזה היתה אשתו של ישי שוטין, הבת אירמה נישאה למר קופשטיין בגינז, ואחותם גיזל למר לנדברגר. היא שיכלה את בנה בלה, שהיה למדן ובקי בש"ס, שטבע בהתפוצצות האוניה "פטריה" בחיפה. הבן וילהלם (וילי) חי עם משפחתו בישראל, ובן נוסף

באנגליה. אנה פוגל נישאה למר שוורץ. היא וכל אחיותיה, מלבד גיזל, נרצחו בידי הנאצים.

פולאק (Pollak)

רפאל ליב (פיליפ) פולאק ניהל חנות לגרוטאות וגר מעל לחנותו. לידו התגורר גיסו ד"ר צולנר. ליד ביתם היתה חצר גדולה עם הרבה עצים, וביניהם שיח של פרחי לילך. לפולאק היה בן יחיד בשם מנו. יום שישי אחד ניגשה הרבנית טויסיג אליו וביקשה פרחי לילך לכבוד שבת. למנו פולאק היה כנראה מצב רוח לא טוב ביום זה. בלי אומר ודברים לקח גרזן, חתך את השיח ואמר לרבנית: "הרי לך פרחים לשבת, ועכשיו - שלום!"

מלבד הבן מנו היו לפולאק מספר בנות: אירן מתגוררת בניצה. בת אחרת נישאה למר הירשל. מנו ואחותו האחת נרצחו בידי הנאצים.

פיגדור (Figdor)

משפחת פיגדור גרה ברחוב באהנגאסה.

פייגלשטוק (Feigelstock)

לזיגפריד פייגלשטוק היו שני סוסים, ששימשו אותו גם בפעילותו ככבאי: בשעת דליקה התייצב במהירות הבזק עם סוסיו על-מנת לגרור את משאבת המנוע למקום האירוע. ליהודים היה לעזר גם בתחומים אחרים: כאשר הגיעו מנהיג הנאצים גיפינג וחבר מרעיו לרחוב היהודים והתגרו באנשי הקהילה, יצא פייגלשטוק בראש המגינים וגירש את הכנופיה.

אשתו וחמשת ילדיהם נרצחו על-ידי הנאצים. הוא עצמו נמלט ונשלח על-ידי האנגלים לאוסטרליה. הוא הצליח להביא אתו ספר-תורה, ממנו לא נפרד. כאשר ביקשו האנגלים לקחת את הספר ממנו, התנגד וספג בשל כך מכות. אבל את ספר-התורה הוא לא מסר. מאוחר יותר עלה ארצה והתבסס בחדרה.

פינקס (Pinkas)

יעקב (יענקל) פינקס היה לפנים בעליו של הבית, בו גר אחריו אנטון בוסקוביץ. היה מבוגר מאבי בשנתיים, ואבי נהג בצעירותו לקנות ממנו את ספרי הלימוד. זה היה לפני כמאה ושלושים שנה. יעקב פינקס היה בקי בש"ס והצטיין בפיקחותו. עשרת ילדיו של יעקב פנקס עלו כולם

לארץ־ישראל. דוד צבי, שכיהן כשר בממשלת ישראל, ואחיו מאיר היו ממייסדי בנק המזרחי. במטרסדורף לא היתה כמעט משפחה שלא החזיקה ניירות ערך של הבנק.

פרידמן (Friedmann)

האלמנה הגברת פרידמן גרה ברחוב ווינקלגסה עם בתה פראדל. לא ידועים לי פרטים על אודותן.

פרסבורגר (Pressburger)

הרב יוסף פרסבורגר היה תלמיד חכם גדול ודיין במטרסדורף. אשתו היתה בתו של הרב אהרן זינגר, הדיין הקודם במטרסדורף. הרב יוסף פרסבורגר היה אדם צנוע ואהוד בקרב בני הקהילה. בשנים האחרונות היה לצערי חולה מאוד. אבי נהג לתמוך בו בסכומי כסף לא מבוטלים. בחצר בית המגורים של משפחת פרסבורגר נמצאה תחנת הכבאים של הקהילה.

קופל (Koppel)

ברחוב מצ׳אקר גרה משפחת קופל, מהמשפחות הוותיקות של מטרסדורף. אחד מבניהם היגר לפינלנד. שמואל קופל העפיל עם אשתו פרידה (לבית לוי) לארץ־ישראל.

קליין (Klein)

הרב מרדכי קליין למד בצעירותו בישיבת מטרסדורף. אשר פאלק לייטנר בחר בו כחתן. היה לו מפעל לנייר ליד תחנת הרכבת. רובם מבין עשרת הילדיו נספו בשואה.

פיליפ קליין ואחיו משה גרו בדירה בבית רוזנטל ליד הולצר. פיליפ ניהל חנות נעליים ומשרד מודיעין. היגר לאנגליה, עבר אחר המלחמה לווינה, ושם נפטר.

קראוס (Krausz)

ליאופולד קראוס היה גבאי של "עץ חיים" ונפטר ערירי. לאשתו קראו מינה.

קרפל (Kerpel)

האחים ישעיה (שנדור) וליאופולד (פולטל) קרפל, בניו של שלנה קרפל,

ומשפחותיהם גרו ברחוב קניגסשטראסה. הם סחרו בתבואה, בפירות, בנפט והחזיקו בזכיון לטרפיק הראשי (לממכר טבק, עיתונים ובולים). בית העסק שלהם היה ברחוב קניגסשטראסה. בעסקיהם עבדו פקידים ופועלים רבים. פעילותם המסחרית השתרעה על פני הסביבה כולה. מייסדיו של בית־המסחר היו ההורים של האחים קרפל.

ישעיה כיהן משך שנים במועצת העיירה, ואחר־כך במועצת העיר (כאשר מטרסדורף הפכה לעיר). היה נואם כישרוני ובקי בש״ס. מלבד זאת היה גם בעל־צדקה. הוא גר בבניין בקניגסשטראסה, בו היתה גם החנות. אשתו היתה ילידת נייהייזל (ארשקאוויואר). היו לו שני בנים, משה חיים (מוריץ) וארנסט, שנשאו בנות ממשפחת שטרן מסרדאהלי לנשים, ושתי בנות, טילדה ורוז׳י. כל הילדים הולכים בדרך היהדות הנאמנה. מוריץ, ארנסט ורוז׳י עלו ארצה. ישעיה קרפל נעצר בידי הנאצים ונרצח מאוחר יותר עם אשתו בידי הנאצים.

ליאופולד כיהן תקופה מסוימת כראש הקהל. הוא הגיע ארצה עם אשתו רוז׳י, ילידת סרדאהלי (היא נפטרה בשנת 1983). גם לו היו ארבעה ילדים: מנצי, מאיר (מקס), ארז׳י וארנקה. מנצי עברה אחרי נישואיה עם מר וייס לגור בפרשבורג. מאוחר יותר היגרו לאוסטרליה. בשואה שיכלו אחד מבניהם. הם גרים במלבורן, לשם נישאו הבנות. ביתם מתנהל על־פי ההלכה. מקס ייסד בתל־אביב בית־כנסת קטן לזכר הוריו. אישתו התייסרה שנים רבות במחלה קשה. במטרסדורף ניהל עסק למיחזור בנזין שהיה ממוקם בביתו של מנדל, ואילו בארץ היתה לו חנות לקונפקציה. הוא אדם אמיד, שומר תורה ומצוות, ובעל־צדקה גדול. ארז׳י, הבת השנייה, היתה נשואה למר כהן. שניהם נפטרו בגיל צעיר בתל־אביב, ושם גם מקום קבורתם. ארנקה עלתה עם הוריה ארצה, התחתנה עם מר אוסטפלד וגרה כיום בטורונטו (קנדה). שני בניהם הם חסידי חב״ד.

מקס קרפל ואשתו גרו בדרך לתחנת הרכבת.

רדלינגר (Redlinger)

המשפחה גרה ברחוב הראשי. האשה היתה בתו של לזר טרביטש.

רוזנברגר (Rosenberger)

לנפתלי הרץ (היינריך) רוזנברגר, שכונה ביידיש האצל, היתה חנות

נעליים ולקונפקציה. היה בעליו של חברת ביטוח היחידה בעיר; כמעט כל העיר היתה מבוטחת אצלו. כיהן כראש העיר האחרון של העירייה היהודית ואחר אבדן המעמד העצמאי משך שנים רבות כראש הקהל. שימש מוהל. היה אדם חרוץ וכשרוני מכל הבחינות, ונוסף לכך גם תלמיד חכם.

ניהל את ביתו בצורה יפה ומכובדת. אשתו היתה בת למשפחת לוי, שהתגוררה באוסטריה התחתית, הן בנוינקירכן והן בגלוגניץ. בת אחת נישאה למר פלדמן, תלמיד חכם אף הוא. בניהם היו בני ומוקי, בת אחת היתה נשואה למר הירשנהויזר ובת נוספת למר לקנבאכר מזיגלס. השניים נרצחו בידי הנאצים יחד עם הבנות.

הבת ז'ני היתה אשתו של מר פתחיה וייסברגר מגוטה. מר וייסברגר היה תלמיד חכם ואהוד מאוד בקרב אנשי הקהילה; היה תמיד במצב רוח טוב. עם חתונתו החל לעבוד בחנותו של חמיו, ובהנהלתו שיגשג העסק. היה נציגה של חברת הנעליים "באלי". בנו יוסף (פפרל) סייע רבות בידו. היה תלמיד חכם וממנהיגי "אגודת ישראל" במטרסדורף. גם בנו ארווין היה למדן. שניהם עלו לארץ ישראל ועוסקים שם בענף ההנעלה. מפעל ייצור הנעליים שלהם נמצא כעת בתל־אביב ונושא את השם "אטרנה". את סניף החברה ברמת־גן ברחוב ביאליק מנהל ארווין. האחות אלזה נשואה למר כהן וגם היא עלתה ארצה. לפני נישואיה גרה בירושלים. ההורים, פתחיה ואשתו, והבנים עלו באופן בלתי־לגלי; הרבה תלאות עברו עליהם עד שהגיעו לחוף מבטחים. הם גרו בתל־אביב ואחר־כך ברמת־גן.

לשלום רוזנברגר היו מספר בנות. אחת היתה אשתו של בני פלדמן. מינדל החרוצה מכרה את העופות השחוטים בזאורברון. כאשר היה צריך לארגן מניין בביתו של אבל, היה זה שלום רוזנברגר שפסק את ההלכות.

רוט (Roth)

יעקב רוט היה חתנו של המורה שלמה ברייאר ובעליו של מפעל לייצור מי סודה ברחוב קניגסשטראסה מס' 43. המפעל היה ממוקם בחדרים שונים בחצר הבית. את תוצרתו שיווק לא רק ליהודים, אלא גם למסעדות הנוצריות. הוא היה פעיל מאוד בתחום העזרה לזולת ודאג למקום לאורחים נודדים בבית הקהל. תמיד היה במקום, כאשר היתה דרושה עזרה. הוא גורש עם משפחתו הגדולה בידי הנאצים והגיע לירושלים לבתי הונגרין. כאן פעל במסגרת "פועלי אגודת ישראל" והיה מופקד מטעמה על המאפיה.

בימי המצור דאג להוריי בצורה נוגעת ללב והביא להם דברי מאפה שונים, וביניהם כמות גדולה של איטריות ופתיתים. בכך הציל את חייהם.

אחיו מענדל רוט היה נשוי לגרטל בנאו. נמנה עם הלמדנים של מטרסדורף והיה חבר פעיל ב"חברת ש"ס". כאשר עלה היטלר ימח שמו לשלטון עבר עם משפחתו לווינה, ומשם עלה ארצה. בארץ ניהל עם ילדיו חנות למוצרי עור בתל־אביב. הוא אדם אמיד וביתו מתנהל על־פי ההלכה. כיום הוא מתגורר בבני־ברק. הוא הגבאי של בית־הכנסת ברחוב רמב"ם בתל־אביב. בתו הבכורה היא אשתו של מר כהן, ובנו הגדול הוא ממנהיגי ה"חברה קדישא" בתל־אביב. בנו הצעיר עוזר לאביו בחנותו בתל־אביב. הוא בעל משפחה ברוכת ילדים; כל בניו הם דתיים ולומדים בישיבה.

רייכנר (Reichner)

רייכנר היה תלמיד חכם וכיהן כגבאי של "חברת ש"ס". הבנותיו עבדו כתופרות. הן היו חרוצות מאוד. לא ידוע לי דבר על גורלן.

ריינינגר (Reininger)

ריינינגר היה גיסם של האחים קרפל. הוא הגיע למטרסדורף מהולנטל באוסטריה התחתית. גם הוא התגורר ברחוב קניגסשטראסה והיתה לו חנות מכולת. לבניו הוגו והרמן היה בית־מסחר ליינות בווינר נוישטט, בנו ליזר היגר לארה"ב, ודוד גר בתל־אביב. הוגו היה משך כל השנים ראש קהל בווינר נוישטט. הרמן התגורר בווינה ושם נפטר.

רוסנק (Rusnak)

הרב מאיר רוסנק שירת שנים רבות כשוחט, בעל־תפילה ובעל־קורא והיה אהוד מאוד בקרב חברי הקהילה. הוא נפטר בבית־חולים בווינה וגם נקבר בעיר זו. בנו אברהם (רומי) היה במלחמת העולם השניה בשבי האיטלקים. אחרי תקופת הנאצים הגיע לתל־אביב ולאחרונה גר בווינה. היה דתי מאוד, וכך היו גם אשתו וילדיו. בני הזוג נפטרו בגיל צעיר יחסית. בניו ארמין ובלה למדו משך תקופה ארוכה בישיבה וידעו ללמוד. בנו דז'ו ובתו רוז'י נפטרו בגיל צעיר. בת נוספת נרצחה ע"י הנאצים בסלובקיה.

שוטין (Schotten)

משפחת שוטין היתה מהמשפחות החשובות של מטרסדורף. זכיתי

להכיר עוד את האם ואת הסבתא געלא. היא גרה אצל בנותיה בזאורברון (הולצר ווייס), ושם גם נפטרה. לאחים חיים־ישעיה ושלום (סולון, סלומון) שוטין היה מפעל לעיבוד עץ, שהיה ממוקם בקצהו של רחוב היהודים ב"מילברג" (= הר הטחנה). מדוע נקרא המקום בשם זה, איני יודע. אחר מלחמת העולם הראשונה ערך שלום שוטין שינויים בבנין והפך אותו למפעל נוצות. בקומה א' היו דירות. במלחמת העולם השנייה התנהלו במקום קרבות בין הגרמנים לבין הרוסים והבנין היפה - יחד עם המפעל - נהרסו. לחיים־ישעיה ולשלום היה אח נוסף בגלוגניץ; לבנו קראו קרל.

חמישה בנים היו לשלום שוטין ולאשתו לבית לייכטר מנייהייזל (ארשק־אויוואר): ליאו, ינו, יוסף, מנו ושמואל. הבת צילי נישאה למר ברלר מבקש־צ'בה, ואחותה לנצ'י למר אייזנברג, גם הוא מבקש־צ'בה. ליאו, שלמד בצעירותו כמו אביו בישיבה, היה ראש־הקהל האחרון של הקהילה ונשוי למנצי לבית פישר. היו לו שישה ילדים. ליאו נאסר ע"י הנאצים ובבית־הסוהר הוכה קשות פעמים רבות. היגר אחר כך לצרפת ולשווייץ. שיכל שלושה ילדים במלחמה. אשתו נפטרה אחר המלחמה בצרפת. גופתה הועברה לירושלים ושם היא קבורה. ליאו עלה מאוחר יותר ארצה. יש לו חנות לכלי־מיטה ולנוצות בתל־אביב. ינו שוטין ואשתו התגוררו בדירה בה גר לפנים מזכיר הקהילה שוורטנר. הבית, כך נדמה לי, היה שייך לסוחר העצים מרץ. ינו ניהל מכולת ברחוב יודנגאסה מס' 26. המשפחה נמלטה מפני היטלר ליוגוסלביה ושם נרצח בידי הנאצים. מנו היגר לארה"ב. יוסף ושמואל עלו ארצה ומתגוררים בחיפה. אחותם צילי וילדיה (להוציא אחד), שגרו בבקש־צ'בה, נספו באושוויץ. אתם נרצחה גם האם שברחה כאלמנה לבתה זו. בעלה של צילי ובת אחת היגרו לארה"ב. לנצ'י ובעלה היו בישראל, עברו משם לאוסטרליה, והיום הם חיים בארה"ב. שם נפטרה בתם שהשאירה אחריה ילדים.

משפחתו של חיים־ישעיה מנתה נפשות רבות. אשתו היתה בת למשפחת גולדברגר. לבניהם קראו יעקב, איגנץ (נצל) וזיגמונד (זיגל), והבנות, כמדומני שבע במספר, היו כולם נשואות. חיים־ישעיה ואשתו נשלחו למחנה תרזין. הוא ניצל בגלל כישוריו כנגר. גם אחותי ובעלה, ולי ויונס עקשטיין הגיעו לתרזין, ובני הזוג שוטין ציידו אותם שם בדברי אוכל.

לחיים־ישעיה היתה במטרסדורף חנות לכלי בית ומוצרי ברזל. כאשר הגיעו הנאצים והתחילו לבוז את החנויות ולהעביר אותן לבעלות "אריות",

השתלט ליאו שוורץ על החנות. איש זה היה נאצי ותיק ומתחרהו של שוטין. לבסוף, בימי זקנותו, שילמו לו כגמולו וגירשו אותו מהחנות שלו. כפי שסיפרו לי, נאלץ לחטט בפחי האשפה. לגבי הבנות של חיים־ישעיה: למיטב זכרוני נישאה בת אחת למדפיס בשם אסטרייכר, אחת לסוחר יין ליפשיץ ושלישית למר שוורץ מצעהלים. הבת שנישאה לניכטבורג חיה באנגליה, ונוסף לכך היו גם אסתר, אנה וסופי. בנו של זיגמונד, שחי באמריקה, נוהג לבקר בארץ כמעט כל שנה. גם אשתו של ישראל (דז'ו) וייס היתה מבנותיו של חיים־ישעיה שוטין.

ישי שוטין ניהל חנות מכולת ברחוב יודנגאסה מס' 23, בבית סייבק. הוא הצטיין בעזרה לזולת, ובמיוחד לאורחים עניים בשבילם נהג לאסוף אישית תרומות מחברי הקהילה. הוא כיהן כגבאי בבית־הכנסת וגם ב"חברה קדישא". למרבה הצער נפטר בגיל צעיר והשאיר אחריו אלמנה, רוזה לבית פוגל, ושמונה יתומים, כולם רווקים. הבת הבכורה, אירנה, המשיכה לנהל את החנות, ואחותה גרטל סייעה בידה. הבן הגדול, שמואל, שהיה בחור שקדן בעל שכל חריף, למד בישיבה. יתר הילדים היו עדיין קטנים ולמדו בית הספר. כל המשפחה נספתה בשואה, מלבד הבן נתן שהעפיל ארצה; הוא בעל מאפיה.

שטיינהוף (Steinhof)

אדולף שטיינהוף היה אדם ירא שמים ונהג להשכים בבוקר לבית הכנסת, שם הגיע ראשון. היה אדם חרוץ ותמך בעניים. משך תקופה מסוימת כיהן כגבאי. בשנים האחרונות לפני ה"אנשלוס" היה לו בית חרושת לסריגים. תוצרתו נודעה בטיבה המעולה. ילדיו פאול, פיליפ, יולנדה, רני, הילדה, בילה ולאיוש עבדו כולם במפעל. אשתו נפטרה אחרי מחלה ממושכת שנים רבות לפני היטלר. בן אחד, רודולף (רודי), נפטר על פניו בגיל צעיר. הוא עלה ארצה בהעפלה יחד עם משפחתו הגדולה.

שתי האחיות ברטה וסופי שטיינהוף ניהלו חנות לפרוות בקניגסשטראסה. הן עברו לגור בווינה, מפני שכל קרוביהן חיו ומתו בעיר זו. שתיהן נספו בשואה.

שטיינר (Steiner)

הזגג בנדל שטיינר היה משורר חובב. הוא כתב שירים לפורים

ולאירועים אחרים. את יצירותיו נהג להציג ברבים יוסף (ספ) לב. שיריו של בנדל שטיינר היו האטרקציה של ה"חברה סעודה" (מסיבת ה"חברה קדישא"), אבל על כך רק שמעתי סיפורים, כי בזמני כבר לא התקיימו הסעודות האלה. שטיינר השכיר בדירתו מקומות לינה לבחורי ישיבה.

שטרייכר (Streicher)

אבי המשפחה ניהל חנות גלנטריה. אדולף שטרייכר היה גבאי של ה"חברה קדישא" ונמנה עם "ח"י אנשים". אשתו הראשונה נפטרה במטרסדורף. אשתו השנייה, יולישקה, היתה ילידת בלאשא־ג'ארמאט. היא לא ילדה לבעלה ילדים ונרצחה בידי הנאצים.

מנישואיו הראשונים היו לאדולף שטרייכר שלוש בנות ובן. הבנות היו נשואות בהונגריה ונספו כולן בשואה; רק אחדים מבין ילדיהן שרדו. בעלה של אחת האחיות (מילכה) שגר בפרשבורג שרד והיגר אחר המלחמה לאמריקה. הוא קנה לו שם טוב כאדם עשיר ונדיב התומך במוסדות רבים ומפזר צדקה לעניים.

הבן יוסף נשא אחת מבנותיו של מר שטיינר מג'ומורה (יעמרינג) בהונגריה, שהיה אדם מבוסס ומכובד. המשפחה השיגה סרטיפיקאטים ועלתה לארץ־ישראל. הזוג קיבל דירה בבתי הונגרין, מפני שמר שטיינר היה מחשובי התורמים לכולל הונגרין. ליוסף שטרייכר היה במטרסדורף בית עסק למסחר סיטוני למיני סידקית ולסריגים. הוא סיפק את סחורתו לחנויות ברחבי בורגנלנד. היה אדם כישרוני וחרוץ. בירושלים ניהל בבית סנסור עסק דומה, יחד עם שותפו שמואל שטרנפלד. בני הזוג נפטרו בעיר זו ושם מנוחתם כבוד. על ששת ילדיהם ידוע לי שלבן אחד קראו אברהם ליזר ושבת אחת גרה בחיפה. בעלה נפטר והיא מנהלת מאז את העסק המשפחתי עם ילידה.

שטרן (Stern)

הרמן שטרן כיהן משך תקופה מסוימת כראש הקהל וגם כגבאי צדקה וגבאי של "חברת ש"ס". היתה לו חנות תכשיטים ומצבו הכלכלי היה שפיר. הוא היה בעל התוקע בראש השנה, דבר שנחשב לכבוד גדול. אשתו מרים לבית פירסט ואחדים מילדיהם נלקחו בימי השואה ליוגוסלביה ונספו שם.

הרמן ובנו חיים הצליחו להימלט לשווייץ, וילדים הנותרים (ביניהם יעקב) העפילו ארצה. הרמן שטרן נפטר בשיבה טובה בישראל.

שיין (Schoen)

הייניריך שיין היה בנו בכורו של שמואל שיין, שהיתה לו מכולת ברחוב באהנשטראסה מס׳ 4. הייניריך היה נשוי לאירנה לבית שוורץ מהונגריה. לילדיהם קראו ארנולד (הוא היה מפעילי אירגון הכבאות היהודי), ליאו, ינו, גוסטי ומרתה. היה בעל בית מכובד בקהילה ונמנה תמיד עם ״ח״י אנשים״. היה אדם אוהב שלום, עניו, ישר ואהב לעזור לזולת. נהג לתמוך כספית בסוחרים שסבלו מקשיים כלכליים. היה אחד הציונים המכובדים ביותר במטרסדורף. עלה לארץ־ישראל ושם נפטר בשיבה טובה.

מענדל שיין היה אחיו של הייניריך. הוא כיהן גבאי ה״חברה קדישא״ וחבר ה״ח״י אנשים״. היה ירא שמיים, אהוד בקהילה וסוחר חרוץ. לאשתו קראו רעכא. לבני הזוג היו שלוש בנות ובן. הבת בלנקה ניספתה עם משפחתה בשואה. הבן עקיבא (קרל) הוא חקלאי בכפר יחזקאל ואב למשפחה. אחותו רוזי׳ וההורים היגרו לארה״ב ושם נפטרו.

שמעון שיין גר עם אשתו רוזה, שהיתה ילידת צעהלים ובת למשפחת שיף, ברחוב וינקלגאסה, לשם עבר מבית רוזנטל. בקומת הקרקע של הבניין נמצא בית הדפוס של המשפחה. שמעון שיין כיהן משך תקופה מסוימת כגבאי צדקה. כל ילדיהם, מלבד בתם זלדי, מתו.

שישא (Schischa)

במטרסדורף גרו האשל שישא ואשתו הנדל, בתו של הרב משה הירש. האשל נפטר ונקבר במטרסדורף, אשתו נרצחה בידי הנאצים.

יוסף שישא קנה את ביתו של דייטש. בתו היחידה נישאה למר שנירמכר; המשפחת היגרה לאנגליה. יוסף עבד באוסטריה התחתית. היה ירא שמים. הוא ברח מפני הנאצים לווינה, אך לבסוף נספה עם אשתו בשואה.

לליזר ומקס שישא ואחיותיהם היתה חנות למכונות. לאחיות - גיזלה, ברתה ולאה - היתה חנות לסריגים. מקס שישא שהה במלחמת הראשונה בארץ ישראל, ולשם עלה מאוחר יותר עם אחיו. אחר המלחמה חזר מקס למטרסדורף ופתח בית עסק למכונות חקלאיות ולמכונות תפירה. אשתו

היתה משוראן. הוא היה גבאי של ה"חברה קדישא" וחבר פעיל ב"חברת ש"ס". אביו היה בכל בוקר ובכל ערב בין עשרת הראשונים בבית הכנסת. היה ירא שמיים. אמו מילכה נפטרה בגיל מאה במטרסדורף, ושם גם מקום קבורתה. כאשר סיפח היטלר ימח שמו את אוסטריה עלה מקס שישא עם משפחתו ארצה ופתח שם בית עסק למכונות בביתו של אחיו. העסק קיים עד עצם היום הזה ומנוהל בידי חתנו. למקס היו שלוש בנות. הוא עצמו נטמן בבית־העלמין בחיפה.

שלוסר (Schlosser)

הגברת שלוסר, בתה ובנה ואלטר.

שלזינגר (Schlesinger)

שמואל "דבורה'ס" שלזינגר, חייט במקצועו, עסק רבות בגמילות חסדים. היו לו בן ובת, קרל ופאולה. היא היתה נשואה והיו לה שלושה ילדים; שמו של אחד מהם היה רוברט.

שפרינצלס (Sprinzelles)

לברנהרד (ברל) שפרינצלס היתה אישה בשם שרה (שורל); לשני ילדיהם קראו לודוויג (ליזר) והלן. ברנהרד היה בן דודו של אבי ז"ל. הוא עבר תקופה קשה עד שהצליח להתבסס. עסק במסחר במוצרי טקסטיל בסיטונות ובקימעונאות, לפנים היה לו יקב. מאוחר יותר היה היהודי העשיר ביותר במטרסדורף. משך תקופה מסוימת כיהן כראש הקהל וכגבאי של ה"חברה קדישא". נהג ללמוד כל יום ב"חברת ש"ס" והיה תמיד בין עשרה הראשונים בבית הכנסת. היה ירא שמים ומדקדק במצוות, וכך חינך גם את בנו יחידו ליזר, שהיה שותף בעסק של אביו.

ליזר למד בישיבה במטרסדורף וגם בפאפא ונשא לאשה את אילונקה פריי מסומבטהלי. עשרת ילדיהם, בלי עין הרע, חיים כולם בארץ־ישראל. הבן האשי הוא ר"מ בישיבתו של הרב ווזנר שליט"א ונמנה עם תלמידי החכמים המובהקים של בני־ברק. נפתלי נשוי לבת ממשפחת לוין מפרוינקירכן, אשה חרוצה. חתנו המבוגר ביותר הוא הרב אולמן. הוא מחשובי הרמי"ם בישיבת "חוג חתם סופר" של הרב אונגר ותלמיד חכם מובהק. הוא נצר למשפחת אולמן המפורסמת מגרוסווארדיין. אשתו היא

חרוצה וחכמה. בירושלים גרה בת נוספת שהיא נשואה למר שפיצר מווינה. הבן השלישי מתגורר גם הוא בירושלים והוא מגיד שיעור.

אחרי סיפוח אוסטריה בידי הנאצים נעצר ליזר והושיבו אותו בבית־הסוהר של מטרסדורף. שם הוכה בידי ראש העיר גיפינג ובידי וייסנשטיינר מזאורברון. כל רכושם הרב נלקח מהם. הקומיסר שהיה מעורב בפרשה, אדם בשם גודא מזאורברון, נפל מאוחר יותר במלחמה.

בתו של ברנהרד נישאה ליהודי בשם קוט מסומבוטהלי. היו להם מספר ילדים. הבעל ניהל חנות למוצרי עור. בני הזוג וילדיהם, להוציא בן אחד שחי בקנדה, נספו בשואה. כל ילדיו של ליזר הולכים בדרך התורה.

בעלה של לאה שפרינצלס (אימו של ברנהרד) נפטר בדמי ימיו. היו לה שני בנים, ברנהרד (בערל) ואברהם, ובת בשם גיטל שנישאה לאדם בשם קיקיס ועברה לגור בווינה. לזוג היו שתי בנות; אחת נרצחה בידי הנאצים, והשניה - טרודל שמה - הצליחה להימלט לצרפת, ושם חיה עם בעלה וילדיה. הוריה נרצחו.

חברי קהילת מטרסדורף שהתגוררו מחוץ לעיר

פורכטנאו (Forchtenau)

משפחת שישא: שמואל שישא כונה גם שמואל פורכטנאו, על שם מקום מגוריו. אשתו היתה בתו של אשר פאלק לייטנר. בני הזוג ניהלו חנות לתבלינים, מוצרי טקסטיל וסידקית. כשהיטלר עלה לשלטון היגרו בניהם ובנותיהם לשווייץ. אחדים כבר נפטרו, והיתר חיים בציריך. כולם היו אמידים והצטיינו ביראת שמיים. אבי המשפחה נטמן בבית־העלמין במטרסדורף.

משפחת קליין: העפילו ארצה.

וויזן (Wiesen)

משפחת קופל: אבי המשפחה היה אדם אמיד ולו שלושה בנים ובנות אחדות. אחד הבנים נרצח בידי הנאצים בשנת 1938. שתי בנות היו נשואות כבר לפני עליית הנאצים לשלטון. בן אחד היגר לארה״ב.

מר קסטנר: בעל חנות מכולת.

זיגלס (Siegless)

משפחת לקנבאכר: אם המשפחה היתה בתו של נפתלי הרץ (היינריך) רוזנברגר. למשפחה היו כמה בנות.

פטשינג (Poettsching)

משפחות מולנר וגלייסנר.

נוידרפל (Neudoerfl)

משפחת שיינברגר: הבן נשא לאשה בת למשפחת הס ממירץ־צושלאג (Muerz-Zuschlag). המשפחה היתה מבוססת מבחינה כלכלית.

חנות של גליס.

הרופא ד"ר יעקובוביץ'. (היו שם יהודים נוספים, אך איני זוכר את שמותיהם.)

מארץ (Marz)

משפחת פלדמן: היא עברה למטרסדורף. הבן בני נשא אחת מבנותיו של שלום רוזנברג לאשה. הוא ניספה באסון האונייה "פטריה". ינו גר בראשון לציון.

שטוטרה (Stoettera)

משפחת בויאר.

דראסבורג (Drassburg)

משפחת בונדי.

אנטאו (Antau)

מר לפלר: בעל טחנת קמח.

שאטנדורף (Schattendorf)

משפחת נוסבוים: אנשים אמידים. הבן הצעיר, בלה, נמלט עם משפחתו לצרפת, ואילו אחיו הגדול עלה ארצה ושם נפטר.

זיגגראבן (Sieggraben)

משפחת שלזינגר.

זאורברון (Sauerbrunn)

בזאורברון שהו משך חודשי הקיץ אלפי נופשים, רובם יהודים חרדיים. משך כל ימות השנה גרו במקום האחים פריץ ואמיל הניגסברג ובני משפחותיהם. האחים ניהלו חנות מכולת ואת בית הקפה בכיכר הראשית. לפריץ היו שש וילות ובתים נוספים. כשהגיעו הנאצים היגר עם משפחתו לאנגליה, ושם נפטר. אמיל, אשתו ובנו באו ללוגאנו בשווייץ. בנם נשא אשה משווייץ; הוא אדריכל ומהנדס בניין.

אריה ליב לוי: גר ברחוב באהנגאסה.

משפחות הולצר, וייס: בבעלותם היו חנות מכולת, מסעדה ואולם שמחות.

אוטו וייס: היה פרוון אמן.

מר פלנר: קצב.

מר אלט: בעל מסעדה כשרה.

משפחת צולנר: גם כן בעלת מסעדה.

משפחת ביברשטיין: גרו בזאורברון עוד לפני הנאצים, והם כיום היהודים היחידים באיזור מטרסבורג. לווילי ביברשטיין יש חנות למכשירי חשמל ווילה יפה עם גינה גדולה.

ד"ר הופמן: רופא, גר ברחוב וינר־נוישטטר־שטראסה. לו היו שתי בנות רווקות.

משפחת דייטש: התגוררה באותו הרחוב.

בתקופה הנידונה שהתה אחותי ואלי אקשטיין בזאורברון, שם עבדה בענף התיירות. מטרתה היתה להרוויח את דמי הנסיעה והפלגה, שהסתכמו בסכום גבוה מאוד, לבני המשפחה.

וינר נוישטאט (Wiener Neustadt)

משפחתו של לאזר קופל: החזיק במקום בית־כנסת פרטי. היו לו, בלי עין הרע, חמישה עשר בנים, אותם שלח ללמוד במטרסדורף. הוא היה סיטונאי לקמח ולתבואה.

האחים מקס (מנו ושמואל מנדל): בעלי בתי מסחר ליינות.

הוגו והרמן ריינינגר: בעלי בית גדול ויקב ברחוב באהנגאסה. הוגו כיהן משך כל השנים כראש הקהל.

היינריך וקובי ברייאר: בעלי חנויות למוצרי טקסטיל.

גוסטב ואדולף ברייאר: בעלי בית דפוס.

פרידל ברייאר: שען.

דייטש ורוזנברג: התפללו במניין של קופל.

זיגמונד הירש: בנה של פראדל הירש, בעל בית עסק למוצרי עור.

שמואל מנדל.

באדן סמוך לווינה (Baden bei Wien)

משפחת כהן: משפחה ברוכת ילדים.

ד"ר דייטש (רופא) ואחיו: בניו של הרופא, וולטר ואחיו, מתגוררים שניהם בירושלים והם יראי שמיים.

מדלינג (Moedling)

משפחת קופל.

נוינקירכן (Neunkirchen)

לוי גרשטל: אשתו לבית כוהן היתה ילידת מטרסדורף.

גלוגניץ (Gloggnitz)

משפחת לוי.

וינה (Wien)

האחים רוזנברג, האחים מייאר, האחים לייטנר, משפחת מנדל, ילדיו של יעקב אדלר, אבלה ברייאר וילדיו, הרב יוסף בוימגרטן וילדיו, ליבלה בויאר, גבריאל טרביטש וילדיו, אברהם שפרינצלס וילדיו, הירש, משפחת הירשל, הרב בנדיקט וילדיו, הרב יעקב הירש, רודולף ויינקל (יעקב) קליין. כל בני משפחת שישא שהתגוררו בווינה היו ממטרדורף, כך גם כל בני משפחת ברייאר. לווינה עבר גם לאזר דייטש, שהיה מייסדו של הבנק למסחר ולהלוואות של מטרסדורף. ליפה שיין ומשפחתו גרו בווינה, כמו גם משפחת מנדל ושמואל הוניגסברג עם בני משפחתו. יינקל (יעקב) פינקס

והשר דוד צבי פינקס גרו עם משפחותיהם בווינה. כולם עלו ארצה, יחד עם אחיהם ואחיותיהם.

ליאופולד דייטש: אחיו של ישראל דייטש.

ליאופולד הירשל: אשתו היתה בתו של פיליפ פולאק.

בנו הבכור של איצק שישא: נשא בת למשפחת זילברמן לאישה.

לאחים זילברמן היה במטרסדורף חנות לקונפקציה. הם באו מווינה. אח אחד נפטר, והשני עלה עם אשתו ארצה והתגורר בחיפה. אחד מבניו עובד כרופא בבית־החולים "שערי צדק".

שופרון (Oedenburg, Sopron)

האחים ברייאר, כוהן, מילר, מייאר, קרפל.

סומבטהלי (Steinamanger, Szombathely)

בנו של לאזר דייטש: עבר אחר־כך לווינה.

פרשבורג (Pressburg, Pozsony, Bratislava)

ד"ר קרל ברנדל.

אינסברוק (Innsbruck)

משפחת בויאר.

זלצבורג (Salzburg)

משפחת פולאק.

אייזנשטאט (Eisenstadt)

זיגמונד הירשל: בעל בית דפוס.

טפולצ'אן (סלובקיה) (Tapolcsany)

אחד מבניו של גאשה גליס עם אשתו.

ארץ־ישראל

בנו הבכור של ליזר שישא עלה עוד לפני מלחמת העולם הראשונה.

פרק שמיני

עלייתי לארץ־ישראל

סיפוח אוסטריה בידי הנאצים וגירוש היהודים פיצלו את משפחתי: הוריי נמלטו לפרשבורג, שם התגוררה אחותי ואלי עם בעלה, יונה עקשטיין. מאוחר יותר הצליח להגיע לשם גם אחי הייני. אחותי השנייה, הילדה עברה לווינה. אחי ארמין היה בין הראשונים שהגיעו ארצה במסגרת "עליה ב'". ואילו אני זכיתי להשיג סרטיפיקט ומצאתי את עצמי בדרך לארץ־ישראל. בהגיעי לחיפה בסוף ספטמבר 1938 קיבלו את פני אחי ארמין ויעקב כ"ץ, מנהיגה של "פועלי אגודת ישראל" בחיפה ולימים חבר כנסת מטעם מפלגה זו. מהלירה שקיבלתי לרגל עלייתי - סכום בשווי זה שילמתי קודם בווינה - נוכו לי עשרה פיאסטר לדמי־חבר, וכך התחלתי את דרכי בארץ עם תשעים פיאסטר. אכסנייתי הראשונה בארץ היתה דירה בבית־העולים באחוזה, שכונה חיפאית, לשם הופניתי על־ידי התאחדות עולי גרמניה. השכונה היתה מורכבת ממספר בתים.

כבר בימים הראשונים לשהייתי בארץ יכולתי להתרשם מהמצב הפוליטי המתוח. בלילות נשמעו הדי ירי שלא פסקו כמעט לרגע. מקורם של הקולות המבהילים, שהדירו שינה מעיניי, היו חילופי אש בין כנופיות ערביות שניסו לכבוש את השכונות היהודיות ובין ה"כפירים", המגינים היהודיים, שמנעו זאת מהם.

בחיפה שהיתי ימים ספורים בלבד, כי בלבי התעוררה תשוקה עזה לגור בירושלים. לשם הסידורים הדרושים לכך התעכבתי כמה ימים בתל־אביב. לאחי ארמין היה שם מכיר בשם סבוראי שהתגורר ברחוב זמנהוף. הלה הלווה לי חמש לירות, מפני שסכום הכסף שהיה בידי לא הספיק להתחיל חיים חדשים. מצויד בכסף ומלא מרץ הגעתי איפוא לעיר הקודש ומצאתי דירה בבית העולים ברחוב החבשים (רחוב אתיופיה).

ימים קשים עברו על העיר, הן מבחינה בטחונית והן מבחינת מצב

התעסוקה. אבל עוד לפני שנתתי את דעתי על ענייני פרנסה והתבססות כלכלית, רציתי להגיע את הכותל המערבי. התברר לי, שאין זאת משימה קלה כלל ועיקר - ואפילו מסוכנת. ללכת לבד לא בא בחשבון בגלל התקפות הערבים הבלתי־פוסקות. נוכחתי לדעת, כי הדרך היחידה להגיע אל מחוז חפצי היא לחכות עד שתתקבץ קבוצת יהודים מלווה בשומרים חמושים. בשבת הראשונה שלי בעיר חיכיתי איפוא לקבוצה כזאת ליד הדואר ברחוב יפו. כעבור זמן נאספו שם כעשרים חסידים, ואנחנו יצאנו לדרך. הלכנו דרך הרובע היהודי למגרש הגרמנים ("דייטשן פלאץ"), שם הצטרפו אלינו עוד כמה מתפללים. הגענו ב"ה ללא פגע לכותל והתפללנו. אחר כך חזרנו באותה הדרך לעיר. זה היה כאמור בשנת 1938.

ראשוני העולים ממטרסדורף, כארבעים צעירים מקרב בני הקהילה ובתוכם אחי ארמין, הגיעו ארצה אחרי תלאות רבות ביוני 1938, בטרנספורט הראשון של עלייה ב'. אחרי קבוצה זו התארגנה קבוצה שנייה. בין הנוסעים היו הפעם גם קשישים, ובתוכם כמה יוצאי מטרסדורף. הנסיעה היתה בגדר סכנת נפשות: האניות היו במצב ירוד והימאים כולם נכרים. מנות אוכל היו זעומות ואספקת מזון לא היתה סדירה הסיבה למעפילים סבל רב. אבל חרף כל הקשיים והסכנות היו הנוסעים שמחים בחלקם, על אשר התאפשר להם להימלט מצפורני הנאצים והגסטפו. כי זאת ידעו היטב: אי אפשר להישאר באוסטריה.

העולים החדשים מבורגנלנד סבלו רבות בתחילת דרכם בארץ. על־מנת להחזיק מעמד ולהתבסס נדרשו מהעולים כוחות נפש רבים. כמעט כל צעירי הקהילה היו בניהם של סוחרים ושל אנשי עסקים. לא היתה להם שום הכשרה מקצועית ספציפית, דבר שהיה יכול להיות להם לעזר רב במולדתם החדשה. הצעירים נאלצו איפוא להתפרנס מעבודות דחק בלתי־מקצועיות תמורת משכורות עלובות. שכרו של שכיר יום נע בין שנים־עשר עד ארבעה־עשר פיאסטר ליום. עבודות מסוג זה היו מוגבלות לימים אחדים בשבוע בלבד. בנות רבות עבדו במשקי בית של אנשים אמידים, לעתים תמורת הזנה בלבד. לא פעם נאלצו אנשי עירי ללון על שפת הים ולאכול את שיירי האוכל של המסעדות בהן עבדו בעבודות נקיון. בכל זאת נחשב מאושר, מי שעלה בידו למצוא מקום עבודה, כי המצב הפוליטי והכלכלי השפיע לרעה על מצב התעסוקה. השיקול של מציאת פרנסה גרמה לרוב יוצאי בורגנלנד להתיישב בערים תל־אביב, חיפה, ראשון לציון ורחובות,

מקומות בהם היה מצב התעסוקה טוב יחסית. לעומת זאת נמנעו מלהשתכן בירושלים, שם לא היה כמעט סיכוי למצוא עבודה. למעשה, התיישבו בעיר הקודש רק רבני בורגנלנד, כגון ראב"ד אייזנשטט, ראב"ד פרוינקירכן, ראב"ד לקנבך עם חתנו הרב אונגר, ראב"ד קוברסדורף והדיין של מטרסדורף, הלא הוא הרב ישראל טויסיג. "כולל הונגרין" ו"איגוד הרבנים" קיבלו על עצמם לדאוג לפרנסתם.

לרוב רובם של האנשים לא היו דירות משלהם, אלא גרו בשכירות בבניינים שהוקמו על־ידי יהודים או ערבים אמידים. שכר הדירה הממוצע הסתכם בשתיים וחצי לירות פלסטיניות בעד דירה בת שני חדרים ושלוש לירות ושבעים וחמישה פיאסטר עד ארבע לירות בעד דירה בת שלושה חדרים. לעתים קרובות התגוררו בדירות בנות שלושה חדרים שלוש משפחות בשותפות, והדיירים חילקו ביניהם את המטבח, את חדר האמבטיה ואת השירותים.

המטבע הקטן ביותר היה המיל, והוא מאית הפיאסטר (שהיה מאית הלירה). בשנת 1938 היה המיל בעל ערך קנייה ממשי. לפני כל הוצאה הפכו בני האדם כל פרוטה פעמיים או שלוש והירהרו האם הדבר שעומדים לרכוש באמת הכרחי: האם לקנות את כוס הסודה בשני מיל או כדאי להסתפק במים ולשמור את הכסף למשהו אחר? האם לבזבז חמישה מיל על נסיעה באוטובוס או עדיף ללכת ברגל? כיום קשה להעלות על הדעת כיצד נראו פני החיים בימים ההם, אפילו לאלה שחוו זאת על בשרם - וקשה שבעתיים הוא להמחיש זאת לדור הצעיר. אבל על־אף כל הקשיים, איש לא התלונן. בני האדם היו צנועים והסתפקו במועט.

גם ארמין ואני התפרנסנו מעבודות דחק. אחרי זמן מסוים הוצעה לאחי שותפות לעסק: אחד ממכריו התכוון להקים קיוסק בקמפוס האוניברסיטה העברית בהר הצופים. ארמין התלהב מהרעיון ומיהר להזמין דוכן עץ אצל נגר. ההתלהבות התמוגגה במהרה, כאשר נודע לשניים שאין כל אפשרות לממש את התוכנית, מפני שכל הקרקעות של הקמפוס נחכרו על־ידי הקואופרטיב "תנובה", ולו בלבד היו שמורות כל הזכויות בעניין. המכר התייאש ונטש את הרעיון. ארמין לא העיז להרים את הפרויקט בכוחות עצמו ומצא לו מקום עבודה בחנות לכלי בית של עקיבא בוקסבוים תמורת משכורת זעומה. אמנם אני התחלתי לחשוב על העניין, ואחר שקלא וטריא הגעתי למסקנה שדבר פתיחת הקיוסק הוא בר־מימוש, אף־על־פי שהסיכויים

הקיוסק בהר הצופים

בתמונה העליונה משמאל עומד המחבר

בתמונה התחתונה אח המחבר, ארמין, עומד בקיוסק

אינם גדולים. ראשית כל היה עלי להשיג רשיון לעסק מידי "תנובה". פניתי איפוא להנהלת הקואופרטיב. בקשתי טופלה על־ידי פקיד בשם ינאי. נדחיתי בלך ושוב, אבל אני לא נרתעתי. באתי ל"תנובה" פעם אחר פעם, הסברתי והפצתי אותה בבקשותי. עקשנותי נשאה פרי. אחרי אין־ספור הפצרות והתרוצצויות העניקה לי "תנובה" רשיון בעל היקף מוגבל. אך בזאת עדיין לא תמה המלאכה. עתה היה עלי לערוך מסע שיכנוע נוסף אצל הנהלת האוניברסיטה. לבסוף זכיתי גם ברשיון מידי הסנטור ד"ר מאגנס והמנהל בן־דוד מטעם האוניברסיטה, ובדצמבר 1938 עליתי על הקרקע. הקיוסק הוצב בין הספריה לתחנת האוטובוסים. ואז צצה התנגדות חדשה: משרד הבריאות טען שאין בידי כל האישורים הדרושים. שוב החלה הפרוצדורה הידועה של הגשת בקשות, ראיונות אישיים והתרוצצויות. אבל אני הצלחתי ב"ה לעמוד בכל הקשיים וקיבלתי סוף סוף את כל המסמכים והאישורים.

התקופה הראשונה של הפעלת הקיוסק היתה מלווה בקשיים מרובים. מפני שהרשיון שקבלתי מחברת "תנובה" התיר לי למכור נייר, סיגריות ועיתונים בלבד, ההכנסות כיסו בקושי את ההוצאות והעסק לא היה רווחי. נוסף על כך גרמו הפרעות שערכו הערבים ומזג האוויר הסגרירי למיעוט לקוחות. בקור העז קפאו אצבעותי ומלאו סדקים. הדבר חרה לארמין והוא הציע לי לנטוש את מקום עבודתי באוניברסיטה ולעבוד כמוהו אצל בוקסבוים. הצעתו לא נראתה לי ולכן דחיתי אותה. המשכתי איפוא לעמוד בקיוסק שלי, על־אף התנאים הקשים והפרנסה הדחוקה. בחודש מרץ החלה עונת "החמסינים", והטמפרטורות עלו. אז התחלתי למכור גלידה. העברת הגלידה להד הצופים נעשתה בדרך בלתי־שיגרתית: רכשתי אצל וולגה בגאולה טרמוסים גדולים עם קרח, בהם מילאתי את הגלידה. מאז סחבתי יום יום את הסחורה הצוננת לאוטובוס מספר 9, בו נסעתי למקום עבודתי. היה קשה, אבל המאמץ השתלם, ותוך זמן קצר הרווחתי סכום נאה.

כעבור שמונה־תשעה חודשים העברתי את ניהול הקיוסק, שהפך בינתיים לעסק רווחי, לארמין, אחרי שראיתי את עבודתו הקשה אצל עקיבא בוקסבוים - לעתים שתים עשרה שעות ביממה! - ואת משכורתו הזעומה. אני פתחתי בשותפות עם אחי הצעיר הייני חנות לקונפקציה ברחוב בן יהודה 6. החנות קיימת עד עצם היום הזה. התחרות היתה קשה והרווחים נמוכים. בספטמבר 1939 פרצה מלחמת העולם השנייה. האספקה הסדירה של הסחורה שובשה והיוקר האמיר. בארץ היתה קיימת רק חברה גדולה

אחת לטקסטיל, "אתא". חברה זו, שנהנתה עתה ממעין מונופול, שיגשגה. מי שזכה לקבל ממנה סחורה, מצא את פרנסתו ברווח. כאן המקום להזכיר שההיצע והביקוש בעניניי ביגוד היו צנועים בהחלט: בימי חול נהגו ללבוש חולצות ומכנסיים בצבע חאקי ובשבתות חולצות לבנות ומכנסי פופלין אפורים, הכל בדגם אחיד ובתכלית הפשטות. עם פרוץ המלחמה פסקו הפרעות. חודש היבוא של מרבית הסחורות, למשל טקסטיל מהודו ומארצות אחרות, והמחירים ירדו בכל ענפי המסחר. כלכלת הארץ שיגשגה.

כל יום בצהריים נסעתי לאוניברסיטה על מנת לעזור לארמין בקיוסק. הנסיעה לאוניברסיטה היתה כרוכה בסכנה, מפני שמסלול האוטובוס עבר בשכונות ערביות. לעתים קרובות נרגם אוטובוס מספר 9 באבנים ואף נורו יריות מנשק חם לעברו. באוניברסיטה היתה ממוקמת מחלקה של ההגנה, ששמרה על הקמפוס יומם ולילה. לפני שטח האוניברסיטה התקיימו תדיר אימונים בנשק וגם אימוני לילה של לוחמי ההגנה. הר הצופים שכן בלב איזור ערבי עוין, ולא אחת הותקפה האוניברסיטה בידי הערבים.

מלבד דאגות הפרנסה העיקה על הפליטים מאירופה האי־ודאות לגבי גורלם של יקיריהם שנשארו מאחור. במחצית הראשונה של שנת 1939 שרר אמנם עדיין שלום באירופה, אך הרגיעה היתה על פני השטח בלבד ורוחות המלחמה נשבו והתגברו מיום ליום. מיד עם הגיעי לארץ התחלתי לפעול במלוא המרץ למען הצלת בני משפחתי ויהודי בורגנלנד. נודע לי שבעקבות לחצים שהפעילה תנועת "אגודת ישראל" האנגלית הנפיקה ממשלת אנגליה מאתיים וחמישים סרטיפיקטים, שהיו מיועדים לתלמידי ישיבות מאירופה. הסרטיפיקטים חולקו בין הישיבות השונות, כגון "חברון", "עץ חיים", "חיי עולם" וישיבתו של הרב קוק ("מרכז הרב") על־ידי הרב משה בלוי והרב משה פרוש, אביו של הרב מנחם פרוש.

בערב שבת אחד, בשעות אחר־הצהריים, עברתי ברחוב יפו, ושם פגשתי את הדיין של מטרסדורף, הרב טויסיג. הוא לא הבחין בי. ארשת פניו העידה עליו שהוא נסער. מודאג ניגשתי אליו, בירכתי אותו ושאלתי לשלומו. "אה", נאנח הרב טויסיג, " לו ידעת, איזו צרה מצאה אותי!" התברר שהוא הגיש ל"אגודת ישראל" בקשות לסרטיפיקטים לבניו. שניים מהם התקבלו לישיבת "חברון", אך אז התברר שהישיבה מלאה עד אפס מקום, והאישורים בוטלו. האב המיואש ניסה למצוא סידור אחר לבניו, שהיו בסכנה מוחשית, אבל הדבר לא הסתייע בידו. על־אף הזמן הקצר שנשאר עד כניסת השבת לא

יכולתי לעזוב את הרב האומלל בעת צרתו. ביקשתי אותו איפוא להתלוות אלי. פנינו לישיבתו של הרב אברהם יצחק הכהן קוק - אולי משם תצמח הישועה. בישיבה נכח רק המזכיר. ביקשתי את כתובתו של הרב קוק: "מדובר כאן במקרה של פיקוח נפש!" המזכיר הפנה אותנו למעונו של הרב קוק ברחוב צפניה ואנו, הרב טויסיג ואני, יצאנו מיד לדרך. הרב קוק קיבל את פנינו בסבר פנים יפות והתעלם לחלוטין מהשעה המאוחרת. הצגתי בפניו את הרב טויסיג ותיארתי את מצבם הנואש של שני בניו הלמדנים שנותרו ללא סרטיפיקטים. בלי אומר ומלים שלף הרב קוק דף נייר ממגירת המכתבה, רשם את שמות הצעירים והורה למזכירו לקבלם כתלמידים בישיבתו. אז נזכרתי פתאום באחי הצעיר הייני, שלמד גם הוא בישיבת מטרסדורף, והעזתי לבקש סרטיפיקט גם למענו. מבוקשי ניתן לי. לא יאמן כי יסופר, איך הישגתי תוך דקות ספורות שלושה סרטיפיקטים! בשנת 1939 נחשב הדבר כמו זכייה בפרס הראשון בלוטו; אבל השוואה אינה מדויקת, כי למעשה היתה זאת הצלת חיים ממש.

הטיפול בסרטיפקטים נעשה כאמור על־ידי הרב פרוש. לצערי הורגשה גם בעניין זה התערבותם של גורמים שונים, אשר ביקשו להפעיל את קשריהם ואת השפעתם על־מנת להשיג אישורים לאנשי שלומם. לתדהמתי התברר לי כעבור זמן מה שאחי ושני בניו של הרב טויסיג הוצאו מהרשימה. מיהרתי אל הרב פרוש ודרשתי הסבר. הרב פרוש הקרין שלווה, טפח על שכמי, הרגיע אותי והבטיח שהכל יהיה בסדר. וככה אכן היה: בניו של הרב טויסיג ואחי הגיעו ארצה בשלום. אני מלא התפעלות מאישיותו של הרב פרוש: הוא היה אדם ישר מאין כמוהו, זכר צדיק לברכה.

בינתיים הצטרפה אלי ואל ארמין גם אחותי הילדה, שהגיעה ארצה באופן בלתי־לגלי. גרנו אז בשכירות בביתו של מר טראכטנברג ברחוב יפו, ומאז עלייתה ניהלה הילדה את משק הבית. עתה פעלתי למען הצלתם של הוריי. הדבר היה כרוך בקשיים מרובים, אך לא נפלתי ברוחי. שוב נזקקתי לשירותיו הטובים של הרב פרוש, אני הרי לא שלטתי בשפה האנגלית. ביקשתי ממנו סיוע בהגשת הבקשה לסרטיפיקט ממשרד ההגירה האנגלי והוא, כדרכו, טיפל בעניין במהירות וביעילות. כמו כן קיבלתי בטחונות מאת חברת האחים זילברשטיין וד"ר מאגנס. אז היגשתי את הבקשה, האישורים ניתנו, והוריי הגיעו, ברוך השם, ארצה כעבור חצי שנה.

הצטרפותם הצפויה של ההורים עוררה בעייה חדשה: הילדה, ארמין

ואני התגוררנו בחדר קטן, ושם לא היה מקום לדיירים נוספים. "חכה רגע", נזכר פתאום ארמין, "שמעתי משהו על אודות 'כולל הונגרין', כלומר התאחדות של יהודים דוברי הונגרית, אשר פעל בארץ עוד לפני התנועה הציונית. מה דעתך, אולי אירגון זה יוכל לעזור לנו למצוא פתרון הולם?" מבירורים שערכנו נודע לנו, שהגבאי הראשון של הכולל הינו אדם בשם ר' זאוויל שפיצר. איתרתי את מקום מגוריו, בבתי נייטין סמוך לבתי הונגרין, ושמעתי ששפיצר נוהג להתפלל שם במניין ותיקין. השכמתי קום והתיצבתי ליד בית המדרש. כאשר הסתיימה התפילה ניגשתי לאדם הראשון שיצא ממנו ושאלתי אותו מיהו שפיצר. "הגעת אל האדם הנכון, זה אני", אמר האיש, "במה אוכל לעזור לך?" - "אני זקוק נואשות לדירה", עניתי בלי היסוס. "דירה? מניין לי דירה? אין לי דירות!" שפיצר נדהם מפנייתי הישירה והנועזת משהו, אבל לא דחה אותי מעל פניו, אלא שאל לשמי. כשאך יצא השם "הירש" מפי, עבר שפיצר שינוי דרמאטי: "שראלע!", קרא בהתרגשות. השתוממתי לנוכח תגובתו הבלתי־צפויה. "זהו אבי", הסברתי והוספתי: "את הדירה אני צריך בשבילו". להפתעתי לא היה גבול, כאשר הפנה אותי בלי שאלות נוספות למזכיר ה"כולל", ר' פנחס דוד קליין, על־מנת שיאשר לי קבלת דירה. וזאת יש לדעת, שבימים ההם היתה מצוקת דיור קשה מאוד בירושלים. שפיצר הבחין בהשתוממותי ושאל אותי: "מדוע אתה מתפלא כל־כך, הרי אביך היה התורם הגדול ביותר למען הכולל אחרי שטיינר מג'ומורה (יעמרינג)!" היה עלי להודות שלא ידעתי על כך דבר. התברר לי ששטיינר רשם חמש דירות על שמו, ואחרי שהוא ומשפחתו גורשו מביתם על־ידי הנאצים, נכנס עם קרוביו לדירות אלה. בניגוד לשטיינר לא ביקש אבי לעצמו טובות הנאה תמורת תמיכתו ב"כולל". הוא הסתיר את מתן התרומות אפילו מבני ביתו, כי את הכסף נהג להעביר דרך בנק הדואר בזאורברון. לבסוף התברר שאף־על־פי כן התקיים בו הפסוק: "שלח לחמך על־פני המים".

המעשה הנזכר מעיד על יושרו והגינותו של ר' זאוויל שפיצר. הוא היה יכול להסתיר מאתנו את דבר התרומות ולסרב למסור לנו דירה, אך הוא הלך בדרך הישרה. לא בחינם רחשו לו אנשי ירושלים אימון מלא והפקידו בידיו את ניהולם של רוב המוסדות של היישוב הישן. התערבותו של שפיצר למעננו לא תמה במסירת הדירה. מאחר וההורים לא עלו מיד, נכנסנו בינתיים אנחנו, הילדים, אליה. כעבור זמן קצר התלוננו תושבי בתי הונגרין

בפני שפיצר על שהעיז להכניס לבתים צעירים מגולחי־זקן רווקים וללא הורים, דבר שפגע בצביון החרדי של השכונה. שפיצר, אחרי שווידא שההורים אכן אמורים להגיע בקרוב, יעץ לנו פשוט להתעלם מהדיבורים. באמת הגיעו ההורים תוך זמן קצר, והם התגוררו במקום משך עשר שנים, עד שנאלצו להימלט משם בעקבות המלחמה.

בשנת 1941 קיבלתי מכתב מגיסי יונה אקשטיין מפרשבורג, בעלה של אחותי ואלי, שהגיע אלי דרך טורקיה. הוא הכיל תיאור קשה על גורלם המר של יהודי סלובקיה ופרטים מצמררים על השמדת היהודים באירופה. "זה לא יכול להיות! איך העולם נותן לדבר כזה להתרחש?", חשבתי נסער. דמי רתח. צריכים לעשות משהו, ומהר! תפסתי את המכתב ומיהרתי למשרדו של הרב יצחק מאיר לוין, מנהיגה של "אגודת ישראל", בבניין סנסור ברחוב בן יהודה בירושלים. הרב לוין עיין במכתב, ופניו קדרו. הוא התקשר בטלפון לרב הראשי האשכנזי של ארץ־ישראל, הרב יצחק אייזיק הרצוג, והקריא את תוכן האיגרת. כאשר סיים, השתרר בקצהו השני של הקוו רגע של שתיקה. "ומה דעתו של הבחור שנמצא אצליך בעניין?", שאל לבסוף הרב הרצוג. הרב לוין העביר את השאלה אלי. "נדמה לי שהדבר הטוב ביותר הוא להתקשר לרב פראטו ברומא", עניתי, "כדאי שידבר עם האפיפיור. אולי זה יעזור". איטליה עדיין לא היתה במלחמה אז. הרב הרצוג אמר שישקול את העניין ויודיע על החלטתו מחר. למחרת חזרתי אל הרב לוין. אך נכנסתי אל משרדו, בישר לי שהרב הרצוג עשה כעצתי. סופו של הסיפור ידוע: מכל הפנייה לא יצא דבר; האפיפיור פיוס ה־12 לא נקף אצבע לעזור ליהודים.

לאות אבל על קרבנות השואה נערכה בירושלים, בקולנוע אדיסון, עצרת זכרון בהשתתפות הרב הראשי הרב הרצוג ומנהיגי היישוב. בין יתר המוזמנים ישב על הבימה גם יצחק גרינבוים. לרגל האירוע הופיעו כל הנוכחים בכיסוי ראש, כולם - מלבד מר גרינבוים. בחורים אחדים מישיבת חברון דרשו ממנו במפגיע לכבד את המעמד ולכסות את ראשו, אך הוא כלל לא התייחס אליהם ולבקשתם. אז קמו הבחורים, עלו לבמה והוציאו את גרינבוים ישוב על כיסאו מהאולם. גרינבוים היה יו"ר הסוכנות, ובעקבות התקרית תקפו העיתונים החילוניים את הדתיים בחריפות. היתה זאת יזמה ספונטנית של בחורי ישיבת חברון.

פרק תשיעי

המלחמה בארץ־ישראל

המצב הפוליטי והחברתי בארץ, ובפרט בירושלים, היה קשה. הפרעות, שערכו הערבים, גבו קרבנות בנפש כמעט בכל יום. בין השנים 1937 - 1939 נרצחו יותר מארבע מאות יהודים בידי מחבלים. לשיאן הגיעו המהומות בקיץ 1938. חוליות מחבלים השתלטו על תחנות משטרה ועל ערים ערביות מידי האנגלים. משך תקופה קצרה באוקטובר הם אפילו החזיקו בעיר העתיקה של ירושלים, מלבד הרובע היהודי. האנגלים ריכזו כוחות צבא גדולים להילחם במורדים. הם זכו בשיתוף פעולה מצד האוכלוסיה הערבית המקומית שגם היא סבלה רבות מהמחבלים. באביב 1939 דוכא המרד.

עם זאת חל שינוי משמעותי במדיניות האנגלים כלפי היהודים החל משלהי 1938. בעקבות הסכם ועידת מינכן בין אנגליה, צרפת, איטליה וגרמניה הנאצית משנת 1938 הגיעו האנגלים למסקנה, שעליהם לפייס את האוכלוסיה הערבית בארץ־ישראל בכל מחיר, על־מנת למנוע את הצטרפותה לאויביה הפוטנציאליים של הממלכה הבריטית, במקרה שתפרוץ מלחמה. בנובמבר הצהירה ממשלת אנגליה על ביטול תוכנית החלוקה והיא החלה במשא ומתן נפרד בין הערבים והיהודים. בדיונים אלה לא הושג הסכם. ב־17 במאי 1939 פירסם מזכיר המושבות מלקולם מקדונלד "ספר לבן" חדש, שהגביל את מספר העולים היהודיים לעשרת אלפים נפש בשנה לתקופה של חמש שנים. כל עלייה נוספת תהיה תלויה בהסכמתם של הערבים. כמחווה של רצון טוב כלפי היהודים הסכימה ממשלת אנגליה להנפיק עשרים וחמישה אלף סרטיפיקטים נוספים, שהיו מיועדים לפליטים יהודיים מאירופה. המדיניות החדשה נכנסה לתוקף מיד עם הופעת הספר. האנגלים קבעו מיכסת עולים מצומצמת לתקופה שבין מאי לספטמבר 1939. בין אוקטובר 1939 ומרץ 1940 לא חולקו כלל סרטיפיקטים בטענה שיהודים רבים הצליחו להסתנן לארץ בצורה בלתי־לגאלית.

בקשר לסרטיפיקטים עלי להוסיף שהנציב העליון נהג להתייעץ עם הרב דושינסקי. הרב אף הוזמן להשתתף בכל הוועדות והשיחות שנגעו ליישוב היהודי. כאשר נשאל על דעתו לגבי העלייה, דרש בתוקף למנוע כל אפלייה של יהודים דתיים, בידעו שההנהגה הציונית היתה מעוניינת בעלייתם של יהודים "חופשיים" (חילונים) דווקא. בכל זאת מסרה ממשלת אנגליה את חלוקת הסרטיפיקטים לידי הציונים. אלה היקצו לתנועת "אגודת ישראל" האורתודוקסית מיכסה של ששה אחוזים מהמסמכים בלבד, מספר זעום בהתחשב בעובדה שרובם של יהודי מזרח אירופה היו חרדיים. כתוצאה מכך אפסו הסיכויים שיהודים כאלה מפולין (בה חיו בפרוץ מלחמת העולם השנייה שלושה מליון וחצי יהודים), הונגריה, סלובקיה או רומניה יזכו להשיג סרטיפיקטים. בדרך נלוזה זאת הצליחו הציונים להוריד את חלקם היחסי של החרדים באוכלוסיה היהודית בארץ, ואחוז ה"חופשיים" עלה בהתמדה.

פרסום "הספר הלבן" גרם להתססה מחודשת של השטח. היהודים הנרגזים ערכו הפגנות סוערות מדי יום ביומו נגד ההחלטה המחפירה, שסגרה למעשה את גבולות ארץ־ישראל בפני המוני היהודים, שחיפשו נואשות אחר מקום מפלט מפני החיה הנאצית. ההתנגשויות בין המשטרה האנגלית ויהודים הלכו ורבו. השוטרים האנגלים הפליאו את מכותיהם במפגינים היהודיים. כמעט מדי יום הוכרז מצב חירום והוטל עוצר. יום אחד, כאשר שהה אחי ארמין במקום עבודתו בחנותו של עקיבא בוקסבוים, שהיה סמוך לבניין הממשל האנגלי, הכריזו האנגלים על הטלת עוצר החל מהשעה שש בערב. המשטרה האנגלית נהגה, כידוע, לאכוף את העוצר בכוח רב. סמוך לשעה שש פגשתי את ארמין. הפצרתי בו לסור אתי לדירתי, מפני שידעתי שלא יספיק להגיע ליעדו לפני תום האולטימטום ודאגתי לשלומו. על־אף כל הפצרותי לא אבה לשמוע לי ופנה לחנות, ואילו אני הלכתי הביתה. בדיוק בשעה שש התנפלה המשטרה האנגלית על היהודים באלימות רבה, תוך שימוש באלות. כתוצאה מכך אושפזו כמאה וחמישים פצועים בבתי החולים. בין הקרבנות היה גם ארמין. הוא נפצע בראשו, נחבש בבית־החולים ושוחרר לביתו כעבור שלוש שעות.

בהזדמנות אחרת עשיתי גם אני "היכרות" אישית עם המשטרה. בשבת הגדול שהיתי אצל הוריי בבתי הונגרין. אני וארמין התכוונו ללכת לבית־מדרשו של הרב דושינסקי על־מנת לשמוע את דרשתו של הרב

שנקבעה לשעות אחר־הצהריים. ארמין הלך דרך בתי מילנר, ואילו אני בחרתי לבוא דרך המגרש. בעודי מתהלך לתומי, עטו עלי פתאום שוטרים מכל עבר. לפני שתפסתי מה קורה לי, עצרו אותי ודחפו אותי בצורה לא עדינה לכיוון תחנת המשטרה: "Come on!" יחד אתי נעצרו גם יהודה (יודל) בלוי, בנו של הרב משה בלוי, ואליקים שלזינגר. סיבת מעצרי התחוור לי רק מאוחר יותר: אפרים קצשלוקי וכלתו נסעו בשבת באופנוע ברחוב שמואל הנביא. כמה בחורים חרדיים, שזעמו על חילול השבת בפרהסיא, חסמו את דרכם, הורידו את בני הזוג בכוח מהאופנוע והיכו אותם. דרך אגב, קצשלוקי עיברת מאוחר יותר את שמו לקציר והפך לימים לנשיא מדינת ישראל. הוא הכיר אותי היטב, מפני שלאביו היתה חנות גלנטריה בזכרון משה והוא נהג לקנות אצלי. מלבד זאת הכיר אותי קציר מהאוניברסיטה. עתה אחזור לסיפור המעצר. הובלתי לתחנת המשטרה במאה שערים. המפקד היה יהודי בשם רבינוביץ'. כאשר פניתי אליו בהזכירי את שמו, דחף אותי ופלט בזעם: "תשתוק!" התייחסות כזאת עוררה בי זכרונות לא נעימים מהעבר הלא רחוק באוסטריה. הועברתי לבית המעצר "קישלה" בעיר העתיקה, שם הייתי עצור עם מאות ערבים עד יום א' לקראת ערב. אז שוחררתי בערבות. במשפט שנערך לי היה ד"ר בוקסבוים הסניגור שלי. אבי, ישראל הירש, העיד ששהיתי אצלו, ולכן לא יכלתי להיות מעורב בתקרית. לעומתו טען קצין המשטרה בשבועה שזיהה אותי בין התוקפים. השופט ד"ר לוי, לימים שופט בבית הדין הגבוה לצדק וחבר כנסת, העדיף את עדותו של אבי על פני עדותו של הקצין וזיכה אותי.

אני גרתי בירושלים בין השנים 1938 ו־1949 וחוויתי את כל התלאות שפקדו את תושבי העיר על בשרי. אודה ולא אבוש, שלעתים הרגשתי כמעט כמו תחת השלטון הנאצי. אפילו הביקור במשרד הדואר הראשי ברחוב יפו היה כרוך בסכנה, מפני שהערבים נהגו לצלוף בעוברים ושבים יהודיים בכל הזדמנות. ההליכה לכותל המערבי היתה בגדר סכנת נפשות של ממש. על מנת להגיע לכותל נאלצו לעבור בסמטאותיהם של הערבים, ואלה ארבו ליהודים ויידו בהם אבנים ואף ירו בהם. הכותל עצמו היה תחת שמירת המשטרה האנגלית משך כל שעות היממה.

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה בספטמבר 1939 גברו בקרב האוכלוסיה היהודית של ארץ־ישראל החששות מפני הגרמנים. הוותיקים שהיו כאן עוד בתקופת שלטון הטורקים, זכרו היטב את הרעב שפרץ

בעקבות מלחמת העולם הראשונה. קמה בהלה שהתבטאה בראש ובראשונה באגירה המונית של מצרכי מזון. המחירים של כל המוצרים זינקו והרקיעו שחקים. בתקופה זו כמעט ולא הורגשה ההשפעה של המלחמה באירופה, והאספקה שהיתה באחריות האנגלים פעלה ללא דופי. אז שככו הפחדים מפני רעב, והאגירה פסקה. המחירים נשארו גבוהים בשל העלאת תעריפי הביטוח של האוניות, שהביאו את האספקה. גם המצב הפוליטי בארץ נרגע זמנית, מפני שאיש לא היה מעוניין להכביד על האנגלים במלחמתם עם הגרמנים. אפילו הערבים חדלו מלהתפרע.

האוכלוסיה היהודית תמכה בהתלהבות במאמץ המלחמתי של אנגליה נגד גרמניה וביקשה להתגייס לצבא אנגליה בהמוניה. בלב יהודי ארץ־ישראל פיעמה התקווה שבנסיבות אלה תשעה אנגליה את מדיניות העלייה המגבילה של "הספר הלבן", לפחות זמנית. אבל תקוותם זו הוכחה עד מהרה ככוזבת. ממשל המנדט בראשות הנציב הרולד מקמייקל (1938 - 1944) התמיד בפעילותו נגד המעפילים ואף החריף אותה. בגבור זרם הפליטים החליט להעביר אותם למחנות פליטים מחוץ לגבולות הארץ. הטרנספורט הראשון של פליטים לאי מאוריציוס היה אמור להתבצע בנובמבר 1940. על האונייה "פטריה" שעגנה במפרץ חיפה הועמסו אלף ושבע מאות בני אדם שהיו מועמדים לגירוש. ה"הגנה" ביקשה למנוע את הפלגתה של האונייה על־ידי מעשה חבלה. המבצע לא עלה כמתוכנן; האונייה טבעה ומאתיים וחמישים איש קיפחו את חייהם. לעניות דעתי היה מעשה זה מיותר ומוטעה. האנגלים היו מגלים את נוסעי האונייה מחוץ לגבולות הארץ ומשחררים אותם כעבור זמן מה. בצדק מתעוררת השאלה, האם נכון היה לסכן חיי אדם מבלי להיוועץ קודם עם גורמים אחרים, כגון רבנים חשובים. בכל אופן, זמן קצר לאחר מכן גורשה קבוצה של אלף ושש מאות פליטים למאוריציוס. היו עדיין נסיונות להעפיל ארצה דרך הים, אבל מספרם ירד מאוד. מפורסם הוא סיפורה הטראגי של ה"סטרומה", שטבעה בים השחור בפברואר 1942; שבע מאות ושבעים פליטים יהודיים מרומניה מצאו אז את מותם.

על־אף התנהגותם המחפירה של האנגלים התנדבו כשלושים אלף בני נוער יהודיים לשירות בצבא אנגליה והתגייסו לגדוד העברי. הם נלחמו ביוון ובאיטליה בנאצים, והיו להם אבידות. בסיום המלחמה תמכו בניצולים ואירגנו קבוצות עולים.

כאשר עמדו צבאות הגרמנים באל־עלמיין במצרים, גויסנו אני ואחי הייני עם כל הגברים הכשירים ל"הגנה" ועברנו אימונים צבאיים. מפקדנו היה יצחק טימיק, לימים מבקר המדינה. תפקידנו היה לעצור את גדודי רומל, במקרה ויפלשו לארץ, אך ברוך השם לא היה בכך צורך. הקב"ה הגן על יהודי ארץ־ישראל מפני הגרמנים - וגם מפני הערבים. אלה, ובראשם המופתי הירושלמי הנודע לשמצה חג' אמין אל־חוסייני ימ"ש, ייחלו לכיבוש הארץ בידי הנאצים וכבר תיכננו להשמיד חלילה את כל היהודים, אנשים, נשים וטף. אילו היה הדבר עולה בידם, היו ללא ספק נוהגים אפילו ביתר אכזריות מהנאצים. אבל איך נאמר בהגדה של פסח? "אלא שבכל דור ודור עומדים עלינו לכלותנו, והקב"ה מצילנו מידם!"

בינתיים גברו בארץ־ישראל המהומות. פעילים במיוחד במבצעים נגד האנגלים היו האירגונים המחתרתיים אצ"ל ולח"י, אשר תקפו חיילים ושוטרים אנגלים כמעט מדי יום. בין היתר פוצצו את המינהל האנגלי ששכן במלון המלך דוד בירושלים. ההתקפה גרמה לשבעים הרוגים ולפצועים רבים. כתשובה על הפיגוע הכריזו האנגלים מצב חירום. כשליש מהרובע היהודי גודר בגדר תיל, כמו גם גאולה ומאה שערים, ותושבי השכונה הפכו למעשה לשבויים. משך שלושה שבועות בוצעו סריקות בבתים ורבים הוכו מכות נמרצות. מנהיגי היישוב היהודי נעצרו והוחזקו במחנה מעצר בלטרון משך חודשים רבים ועונו. אחדים הוגלו לקניה, במיוחד מנהיגי האצ"ל והלח"י. בין אירגונים אלה לבין ה"הגנה" שררה מתיחות רבה, שהובילה למעשים מחפירים. היו מקרים של הלשנה, שבעקבותיה נידונו יהודים למוות והוצאו להורג. הדבר גרם למהומות גדולות. כנקמה נחטפו שני קצינים אנגליים וניתלו. שר החוץ האנגלי בווין ממפלגת הלייבור התגלה כחסר רחמים: אפילו הידיעה על ששה מיליון יהודים שנרצחו בידי הנאצים ימ"ש לא גרמה לו להתיר את עלייתם של הניצולים ארצה.

בלחץ האמריקאים החליטה לבסוף הממשלה האנגלית להעביר את ההכרעה על מעמדה של פלסטינה לידי האו"ם. בהצבעה המפורסמת ב־29 בנובמבר 1947 (כ"ט בנובמבר) הצביעו רוב נציגי המדינות בעד הקמת מדינה יהודית בארץ־ישראל. לרוסים נודעה השפעה מכרעת על החלטה זו.

אני התגוררתי בימים ההם בשכונה יהודית חדשה בשיח' ג'ארח שכונתה "נחלת יצחק". השכונה היתה ממוקמת בין שמעון הצדיק ושכונת נשאשיבי והיו בה כעשרים בתים יהודיים חדשים. באותו פרק זמן נשאתי

לאישה את אילזה לבית קרליבך. אחרי החתונה ייסדתי בנחלת יצחק בית־כנסת אשכנזי. את המבנה, בו שכן לפנים בית־ספר, קיבלנו מהעדה הספרדית. אני יכול להתגאות בכך, שתוך זמן קצר מנה מניינו חמישים עד שישים מתפללים, עד שבית־הכנסת נעשה צר מהכיל את כל הקהל. ממטרסדורף הבאתי אתי ספר תורה, ספר שני נתרם על־ידי משפחת חבצ׳קה, ושלישי על־ידי אדם שאת שמו איני זוכר. בבית־כנסת זה התפללנו כל בוקר וכל ערב וגם למדנו, עד שנאלצנו לנטוש את השכונה.

מיד עם החלטת האו״ם בכ״ט בנובמבר פתחו גדודים ממדינות ערב שונות בהתקפות על היישובים היהודיים. האנגלים צידדו בגלוי במורדים הערבים ובלגיון הערבי הירדני. הם סיפקו להם נשק ותחמושת, על מנת להחליש את עמדת היהודים בירושלים ולהכניעם. חשבונם לא עלה יפה. על־אף המחסור, הרעב, חוסר המים והדלק לא נכנעו תושבי העיר והחזיקו מעמד. הקרבות התפשטו כמעט בכל הארץ וגרמו לשפיכות דמים רבה. הערבים שגרו סביבנו התחילו להתבצר על הגבעות וירו על בתי היהודים. מאחר ועברתי בעבר אימונים בנשק, גויסתי להגנת היישוב היהודי. הוצבתי בעמדה האחרונה, מצויד באלה. באמצע הלילה הופיע קצין ״הגנה״ לביקורת וביקש לדעת מה המצב. ״מדוע עלי לעמוד כאן עם אלה, הרי אומנתי להשתמש ברובה?״, שאלתי אותו. תשובתו לא היתה מלבבת: ״מכאן עד למוסררה במרחק כשני קילומטרים יש לנו רק תשעה רובים״. לערבים היו כל סוגי הנשק בשפע, טנקים ורובים, ואילו היהודים היו חמושים באלות עץ ובאבנים. ירושלים היתה נתונה במצור, אין יוצא ואין בא. דרך הגישה נשלט בידי כנופיות ערביות, ואספקת המזון הופסקה. מצבה של שכונת נחלת יצחק היתה בכי רע, מפני שהיתה ממקומת בעמק ומוקפת בגבעות, שהיו בשליטת הערבים.

חלונות דירתי פנו לכיוון דרך שכם. לילה אחד תקפו אנשי האצ״ל את בית־הספר לשוטרים. התפתח קרב יריות ולבסוף הם הפסידו את העמדות שכבשו זמן מה לפני כן. בסביבות השעה ארבע בבוקר יצאתי לרחוב והצצתי בזהירות מבין שקי החול. נשימתי כמעט נעתקה ממראה עיניי: עשרה טנקי שרמן התקרבו לאטם לעבר שכונתנו. מיהרתי להעיר את אשתי ואת בני הבכור, בן עשרה החודשים, ארזתי כמה מיטלטלים לתיק נסיעות וברחנו לגאולה. בשער מנדלבוים היו מוצבים שלושה בחורי ישיבה ממאה שערים, לבושים בתלבושתם המסורתית וחמושים בבקבוקי תבערה.

בהתקרב הטנק הראשון השליכו הבחורים בקבוק אחד והטנק התלקח, וככה קרה גם לטנק השני. האחרים עשו "אחורה פנה" ושבו על עקבותיהם לתוך העיר העתיקה כלעומת שבאו. בסייעתא דשמיא והודות לאומץ ליבם של בחורי הישיבה ניצלה ירושלים. האוכלוסיה היהודית האזרחית נטשה כמובן את האיזור בראותם את הטנקים, מתוך חשש כבד לבאות.

השכונה הסמוכה, שמעון הצדיק, היתה מאוכלסת על־ידי יהודים ספרדיים ותיקים, רובם ככולם דתיים. גם שכונה זו פונתה; הקרבות גבו שם מחיר דמים גבוה מאוד. שכונת המגורים הערבית הקרובה נשאה את השם נשאשיבי, ותושביה היו ערבים עשירים. עם הכרזת המדינה נעלמו ערביי המקום בן לילה. מאוחר יותר התברר, שהערבים עזבו על פי פקודת מנהיגיהם. הם חששו מהתנגדות עזה מצד היהודים ורצו למנוע סבל מאוכלוסייתם האזרחית. חששותיהם לא התאמתו, כידוע. תגובתם של היהודים על ההתקפה וההפגזות על הרובע היהודי היתה חלשה. אנחנו נאלצנו לנטוש את הדירות כעבור חודש, ונוצר שטח הפקר. אני נמלטתי לבתי הונגרין הסמוכים, אך רוב הפליטים פנו לשכונות גאולה, שנלר ומאה שערים. הקרבות סביב שיח' ג'ארח הלכו והתעצמו. בהתערבות המינהל האנגלי הוחלט על הפסקת אש למשך שעות ספורות, כדי לאפשר לפליטים ליטול את חפציהם מהבתים הנטושים. כאשר נודע לי הדבר, נסעתי עם אחי ארמין במשאית לשכונה, והדבר הראשון שלקחנו היו שלושת ספרי התורה מבית־הכנסת. אחר־כך העמסתי את בגדיי והרהיטים על הרכב. גם יתר התושבים היהודיים הצליחו להציל את רכושם. בתום שלוש־ארבע שעות היתה הסביבה "יודן־ריין" (נקייה מיהודים). הקרבות על השליטה בשכונה התחדשו והתנהלו בעוז וללא הפוגה, וזמנית היתה אף בידי היהודים.

העיר ירושלים כולה היתה נצורה מכל צ'דיה. אספקת המזון והדלק נותקה, מפני שהכביש לשפלה נשלט בידי הערבים. בנסיון לפרוץ את המצור ולהעביר אספקה, נשלחה שיירת משוריינים בליווי אנשי "הגנה" מחולדה לירושלים. השיירה הותקפה ומחצית כלי הרכב נשרפו כליל. את השרידים החרוכים ניתן לראות עד עצם היום הזה בשער הגיא (באב אל־ואד) בשולי הכביש המהיר. הערבים התבצרו בהרי הסביבה וחסמו את הכביש. משך שמונה חודשים התנהלו קרבות עקובים מדם.

השכונות היהודיות היו תחת הפגזות כבדות יומם ולילה. המפקד, ד"ר

דוב יוסף, חילק את מלאי המזון שעוד נותר בין התושבים. עלי לתאר כאן את תהליך הבישול של הימים ההם: פח ישן הושם על שתי לבנים, ומתחת הובערה מדורה, אשר הוזנה בעצים וסמרטוטים שנלקטו מרחבי השכונה. על "כיריים" אלה הציבו את הקדירה. בצורה כזאת בישלו כמעט בכל מקום, גם במקום מגוריי: לפני דלת ביתי הוצב מתקן דומה ועליו דוד גדול לכביסה, בו נהגו משפחת אייכלר והאחים פקשר לבשל שעועית ואיטריות. במאה שערים, בבית ישראל ובבתי הונגרין, חולקו מאות מנות חמות ביום לקשישים ולצעירים מחוסרי אמצעים. ככה זה התנהל משך כל ימי המצור. אספקת המים באה מבורות ישנים, מפני שצנרת המים היתה מפוצצת, ומהברזים לא יצא אפילו טיפה אחת. עקב הכמות המצומצמת חולקו המים בקצבה. כדי לקבל כמה ליטרים מים נאלצו האנשים לעמוד בתור משך שעות. קרה לא פעם שאנשים נהרגו מפגזים, כאשר עמדו תחת כיפת השמים, ללא מחסה. פירות וירקות לא היו בכלל, וכמעט שכחנו מהם, כמו כן עוף, בשר ודגים. ובמקרים וכן היו, אז חולקו בבתי־החולים, שבהם שררה צפיפות נוראה. כנהוג בנסיבות אלה פעל שוק שחור: פעם קניתי ג'ריקן נפט בעשרים וחמש לירות סטרלינג. יכולתי לספר עוד הרבה, אך תקצר היריעה לתאר את הכל שהתרחש בימים הגורליים ההם. לקראת פסח הצליחה שיירה לפרוץ את המצור במחיר חללים רבים, והביאה בין היתר גם בשר בקר. מהקצב שלי קיבלתי שניים וחצי קילו בשר לחג. בראשון של פסח הותקפו השכונות היהודיות קשות בתותחים, פגזים ופצצות תבערה. שלושים איש נהרגו, וביניהם גם הקצב הנ"ל, משה גרוסברג הי"ד.

במקום זה עלי להזכיר לטובה את יעקב רוט ממטרסדורף, חתנו של המורה משה (מוריץ) ברייאר ובעליו של מפעל לייצור מי סודה. הוא גורש עם משפחתו הגדולה בידי הנאצים והגיע לירושלים לבתי הונגרין. כאן פעל במסגרת "פועלי אגודת ישראל" והיה מופקד על מאפיה. הוא אהב מאוד את אבי ז"ל. בזמן שירושלים היתה נתונה במצור ואי־אפשר היה להביא אספקת מזון בגלל הערבים ששלטו על דרכי הגישה אל העיר, היה קשה ביותר להשיג מזון. אז הביא יעקב רוט להוריי דברי מאפה שונים, וביניהם כמות גדולה של איטריות ופתיתים (שילמתי לו על כך מאוחר יותר), ובכך הציל את חייהם. בכלל עזר לכל אחד בעת המצור.

האירועים בדיר־יאסין הם ידועים, וכמן כן חילוקי הדעות אשר התעוררו בעקבות חיסול תושבי השכונה הערבית. אני שמעתי את היריות

וראיתי את השבויים כאשר הובלו דרך ירושלים במשאיות. איני רוצה כאן לחיות את דעתי. כעבור ימים אחדים עברתי במקרה ברחוב הסולל והייתי עד להתארגנות השיירה שהיתה אמורה להגיע לאוניברסיטה בהר־הצופים. חשבתי לעצמי שמעשה בלתי אחראי הוא זה לשלוח לעת כזאת אוטובוסים להר־הצופים. כמחצית השעה אחרי יציאת השיירה נשמעו קולות התפוצצות וירי, דבר רגיל בהחלט בימים כאלה. כעבור שעה קלה הגיעו הדיווחים הראשונים על תקיפת השיירה: בירי הערבים והאנגלים נהרגו שבעים בני אדם ורבים נפצעו. אחדים הצליחו להימלט מבטן כלי הרכב עד לבית החולים הדסה. כלי הרכב עם אלה שלא שפר עליהם מזלם נשרפו כליל. למחרת נערכה הלוויה המונית לקרבנות השיירה. זאת היתה התגובה על אירועי דיר־יאסין.

כנזכר לעיל, היתה החנות שלנו ממוקמת ברחוב בן יהודה 6. בקומה העליונה של הבניין היתה המתפרה שלנו. בוקר אחד, בשעה שש וחצי, פוצצו הערבים והאנגלים ברחוב זה שלוש משאיות תופת, אשר הובאו קודם לירושלים. כאשר שמעתי מה קרה, רצתי לכיוון החנות. מול חנותי עלה באש בית המלון ורשאווסקי, ובניין אמדורסקי הפך לתל חרבות. מוכה תדהמה הבחנתי בחנותי: המתפרה למעלה דמתה לקופסת גפרורים מעוכה; החנות עצמה אמנם ניזוקה, אך לא נשרפה. את דלת החנות לא ניתן היה לפתוח, כי מעצמת הפיצוץ התעקמו הסורגים לחלוטין. ממול השתוללה דליקה שאיימה להתפשט גם לעבר חנותי. מצאנו מים והתחלנו לכבות את האש. אחר־כך פניתי לבנק דיסקונט ועזרתי בטיפול בפצועים. פקיד אחד של הבנק בשם נבון (אחיו של הנשיא יצחק נבון) שבר את הרגל אחרי שהחליק על שברי זכוכית. זאת נחשבה לפציעה קלה בנסיבות אלה. הובלתי אותו ואדם נוסף לבית־החולים הדסה. מלבד זאת השתתפתי בחפירות תחת הריסות מלון ורשאווסקי ובפינוי הגוויות. עד עצם היום הזה רואה אני לפני עיני רוחי את המראות המזוויעים.

על אודות העיר עתיקה נכתב כבר די והותר: נפילתה, השבי, כניעתם של הרב מינצברג והרב חזן והקרבות חסרות התוחלת. כמו כן נכתב על הקרבות בגוש עציון, על השיירות שנשלחו מירושלים ועל השמדתם. אני השתתפתי בהלוויה, והיא תישאר חרותה בזכרוני לעד. אני נזכר גם בגופות אשר הובאו מנווה יעקב לירושלים לשם קבורה. הן היו עמוסות על טנדר כמו - להבדיל! - צאן לטבח. אני גרתי קודם בבתי הונגרין ולאחר מכן

במאה שערים בבתי ווארשא, אך בכל תקופת המצור מעולם לא שמעתי על דגל לבן אשר הונף כביכול בעת הכניעה, אלא רק אחר השחרור. היתה זאת המצאה גרידא. ספק רב אם תושבי יתר הערים היו מחזיקים מעמד, לו היו צריכים לעבור את מה שעבר על אנשי היישוב הישן בירושלים. שמעתי על ישיבה של ועד ירושלים בהשתתפות הרב הרצוג, דוב יוסף, הרב דושינסקי ואחרים, בה דנו במצב. הועלתה ההצעה שבמקרה ויצטרכו להיכנע, ימסור את העיר הרב דושינסקי עם דגל לבן. מספרים כי הרב דושינסקי השיב שהדבר לא בא בחשבון כלל: לא שאלו בדעתו, כאשר הוחלט על הקמתה של מדינת היהודים - לכן אינו מוכן עכשיו להשתתף במסירה. דרך אגב, ישיבתו של הרב דושינסקי שכנה ממש בגבול השטח אשר בשליטת הערבים והיא פונתה יחד עם יתר תושבי האיזור. בישיבה למדו למעלה ממאה בחורים, ויצאו לה מוניטין בחוגים נרחבים. כפי שהזכרתי כבר לעיל, נהג הנציב העליון האנגלי להתיעץ עם הרב דושינסקי.

אחרי ה־15 במאי 1948 התנהלו הקרבות בלי הפוגה. אז הפעילו היהודים נשק חדש בשם "דוידקה": נשק זה ירה ברעש אדיר, וה"גיבורים" הערביים שלא הורגלו לכך, ברחו בבהלה. היהודים כבשו את קטמון ושכונות ערביות נוספות. באמצע יוני הסכימו הצדדים להפסקת אש קצרה. מאחר וכביש ירושלים - תל־אביב היה בלתי־עביר, סללו היהודים כביש חדש אותו קראו "דרך בורמה". הנסיעה לירושלים בו ארכה בין שלוש וחצי עד ארבע שעות, וכך התאפשר להעביר לירושלים קצת אספקת מזון ודלק. עם זאת גברה התופעה של עזיבת העיר הנצורה למימדים חסרי תקדים.

היהודים קיבלו לבסוף אספקת נשק, בעיקר מצ'כוסלובקיה, אך גם מארצות אחרות באירופה המערבית. תקרית מכוערת קרתה סביב האונייה "אלטאלנה", עליה היו אנשי אצ"ל בפיקודו של מנחם בגין. האונייה הופגזה ורבים מצאו את מותם. אין ביכולתי לברר את האמת על רקע התקרית ועל סיבות הירי. האירוע הוא כיום היסטוריה. בכל אופן, הפגזת האונייה הובילה כמעט למלחמת אחים בין היהודים.

מצבה הכלכלי של ירושלים אחרי הקרבות היה בכי רע. בתקופת המנדט היוותה העיר מרכז מסחרי, אליו הגיעו סחורות ייבוא מחוץ לארץ. בה היה המרכז הגדול ביותר של שוק הטקסטיל המקומי. אחרי ה־29 בנובמבר 1947 היה המרכז המסחרי המטרה הראשונה של הפורעים הערביים: אלה השחיתו, שרפו ובזזו מכל הבא ליד. זה היה האות לתחילת ההתקפות על

היהודים, אך היהודים התארגנו והקימו משמר אזרחי וכך הצליחו להדוף את רוב ההתקפות. המסחר עם הערבים נפסק כליל, והיהודים הפסידו את כל הכספים אשר לוו לערבים. הבתים הערביים בשכונות יהודיות הוחרמו, ואת שכר־הדירה שילמו מכאן להבא ל"רכוש הנטוש".

כתוצאה מהאירועים המסעירים חלתה אמי ז"ל במחלת לב. לא ניתן היה לעזור לה כראוי בבית, לכן פניתי לרופא המשפחה שלה, ד"ר שלזינגר, בבקשה שיורה לאשפז אותה בבית־החולים של ד"ר וולאך, "שערי צדק". הסיכויים להתקבל היו אפסיים, בגלל שבית־החולים היה מלא פצועי מלחמה עד אפס מקום; הוצבו מיטות אפילו במרתף הבניין, וכל הזמן נתוספו פצועים חדשים. מאחר ולא הרפיתי מהשתדלותי, קיבלתי לבסוף הבטחה שאמי תתקבל ביום א'. היה זה ביום ה'. ביום א' המיועד הותקפה העיר קשות, והיציאה מהבית היתה בלתי־אפשרית. בכל זאת התיצבתי בכביש בגאולה. כמעט ולא נראו מכוניות. הפגזים התעופפו מכל עבר והיתה סכנת־נפשות של ממש. סוף־סוף הגיעה מכונית. עצרתי אותה. הנהג הסביר לי שהנו בעבודה. התחננתי בפניו שעלי להעביר דחוף את אמי לבית־החולים "שערי צדק" והבטחתי לשלם כל מחיר שירצה. הוא הסכים, ואחי ואני סחבנו את אמא לרחוב והכנסנו אותה למכונית. כאשר הגענו לבית־החולים, היא הובלה לחדר ההמתנה ואני ניגשתי לקבלה. הפקיד סירב לקבלה בטענה שאין מקום פנוי. ניסיתי את מזלי אצל פקיד אחר ושמעתי תשובה דומה. ככה חזר הדבר על עצמו משך כמה שעות, התחננתי, דרשתי, הצעתי כסף. אחרי התרוצצויות רבות ותשלום סכום הגון התקבלה לבסוף אמי לחדר פרטי. היא טופלה ומצבה השתפר מיום ליום. עם זאת דאגה כל הזמן לשלומנו, בפרט בשלום בני יצחק, שהיה אז בן עשרה חודשים. היא ידעה שאין כמעט אוכל בשבילו. יום אחד, כשביקרתי אותה כמידי יום ביומו, מסרה לי חתיכת עוף ליצחק, אותה חסכה במיוחד ממנתה. לא רציתי לקחת, אך היא לא נתנה לי מנוח, עד שנעתרתי בלית ברירה להפצרותיה.

אמא שהתה בבית־החולים משך שלושה שבועות, ואז ביקשו לשחררה. פעם, בביקורי, קמה ממקומה. חיבקה אותי ונישקה אותי. וזאת לדעת, במשפחתנו לא נהגנו להתנשק. היא היתה בהתרגשות רבה. חזרתי הביתה עייף. הייתי צריך ללכת ברגל, מאחר ולא היו כלי תחבורה, ובלילה הקודם לא הצלחתי לעצום עין. הלכתי לשכב במטרה לישון מעט - ואז צילצל הטלפון! התבקשתי לסור מהר לבית־חולים: לאמא היה התקף לב. היא

היתה בהכרה מלאה וקיבלה תרופות על־מנת להציל את חייה, אך הרופאים לא נתנו לה סיכויים רבים להישאר בחיים. נשארתי לידה כל הלילה. בבוקר אמרתי לה: "מאמא (כך נהגנו לקרוא לה), אני אלך להתפלל שחרית". היא ביקשה שאתפלל גם בעדה. בשובי אליה היתה עדיין בחיים. כעבור זמן קצר נרדמה - ולא התעוררה עוד. זה היה בשנת 1948.

עתה עלתה על הפרק בעיית הקבורה. בירושלים נפטרו, לדאבון הלב, אנשים רבים כל יום, ומפני שאי־אפשר היה לקברם, הצטברו הגוויות. בשיח׳ באדר, לא הרחק ממשכן הכנסת של היום, נכרה קבר אחים, אך ל"חברה קדישא" היה חסר כוח אדם לבצע קבורות. אף פעם לא ידעו מראש מתי יקברו, לכן היו צריכים להיות נכונים כל העת. בצהריים נאמר לנו שיתכן ויקברו עוד היום. לא ייאמן, אך הגיעה משאית גדולה עם חמישים־שישים ארונות מתים. לא היה מניין. אחיי ואני רצינו מאוד להגיד קדיש, אבל איך? אז הבחנו באדם שעבר במרחק מה. קראנו לו. כך היו לנו עשרה אנשים ויכולנו להגיד קדיש. הטמנו את הארונות בקבר וכיסינו אותם בשכבת אדמה דקה. ככה נפרדנו מאמא.

ממש עם חזרתנו הביתה נפתחה התקפה רצחנית בפצצות תבערה ופגזים. אבי התגורר בגאולה, ואילו אחי ואני בבתי הונגרין, מאחר ואשתי אילזה ובני יצחק גרו שם. רצתי לדירתי בבתי ווארשא ושם השתוללה שריפה משלושה צדדים. ישבתי שבעה בבתי הונגרין. את תפילותי ערכתי בקושי. לא קל לי לכתוב על זה, אך קשה עוד יותר היה לחוות את זה.

בתי הונגרין היו בגבול לשטח הערבי, אחר כך ממוקמת מאה שערים, אחריה בתי ווארשא, וסמוך להם גאולה וזכרון משה. כל אלה הן שכונות חרדיות עד עצם היום הזה. הגיע חג השבועות. כדי להבין את המצב יש לדעת שלחגים חולקו שתי מצות לנפש. לא היה די קמח לאפות חלות, אז לקחו את המצות ממלאי החירום. מיד אחרי החג היתה הפוגה בקרבות משך שמונה ימים, וכך יכלו להעביר מתל־אביב לירושלים מעט מזון. הפסקת האש היתה קצרה. כעבור שבוע חודשו מעשי האיבה.

כוחם של היהודים הלך וגבר ואחרי קרבות עזים וקרבנות רבים הצליחו לשחרר את הדרך לירושלים. רק העיר העתיקה נותרה בידי הערבים עד למלחמת ששת הימים.

פרק עשירי

חיי לאחר שנת תש"ח

אחרי שנאלצנו לעזוב את דירתנו אשר בשיח ג'ארח בירושלים, עברנו על פי בקשת אילזה אשתי לתל־אביב, שם גרו הוריה. ברצוני להדגיש שעד היום הזה אני מרגיש ירושלמי, אחרי כל מה שעבר עלי בעיר זו, ולכן אני נוהג לנסוע לשם כל יום ב' וה'. שכרתי דירה בקומת קרקע בשדרות חן 46. אז, בסוף שנת 1948, היה זה הבית האחרון בשדרה. עדיין לא הגיעו לשם אוטובוסים, וגם הכביש טרם נסלל. את מקום תפילתי קבעתי בבית־הכנסת "ישורון" ברחוב זמנהוף 36, צריף עץ רעוע. כאשר ירד גשם, דלפו המים מן התקרה. אנשים רבים נהגו להתפלל שם. רב בית־הכנסת היה הרב ראובן טרוב זצ"ל, תלמיד חכם גדול שנפטר בדמי ימיו.

סמוך לבית־כנסת זה, בפינת רחוב פרישמן - כיכר מלכי ישראל (כיום כיכר רבין) היה בית־כנסת נוסף ששכן אף הוא בצריף. הוא נקרא "היכל מאיר" על שמו של ראש העיר מאיר דיזנגוף. התחלתי להתפלל שם מאחר וחמי וחמותי, משפחת קרליבך, גרו בקרבת מקום, בכיכר מסאריק. רב בית־כנסת היה הרב שמואל פלדמן, מגדולי תלמידי החכמים של תל־אביב בימים ההם. הרבה יכולתי לספר בשבחו של האיש, אך אסתפק לתאר, איך התנהלה אצלו מכירת החמץ לפני חג הפסח: כידוע מוכרים את החמץ דרך הרב ומשלמים בעד הטרחה סכום מסוים. אצל הרב פלדמן השתרך תמיד תור ארוך, מפני שערך קנייה ומכירה אמיתית, לא פיקטיווית. וכאשר שם לב שאדם שילם סכום גדול מכפי הערכתו, שאל אותו האם לא טעה. הוא היה אדם צנוע ועניו, כיבד את הבריות ללא משוא פנים, ולא היה למעמסה על בני עדתו. בבית־הכנסת היה בקושי מניין, מפני שרוב תושבי שכונת קרית מאיר היו אנשים מבוגרים, חברי מפלגת העבודה. לגבאי בית־הכנסת קראו מטיאס, מוני קופפרשטיין ורפפורט. האחרון שימש חזן והיה חבר מפא"י. לפני הבחירות הראשונות לכנסת התיצב אחר תפילת השבת ליד הבימה והכריז: "כפי שדוד בן ישי יהיה גואלו של עם ישראל לעתיד לבוא,

כך דוד בן־גוריון הוא גואלו של עם ישראל בימינו אנו!" הוא דרש מהמתפללים להצביע בעד רשימתו של בן־גוריון. לא נשמעו שום קולות מחאה, הרי רוב הנוכחים היו ממילא חברי מפא"י. כעבור מספר שנים עברו לשכונה אנשים חדשים, חברי "אגודת ישראל", "מזרחי", "חירות" וליברלים. בבחירות להנהלת בית־הכנסת נבחרו אנשים חדשים אשר הזדהו ברובם עם התנועות הנ"ל: חסדיאל כהנא, פרוכטר, אברהם ציוני; מהגבאים הקודמים נבחרו מחדש קופפרשטיין ומטיאס. בכל ערב מסר הרב פלדמן שיעור גמרא. המתפללים העריצו אותו, מפני שהיה ידוע כירא שמיים ותלמיד חכם גדול. הוא כיהן שם עד ליציאתו לגימלאות, ואז עבר לגור לבני־ברק.

כאשר הגיע לשכונה הרב שטיינברג, הוא התחיל להתפלל בבית־הכנסת "היכל מאיר". אני, שהייתי מחסידיו של הרב פלדמן, חששתי מפני יריבות שעלולה להתפתח בין שני הרבנים. הרב שטיינברג נהג להפגין את ידיעותיו הנרחבות בכל מכמני התורה בכל הזדמנות ומלבד זאת היה חסיד. לעומת זאת היה הרב פלדמן "מתנגד", והדבר היה גורם במוקדם או במאוחר לחיכוכים. שברתי את ראשי, איך לפתור את הבעייה, ואז נזכרתי שבבית־הכנסת "ישורון", בו נהגתי להתפלל לפנים, משרת הרב פנויה אחרי מותו של הרב טרוב. החלטתי לפנות בעניין לגבאים הראשיים, חיים יהודא פקר ואפרים בונפיל. על אודות הרב שטיינברג לא היה ידוע לי הרבה, מלבד העובדה שהתגורר מולי ושהיה בעל הופעה מרשימה. יום אחד, כאשר פגשתי אותו במקרה במקווה ברחוב יבנה, רמזתי לו שבבית־הכנסת "ישורון" מחפשים רב. מסרתי לו גם את הכתובת, אך לא היה לו מושג היכן רחוב זמנהוף. הזמנתי אותו איפוא לביקור בבית־הכנסת "ישורון". הוא הקשיב לי קשב רב, אבל לבסוף לא בא. אני לא הרפיתי מהשתדלותי ועמדתי כל הזמן בקשר עם פקר ובונפיל. בינתיים נודע לי, שהרב שטיינברג הינו אב־בית־דין ברבנות תל־אביב ואדם מכובד. במוצאי שבת אחד הופיעו לפתע שני הגבאים הנ"ל וביקשו ממני להתלוות אליהם לרב שטיינברג. נעתרתי לבקשתם בשמחה. היצגתי בפני הרב את הגבאי הראשי פקר ואת יד ימינו, בונפיל, ואחר־כך הצעתי לו את משרת הרב בבית־הכנסת "ישורון". שני מלוויי תלו בי עיניים תמהות, כי לא הסמיכו אותי לכך; הם בסך־הכל ביקשו להכיר את הרב לפני שיציעו לו את המשרה. ואולם, הם לא הביעו שום התנגדות - כנראה מפני שלא רצו לפגוע ברב - והעניינים התגלגלו במהירות. הרב שטיינברג בא איפוא לבית־הכנסת "ישורון" והתישב במקום

הרב. בינו לבין המתפללים נוצרה כימיה מהרגע הראשון, והם אהבו אותו והעריצוהו עד ליומו האחרון. ואני? אני הייתי שבע רצון: מנעתי התפרצות מחלוקת בבית־הכנסת ״היכל מאיר״ ועזרתי למתפללי בית־הכנסת ״ישורון״ למצוא רב חדש.

הייתי מעורב גם בבניית המשכן החדש של בית־הכנסת ״ישורון״. הנהלה החליטה שהצריף העלוב אינו עוד מקום ראוי ל״מקדש המעט״ והוחלט להקים במקומו בניין מפואר. את ההתכתבות עם הרשויות הממשלתיות והעירייה ניהל עו״ד אליהו מירון, וזאת ללא כל תמורה. חבר הנהלת בית־הכנסת אברהם ברגמן עודד בכל ליל שבת את המתפללים לתרום מכספם למען הבנייה. בליל ראש השנה, אחר תפילת החג, דפקתי בדלתו של מיכאל גרוסמן. רציתי לקחת דברי אוכל שהיו מאוחסנים במקרר שלו, מאחר ולי לא היה אז מקרר משלי. אצל גרוסמן שהו באותה עת שלושת בניו, שהתארחו אצל אביהם משך החג. הם עסקו בבנייה. אז עלה במוחי הרעיון לגייס אותם לטובת הקמת בית־הכנסת החדש. הצעתי להם את ההצעה והפניתי אותם לגבאי פקר, כדי שיוכלו לעיין בתכניות הבנייה ולדבר על הסידורים הכספיים. תכניתי עלתה יפה, והנהלת בית־הכנסת העבירה להם את העבודות.

עתה נותרה בעיית המימון. בטקס יריית אבן־הפינה החלה מגבית. בנוסף לכך הגיש עו״ד מירון למשרד הדתות בקשה להלוואה. הבקשה נתקבלה, ומשרד האוצר אישר אותה. אך למרות זאת הכסף לא הגיע. היות וממילא נסעתי לעתים קרובות לירושלים, ביקש עו״ד מירון ממני לברר את העניין במשרד האוצר בירושלים ולזרז את ההליכים, הרי רצינו לגמור את מלאכת הבנייה עד ראש השנה הבא. פקיד האוצר החל לחטט בערימות של ניירות, אך לא מצא את טופס הבקשה. הוא המשיך לחפש ולבסוף הודיע: ״מצטער, אבל כלל לא הגיעה אלינו בקשה מטעם בית־הכנסת 'ישורון'!״ הדבר נפל עלי כרעם ביום בהיר. אחרי ההלם הראשון עלה במוחי, שאולי הבקשה לא הוגשה בשם בית־הכנסת, אלא בשמו של פקר. ביקשתי איפוא מהפקיד לחפש בקשה של מר פקר. הפקיד חיפש בפעם השנייה, ותוך זמן קצר מצא את הטופס. עתה הסתכל בי במבט חודר: ״הבקשה לתמיכה לבניית בית־הכנסת היא בשמו של אדם פרטי?!״ הסברתי לו שפקר הינו הגבאי הראשי של בית־הכנסת, ושכל הניירת הכרוכה בבנייה מתנהלת על שמו. הפקיד השתכנע, טפח על שכמי והבטיח, שהכל יהיה

בסדר: "תסע לתל־אביב, בעוד שבוע יהיה הכסף!" כאשר חזרתי לתל־אביב דיווחתי לעו"ד מירון על פגישתי, והוא שיבח אותי על שהצלחתי לסדר את ההלוואה כל־כך מהר. הכסף אכן הועבר בזמן, כפי שהובטח. כאמצעי נוסף לגיוס כספים נמכרו המושבים בבית־הכנסת במחיר גבוה למדי, החל משלוש מאות לירות (היו גם מושבים יקרים יותר). בסך הכל נמכרו כשישים מקומות. בכל בית־הכנסת היו שש מאות מקומות בעזרת הגברים, ובין שבע מאות עד שמונה מאות בעזרת הנשים. לקראת הימים הנוראים נמכרו מושבים נוספים, והכניסה היתה חופשית. הביאו גם חזן ומקהלה. יש לציין, בית הכנסת "ישורון" היה השני בגודלו בעיר, אחרי בית־הכנסת הגדול ברחוב אלנבי. כל יום אחרי שחרית התקיים שיעור גמרא; ביום חול מסר אותו אברהם הנדל ובשבת אברהם שפירא. את השיעור במנחה מסר הרב שטיינברג, רב בית־הכנסת. מאוחר יותר מסר עו"ד משה הוכברג בהתנדבות שעתיים ביום שיעור בבלי ובירושלמי. את הירושלמי נהג לסיים מידי שנה. לרגל הסיום תרם סעודה למאה וחמישים איש וחילק מילגות ללומדים מצטיינים.

בתום הבנייה נשאר החלק התחתון של בית־הכנסת בלתי־מושלם, מפני שלא היה ברור, למה יועד המקום. אני, שהייתי בעבר חבר ב"אגודת ישראל", שכנעתי את פנחס הורוויץ, אשר התגורר ברחוב שמשון, לשכור את המקום לצרכי האירגון. הפרטים סוכמו בינו לבין הגבאי פקר, וכך הכניסו לקומה התחתונה של בית־הכנסת בית־ספר, גן ילדים וחדר שיעורים לנשים. חדר השיעורים פעיל עד עצם היום הזה, ואילו בית־הספר, שהיה דרך־אגב בית־הספר הראשון של "אגודת ישראל", עבר לשדרות או"ם.

זמן מה לאחר מכן החלו לבנות משכן חדש גם בעבור בית־הכנסת "היכל מאיר". את הבנייה אירגנו מר מאטיס ואליהו קויפמן; המימון בא כולו מידיים פרטיות. את העבודות ביצע מר ישראלי. אני נכחתי במקום, כאשר תרמו האחים לויטן את כל הַמלט לבנית החלק העליון של הבניין, והעבירו לאליהו קויפמן את האישור להבאת המלט ממפעלם אשר בבית־שמש. בתחילת העבודות מסרתי למר קויפמן מאה לירות שטרלינג. הוא היה הרוח החיה בבית־הכנסת וחברו הטוב של הרב פלדמן, בהיותו תלמיד חכם בזכות עצמו ו"מתנגד" כמו הרב. אותו מר קויפמן גם ייסד את הכולל של הרב שפירא, שם למדו משך כל היום כולו. הרב פלדמן השתתף גם הוא בלימודים. בהנהלת הכולל ישבו אחדים ממתפללי בית־הכנסת,

וביניהם טוביה פוגל, מאיר שכטר ושרגא כהנא. במסגרת בית־הכנסת "היכל מאיר" פעל גמ"ח להלוואות לנצרכים, בהנהלת האדונים זעליג לויטן, פרוכטר וכהנא. ההלוואות ניתנות לתקופה של שנה ללא ריבית. תלמידי הכולל היו זכאים לקבל הלוואות שוטפות בתנאים מועדפים. אחרי פטירתו בדמי ימיו של מר פוגל נוסדה חברת משניות, ואני הייתי בין ראשוני החברים, כשלושים במספר. בכל יאהרצייט נאמו הרב פלדמן ומר ציוני. אלמנת הנפטר, הגברת פוגל, תרמה סעודה לחברים, ונערך סיום. מנהג זה נמשך גם אחרי עזיבתו של הרב פלדמן, בימי ממלא־מקומו הרב חיים פרדס זצ"ל, שהיה אב־בית־הדין של בית־הדין הרבני בתל־אביב.

השיעור לפני תפילת מעריב, אותו מסר הרב פלדמן, נמסר אז על־ידי חתנו הרב יוסף פלשינסקי. השתתפו בו כחמישה־עשר אנשים. אני בוש ונכלם, כאשר אני נזכר בסכום הפעוט ששילמה הנהלת בית־הכנסת לרב. לא אזכיר כאן את שמותיהם של האחראים. המשתתפים בשיעור ביקשו להשלים את משכורתו של הרב מכיסם הפרטי, אך הוא סירב בכל תוקף לקבל כסף מאנשים פרטיים. הרב פלשינסקי המשיך למסור את השיעור משך מספר שנים. כיום הוא מגיד שיעור נודע. אחר שחלה הרב פלדמן ואיבד את קולו, מסר את שיעור הגמרא במנחה בשבת בנו של הרב, הרב בן־ציון פלדמן. הוא בא בכל שבת ברגל מבני־ברק לתל־אביב, בין בימי גשם בין בימי שרב. משך ימי השבוע הוא מוסר בבני־ברק שיעורים בפני קהל שמונה מאות אנשים. ממלא מקומו של הרב פלדמן, הרב פרדס, מסר כל יום שני ורביעי שיעור גמרא מעניין מאוד, בו השתתפו כשלושים איש. פעם בשבועיים מסר שיעור גם בשבת לפני תפילת המנחה. כאשר התגוררתי עדיין בתל־אביב, נהגתי להשתתף בשיעורים אלה בקביעות ועלי לומר שנהנתי מאוד.

הרב הנוכחי של בית־הכנסת "היכל מאיר" הוא הרב שלמה דייכובסקי, ששימש לפני־כן כרב בית־הכנסת "ישורון". הוא כיום הסמכות ההלכתית הבכירה ביותר בתל־אביב ומכהן כדיין בבית־הדין הרבני הגדול בירושלים. פסקי הדין שלו והכרעותיו ההלכתיות זוכים לתשומת לב ולהכרה בעולם התורה. בשל גדלותו בתורה הציעו לו את תפקיד הרב הראשי של תל־אביב, אך הרב דייכובסקי דחה את ההצעה בנימוק שאין בכוחו למלא כראוי את שני התפקידים - רבנות העיר ותפקיד הדיין - גם יחד. דרך אגב, משרת רב העיר פנויה עד עצם היום הזה.

אחרי מותו של מר ירושלמי נבחר כנשיא בית־הכנסת "היכל מאיר" מר ליברמן, יליד פרשבורג ותלמיד־חכם מבית־מדרשה של יהדות הונגריה הנאמנה. הוא קשור לכולל של הרב קפלן. ממלא־מקום הנשיא הוא מר לובצקי, חתנו של השר דוד צבי פינקס המנוח. משפחת פינקס היא אחת המשפחות הוותיקות של מטרסדורף; אביו של השר, יעקב פינקס, עזב את עיר מולדתו לפני כמאה שנה ועלה לארץ־ישראל.

בתל־אביב גרנו משך ארבעים שנה, עד שנת 1988. אז נבחר לראשות העיר שלמה להט, אלוף במילואים, שלצערנו לא גילה יחס אוהד כלפי היהדות. יחסיו עם תושבים החרדיים והדתיים בעיר היו מעוררים, ורבים מהם עזבו בשל כך את תל־אביב והשתקעו במקומות אחרים. גם אנחנו עשינו כן ועברנו לבני־ברק. מני אז אני גר בעיר זו, ואני תקווה שסוף סוף הגעתי אל הנחלה ואל מנוחה.

Inhalt

1. Kapitel: Die juedische Gemeinde 9
2. Kapitel: Die Mattersdorfer Braeuche und Riten 19
3. Kapitel: Mein Leben bis 1938 31
4. Kapitel: Der "Anschluss" und die Juden Burgenlands 42
5. Kapitel: Das Ende der juedischen Gemeinde 49
6. Kapitel: Das Tagebuch der Vertreibung 62
7. Kapitel: Die juedischen Familien von Mattersdorf 85
8. Kapitel: Meine Einwanderung in Eretz Israel 124
9. Kapitel: Der Krieg von 1948 133
10. Kapitel: Mein Leben seit 1948 145

©
All Rights Reserved

Zikaron, Institute for the Memory of the Hungarian Jewry
Bne-Brak, 11 Beith Yossef St., Israel

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

Samuel Hirsch

Mattersdorf

Das Leben und der Untergang einer juedischen Gemeinde

Erinnerungen

MACHON ZIKARON
Bne-Brak 2000

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026